

KIRSAL YERLEŞMELER I

Terminolojik Sorunlar

Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ

Dalmiye Kitapları

Palmiye Kitapları: 3

© palmiye kitapları, cevdet yılmaz, 2002

1. basım: nisan, 2002

yayıma hazırlayan
cengiz batuk

dizgi, mizanpaj & kapak
etüt

baskı
yıldızlar matbaacılık
tel: 0 212 631 46 41

cilt
istanbul ciltevi

samsun, nisan 2002
isbn: 975-8217-26-7

*palmiye kitapları bir **etüt** yayınıdır*

palmiye kitapları
pazar mh. pazar camii sk. no:12
tel: 0 362 420 05 70 / 432 20 31
faks: 0 362 432 20 31
55020 SAMSUN

KIRSAL YERLEŞMELER

I

Terminolojik Sorunlar

Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakóltesi
Coğrafya Bölümü

Samsun
2002

İÇİNDEKİLER

SAYFA
NO

İçindekiler	IV
Fotoğraf listesi	VI
Tablo listesi	VIII
Şekil listesi	VIII
 GİRİŞ	 1
 I. BÖLÜM: Önceki çalışmalar	 3
1.1. Kırsal yerleşmelerle ilgili yayın eksikliğinden yapılan çalışmaların yetersizliğinden ve bu konuda tarihî coğrafya araştırmalarının öneminden bahseden yayınlar	3
1.2. Kırsal yerleşmelerle ilgili tipolojik sorunlar ve bu sorunlardan bahseden araştırmalar	12
1.3. Türkiye’de yerleşme ve meskenlerle ilgili yapılan araştırma ve yayınlar	17
 II. BÖLÜM: Tipolojik yaklaşımlara bir örnek; <i>Sinop-Kastamonu yöresinde geçici bir mesken tipi, “Gelik”</i>	 20
2.1. Giriş	20
2.2. Yapılış amaçları	20
2.3. Kullanım biçimleri	23
2.4. İnşa malzemeleri ve yapılış şekilleri	25
2.5. <i>Gelik</i> benzeri geçici konutların yöresel adları	26
2.6. Bölüm sonu değerlendirme ve öneriler	40
 III. BÖLÜM: Henüz tanımlanmamış ve literatürde yer almayan kırsal iskân şekillerine bir örnek; <i>Büyük şehirlerin çevrelerindeki lüks yerleşmeler, “Sefa köyler(i)”</i>	 41
3.1. Giriş	41
3.2. Ortaya çıkışları	41
3.3. Benzer yerleşme örnekleri	42
3.4. İsimlendirme	44
3.5. Yerleşmelerin başlıca ortak özellikleri ve bir örnek	46
3.6. Çevresel ilişkiler ve etkiler	53
3.7. Bölüm sonu değerlendirme ve öneriler	55

IV. BÖLÜM: Fonksiyonel açıdan yeni bir yerleşme tipi; (Yurtdışı işçi göçüne bağlı) " <i>Gurbetçi köyleri</i> "	57
4.1. Giriş	57
4.2. Tanım	59
4.3. Gurbetçi yerleşmelerine bir örnek; <i>Güzelkent</i>	61
4.3.1. Yerleşmeyi farklı kılan bir faktör olarak yöreden yurt dışına işgücü göçü süreci	62
4.3.2. Yurt dışına işgücü göçü sonucunda <i>Güzelkent</i> yöresinin coğrafi görünümünde meydana gelen değişimler	63
4.3.2.1. Köylerin iç yapılarında meydana gelen değişimler	63
4.3.2.2. <i>Yol boyu yerleşmelerinin</i> ortaya çıkışı	64
4.3.2.3. Belli alanlarda yoğunlaşma sonucu ortaya çıkan toplu yerleşmeler; <i>Güzelkent kasabası</i>	67
4.3.3. Ekonomik fonksiyonları açısından <i>Güzelkent</i>	71
4.4. Bölüm sonu değerlendirme ve öneriler	72
V. BÖLÜM: Tarihsel boyutu olan ve içeriği tam olarak bilinmeyen kırsal yerleşme terimlerine bir örnek; " <i>Divanlar</i> "	73
5.1. Giriş	73
5.2. Kırsal yerleşme terimi olarak <i>divan</i> 'la ilgili tanım, kavram ve açıklamalar	74
5.2.1. Osmanlı Tarihi ile ilgili kaynak ve yayınlarda <i>divan</i>	74
5.2.2. Üniversite öğretim üyesi coğrafyacılar tarafından yapılan yayınlarda <i>divan</i>	85
5.2.3. Lisans eğitimi yapan üniversiteler için hazırlanan coğrafya ders kitaplarında <i>divan</i>	91
5.2.4. Orta öğretim coğrafya ders kitaplarında <i>divan</i>	94
5.2.5. Ansiklopedi ve sözlüklerde <i>divan</i>	95
5.3. Batı Karadeniz Bölümü kırsal kesiminde görülen (ve coğrafya literatüründe <i>divan yerleşmeleri</i> olarak geçen) iskân ünitelerinin genel özellikleri	97
5.3.1. Tarihî geçmişleri	97
5.3.2. Örnek yerleşmeler	102
5.3.2.1. Sakarya yöresinden örnekler	102
5.3.2.2. Kastamonu yöresinden örnekler	105
5.3.2.3. Sinop yöresinden örnekler	106
5.4. Bölüm sonu değerlendirme ve öneriler	121
SONUÇ VE ÖNERİLER	124
BİBLİYOGRAFYA	126

GİRİŞ

Beşeri faaliyetlerin en çarpıcı örnekleri olan yerleşmeler ve bunları meydana getiren meskenler açısından Türkiye âdeta bir açık hava müzesi görünümündedir. Ülkemizin özel konumu, uzun tarihî geçmişi, çeşitli kavimlere ev sahipliği yapmasından kaynaklanan kültürel birikimi, sosyo-ekonomik özellikleri vb. beşerî faktörler yanında, yöreden yöreye değişen ve her yörenin kendine has belirgin özelliklerini yansıtan iklimi, yeryüzü şekilleri, jeolojik yapısı, bitki örtüsü vb. fizikî coğrafya faktörleri Türkiye’de görülen yerleşme ve mesken (konut) çeşitliliğinin nedenlerinden sadece bazılarıdır.

Bu zenginliğe karşılık ülkemizdeki yerleşmelerin ve bunları oluşturan meskenlerin ekonomik, sosyal, kültürel, tarihî ve coğrafi özelliklerinin tam olarak araştırıldığı ve bunların bütün yönleriyle ortaya konulduğunu, terminolojik problemlerin halledildiğini söylemek güçtür. Ülkemizde sayıları hızla artan coğrafya bölümleri, buralarda görev yapan coğrafyacılar ve bunların yaptıkları çalışmalar dikkate alındığında Türkiye’nin kırsal yerleşim coğrafyası ile ilgili çalışmalarda bazı hususların eksikliği dikkati çekmektedir. Bunlardan en önemli gördüklerimiz şunlardır;

- a. Çeşitli araştırmacılar tarafından *kullanılan terminolojide bir birliğin sağlanamamış olması*, aksine, birbirinin aynı veya benzeri olan kavramların karşılığı olarak farklı terimlerin kullanılması,
- b. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de görülen sosyo-ekonomik yapıdaki değişimlere bağlı olarak *henüz tanımlanmamış yeni yerleşme biçimlerinin ortaya çıkması*,
- c. Türkiye kırsal yerleşim coğrafyası ile ilgili olarak *içeriği hâlâ tam olarak belirlenememiş birçok kavramın olması*.

Araştırmanın amacı, öncelikle yukarıda belirtilen bu üç sorun ile ilgili olarak tarafımızdan yapılan araştırmaları ortaya koymak, bu konularla ilgili yeni görüş ve çalışmalar için bir tartışma zemini hazırlamaktır. Bize göre, sahip olduğumuz yerleşme ve konut çeşitliliğini tam olarak ortaya koyup bunların tanımlarını yapmadan bir sınıflandırmaya gitmek, kısaca tipoloji çalışması yapmak mümkün görülmemektedir.

Araştırma beş bölümden meydana gelmektedir; *Birinci bölümde Türkiye yerleşme coğrafyası* literatürü taranarak bugüne kadar yapılan araştırma ve yayınlar *Önceki Çalışmalar* başlığı altında özetlenmiş, konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. *İkinci bölümde*; Türkiye kırsal yerleşim coğrafyası ile ilgili terminolojik sorunlar bağlamında örnek bir kavram; “*gelik*” seçilerek, kırsal kesimde geçici (belli bir dönem) kullanılan basit konutlar çeşitli özellikleri ile açıklanmaya çalışılmış, bu tür meskenlerin Türkiye çapında sahip oldukları isim farklılıklarının mesken çeşitliliğinden kaynaklanmadığı, yöresel isimlendirmelerden kaynaklandığı tezi savunularak, konuya farklı bir bakış açısı getirilmek istenmiştir. *Üçüncü bölümde*; son yıllarda büyük kentlerimizin çevresindeki kırsal alanlarda sayıları hızla artan, lüks konutlardan meydana gelen, henüz Türkçe ismi konulamadığı için “*Durusu Park*” ve “*Kemer Country*” gibi özel isimler verilen, *kırsal mı şehirsel mi, ya da, ne kadar kırsal ne kadar şehirsel* olduğu tartışmalı olan bizim (daha iyi bir isim bulununcaya kadar) “*sefa köyler*” adını verdiğimiz yerleşmeler ele alınmıştır. *Dördüncü bölümde* ise henüz fonksiyonel sınıflandırmada yeri olmayan ve yurt dışına işgücü göçüne bağlı olarak ortaya çıkan, yerel olarak “*gurbetçi köyleri*” (veya *kasabaları*), “*Avrupa(lı) köyleri*” ya da “*Alamancı köyleri*” olarak isimlendirilen kırsal yerleşmeler üzerinde durulmuştur. Nihayet *beşinci bölümde* de Türkiye’nin kırsal yerleşme coğrafyası literatüründe çok sık geçmekle birlikte coğrafyacılardan tarafından içeriği üzerinde tam bir görüş birliğine varılamamış, aynı zamanda tarihî derinliğe de sahip bir konu olan “*divan*”lar ele alınmıştır.

Bu kitapta ele alınan konu başlıklarından bazıları tarafımızdan daha önce bildiri olarak sunulmuş veya makale olarak yayınlanmıştır. Bunlar, yayımlandıkları veya sunuldukları tarihten bu yana geçen süre içindeki gelişmeler de dikkate alınarak, metin içinde kısmen güncelleştirilerek verilmiştir.

I. BÖLÜM: Önceki çalışmalar

Türkiye'nin kırsal yerleşim coğrafyası ile ilgili olarak bugüne kadar yapılan çalışmaları esas olarak üç ana başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan *birincisi*; araştırma eksikliğini, yapılan çalışmaların yetersizliğini, bugünkü yerleşme düzeni ve başlıca yerleşme şekillerinin açıklanmasında tarihî coğrafya çalışmalarının öneminden bahseden yayınlar, *ikincisi*; kırsal yerleşmelerle ilgili tipolojik sorunlardan bahseden çalışmalar ve nihayet *üçüncüsü de*; kısaca saha incelemeleri diyebileceğimiz, herhangi bir bölge veya yöredeki yerleşmeleri ya da bu yerleşmeleri oluşturan çeşitli özelliklere sahip meskenleri (konutları) ele alan ve inceleyen araştırmalardır. Şimdi bunları sırasıyla görelim:

1.1. Kırsal yerleşmelerle ilgili yayın eksikliğinden, yapılan çalışmaların yetersizliğinden ve bu konuda tarihî coğrafya araştırmalarının öneminden bahseden yayınlar

Cumhuriyet döneminde Türkiye yerleşme coğrafyası ile ilgili çalışma yapan hemen herkes öncelikle bu sahadaki bilgi boşluğuna ve yapılan araştırmaların yetersizliğine dikkat çekmiştir. Bunlardan birkaçı bu konuya sadece dikkat çekmekle kalmamış, yaptıkları çalışmalarla bu sahadaki bilgi boşluklarının giderilmesi için de büyük gayret sarf etmişler, kendilerinden sonrakilere hedef göstermişler ve rehberlik etmişlerdir. TANOĞLU (1954), ERİNÇ (1973a), SÖZER (1983), YÜCEL (1995) vd.nin eserleri bu türdendir. Aşağıda bu yazarların konu ile ilgili görüşleri özet olarak verilmiştir.

Türkiye'nin kırsal yerleşim coğrafyası ile ilgili araştırma eksikliğine yazıları ile ilk dikkat çekenlerden birisi TANOĞLU'dur. TANOĞLU'na (1954:15,30) göre;

"Meskenlere nazaran mesken toplulukları coğrafi bakımdan çok daha mühim, çok daha cazip, çok daha karışık problemler ihtiva etmektedir. Türkiye bugün sınırları dahilinde belki de dünyanın en zengin bir mesken ve iskân çeşitleri koleksiyonuna sahiptir. Böyle olmasına rağmen **kır yerleşmeleri ile ilgili aydınlatılmamış birçok problem vardır**. Ör. Anadolu'daki komlar, tollar, **divanlar**, mezralar, ağıllar, obalar, yaylaklar, güzleler, kışlaklar... nedir? Bunlar iskânın hangi kategorisine aittir? Bunlar göçebe mi, yoksa hakiki mânâda kır yerleşme şekilleri midir? Hakikat şudur ki, Türkiye'de oldukça yaygın bulunan bu yerleşme çeşitlerinin gerçek mahiyetleri, tanımları ve iskân kategorileri arasındaki yerleri ancak iskân coğrafyası meselesini iyi bilen ve yakından takip eden genç **ilim adamlarımızın mahallinde yapacakları araştırmalara bağlıdır**".

ERİNÇ (1973a:158) Cumhuriyet dönemi Türk coğrafyasını değerlendirdiği makalesinde, yerleşmeler konusunda şu ifadelere yer vermektedir;

"Şimdiye kadar yapılan çalışmalar henüz Türkiye iskân coğrafyası hakkında ayrıntılı bir tablo ortaya koymaya yetecek sayıda değildir. Ayrıca yapılan bu etütlerin hemen hepsinde araştırmaların esas hedefini bugünkü durumun belirtilmesi meydana getirmektedir. Oysa bu gibi beşerî etütlerde **tarihsel evrime** büyük bir yer ayrılması ve meselelerin aynı zamanda tarihî coğrafya metotlarına göre ve tarihî coğrafya perspektifi içinde incelenmesi gerekir. Esasen bir ihtisas dalı olarak tarihî coğrafyanın büyük ölçüde ihmâl edilmiş olması, en az 6-7000 yıldan beri meskûn olan Türkiye'de **yerleşme ve topraktan faydalanma ile ilgili birçok problemlerin karanlıkta kalmasına** veya etütlerin yüzeyselliğine sebep olarak biran önce giderilmesi gereken çok büyük bir eksiklik teşkil etmektedir. Nitekim bugünkü Türkiye iskân coğrafyasının tarihî coğrafya açısından incelendiği ve bu bakımdan bütün Türkiye'yi kapsayan ayrıntılı bir etüt mevcut değildir".

Türkiye'nin yerleşme tarihinin oldukça eski olması nedeniyle, kırsal yerleşme coğrafyasının problemlerinin çözümünü, yerinde yapılacak saha araştırmaları yanında, bunların (ERİNÇ'in de belirttiği gibi) **tarihî coğrafya** çalışmalarıyla da desteklenmesi gerektiğini savunan SÖZER'e (1983:3) göre;

"Maalesef bugün Türkiye yerleşim coğrafyasının tarihsel coğrafya açısından incelendiği ayrıntılı çalışmalar olmadığı gibi, **kırsal yerleşim biçimleri ve bunların en iyi en doğru ölçütlerle tanımlanması ve belirli tiplerin ayırt edilerek sınıflandırılması da yapılamamıştır**. Kent yerleşmeleri bir kenara bırakıldığında, Türkiye'nin kırsal yerleşim

*coğrafyasına ilişkin terminolojik sorunların başında kırsal yerleşim veya köy-altı yerleşim biçimlerinin tanımlanması ve istisnaları ile birlikte kapsamlarının belirlenmesi gelmektedir. Kırsal yerleşim coğrafyamızın en önemli iskân birimlerini oluşturan ve kışla, kışlak, güzle, güzlek, yayla, yaylak, ağıl, dam, kom, oba, canik, **divan**, mahalle, mezraa, vb. münferit yerleşme ile köy arasında yer alan bu ara biçimlerin tanım ve kapsamları bugüne kadar tam olarak ortaya konulamamıştır”.*

YÜCEL (1995:464) de yapılan çalışmaların yetersizliğini şu şekilde dile getirmektedir;

“Ne yazık ki ülkemizde bu türlü çalışmalar henüz çok yeni ve aynı zamanda yetersizdir. Hiçbir iz bırakmayan birkaç makale, aynı görüşlerin tekrar edilip durduğu, muhtevası bakımından makaleden farksız bir iki kitap, birbirine karıştırılmış, hattâ kördüğüm olmuş terimlerle bu konuda beklenen sonuçlara ulaşmak güçtür”.

Türkiye’deki kırsal yerleşmeler üzerine yapılan araştırmaların yetersiz olduğunu dile getiren bütün bu görüşler doğru olmakla birlikte, göz önünde bulundurulması gereken bir husus vardır. O da *Türkiye’nin yerleşme tarihi* ile ilgili araştırmaların eksikliğidir. Bu çalışmanın son kısmında yer alan *divan* konusunda da bahsedileceği üzere, Türkiye’nin bugünkü kırsal yapısını meydana getiren oluşumların temelinde tarihî faktörlerin büyük rolü vardır. Hattâ denilebilir ki meselenin tarihsel boyutları dikkate alınmadan bugünkü kırsal yerleşme düzenimizi açıklamak mümkün değildir.

İşte bu aşamada, yani kırsal yerleşme düzenimizin bugünkü görünümü almasında tarihî faktörlerin rolünü anlamada, tarihçi bilim adamlarımızın araştırmalarına bakmak ve onların elde ettikleri yeni bilgileri takip etmek gerekmektedir. Özellikle son dönemlerde Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmaları incelediğimizde, geçmişte doğru kabul edilen veya yeterince açıklığa kavuşturulamamış konuların yeni bilgiler ve yeni yorumlarla açıklanmaya çalışıldığını görüyoruz. Ör. ORHONLU’nun (ilk baskısı 1963 yılında yapılan) eserinde “*divan*”lardan söz edilirken TANOĞLU’ndan (1954:11-14) alıntı yapılmış, “*bu tür yerleşmelerin iskân coğrafyasının kır iskânı bölümüne giren **dağınık yerleşme ile toplu yerleşme arasındaki geçiş şekillerinden birisi olduğu***” belirtilmiştir (ORHONLU 1987:35). Yıllar sonra aynı yazarın “*divan*” üzerine yazdığı makalesinde, “*divanın kesin olarak bir yerleşme şekli olmadığını, köy ile nahiye arasında **bir idarî yapı** olduğunu*” ortaya

koyması (ORHONLU 1969), araştırmalar derinleştirildikçe bazı kavramlara getirilen açıklamaların kısa zaman dilimleri içinde nasıl değiştiğine güzel bir örnektir.

Kırsal yerleşmelerimizin fazla sayıda, çok çeşitli ve bir o kadar da dağınık olması onları tanıma, tanımlama ve sınıflandırma problemlerinin çözümünü güçleştirmektedir. Fakat kırsal yerleşmelerimizin sahip oldukları özelliklerin Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısını derinden etkileyen en önemli faktörlerden birisi olduğu da unutulmamalıdır. Ör. *Türkiye Meskûn Yerler Kılavuzu*'na göre yaklaşık 35 000 muhtarlığa karşılık yine yaklaşık 70 000'e yakın iskân ünitesinden meydana gelen kırsal yerleşmelerimizin sahip olduğu bu sayısal özellik, günümüz şartlarından çok, yüzyıllar süren Osmanlı dönemi uygulamaları ile de yakından ilgilidir. Günümüzün bu *parçalı ve dağınık kırsal yerleşme düzeninin* tarihsel temellerini anlamak için, ERİNÇ (1973a) ve SÖZER'in (1983) de üzerinde ısrarla durdukları gibi, yine tarihe ve tarihçilerin yaptıkları araştırmalara bakmamız gerekmektedir. Bu konuda burada örnek olarak verebileceğimiz dikkat çekici çalışmalardan birisi İNALCIK tarafından yapılmıştır. İNALCIK'a göre günümüz Türkiye'sinin kırsal yapısında etkili olan *küçük köylü aile işletmelerine dayanan* ana ekonomik karakter ve sosyal yapı Osmanlı döneminin ve bu dönemde yürürlükte olan **çift-hane sisteminin** eseridir. İNALCIK'a göre, asırlar boyu *geleneksel yapısını* muhafaza eden bu özellik 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu tarihlerde kırsal kesimde traktör sayısının hızla artması (1939'da 3200'den 1959'da 44000'e) ve geçimlik tarım ekonomisinin ana ürünü olan buğday-arpa ekiminin yerini pamuk, üzüm, incir, tütün, şeker pancarı vb. pazar ürünleri ve sanayi bitkilerinin alması ile eski yapı özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir¹.

Tarihî coğrafya çalışmalarına bir örnek;

İNALCIK'ın (1990:1-11) yukarıda bahsedilen, esas olarak Osmanlı'nın klâsik dönem özelliklerini ele aldığı, fakat etkilerinin 1950'li yıllara kadar sürdüğünü iddia ettiği **çift-hane sistemi** ve bu bağlamda Osmanlı köyleri ile ilgili tespitleri özet olarak şunlardır;

*“Osmanlı dönemi küçük köylü aile işletmelerinin temelini oluşturan **çift-hane** sistemi belli bir üretim tarzı ve belli bir sosyo-ekonomik yapıyı*

¹ Nitekim 1950'li yıllarda yapılan bir araştırmada, Türkiye nüfusunun % 80'den fazlasının halâ ziraatle meşgul olduğu ve ekili toprakların % 75'inde hububat yetiştirildiğinin tespit edilmiş olması (TÜMERTEKİN 1959:16) bu görüşü desteklemektedir.

simgeler. Bu sistemde, bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı tapu rejimi kuralları dairesinde, tasarrufu altında bulunduran köylü ailesi, ziraî rejimin ana ünitesi olarak sistemin temelini oluşturur.

Çift-hane sisteminde, **çift** aslında bir çift öküz, bu bir çift öküzün işleyebileceği tarlaların tümü de **çiftlik** adını almaktadır. **Hane**, köylü ailesidir. Ekonomik bakımdan çift-hane, bir köylü ailesinin geçimini sağladığı ve devlete ait vergileri karşılayan bir artı ürün ürettiği tipik bir üretim ünitesidir. **Çift-hane** bu temel karakteri ile **kır toplumunun temel hücre**sidir.

(Klasik dönemde) Osmanlı devleti, mirî arazi ve tahrir sistemi sayesinde, toprak ve reaya üzerinde sıkı kontrolünü sürdürmekte, çiftliklerin dağılmasını önlemeye çalışmakta, tarlaların bağ bahçe haline gelmesini, ya da (toprakların tek elde toplanarak) büyük ekabir çiftliklerinin ve plântasyonların ortaya çıkmasını önlemekte, sonuç olarak son derece tutucu bir sosyal düzen idame ettirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun değişime, gelişmeye, yeni ekonomik sistemlerin ortaya çıkışına direnmesinde ve durgun bir sosyo-ekonomik yapıya bağlı olmasında, mirî arazi rejimi ve çift-hane sistemi başlıca sorumlu olarak görülmektedir. Fakat **unutulmamalıdır ki, bu sistem Türkiye'de günümüzde küçük aile işletmelerine dayanan sosyal yapının da tarihî temelidir.**

Osmanlı geleneksel tarım ekonomisinin ana üretim vasıtası bir çift öküz ile çekilen sapandır. Bu traktör öncesi dönemde en önemli araç ve en etkili tarım teknolojisiydi. Bir çift öküz geleneksel tarımın traktörüdür. **Geleneksel tarımın ikinci önemli ayağı köylü ailesidir.** Evli çoluk çocuk, torun sahibi köylü erkeği bir emek ünitesini simgeler. Bu pederşahî aile tipinde koca (evin yetkili erkeği) aile ekonomisinin, işletmenin son söz sahibi ve örgütleyicisidir. Koca ölürse ve ailede işletmeyi devam ettirecek yetişkin erkek yoksa devlet o aileden toprağı alır başkasına verir. Çünkü toprak devletindir ve devletin toprağın âtil (boş) kalmasına, yani üretim kaybına tahammülü yoktur. Devletin elinde tuttuğu ve köylüye vererek işlettiği bu arazinin adı **mirî arazi**dir ve devletin bu arazi üzerinde mutlak mülkiyet hakkı vardır. Bu arazi yalnız hububat tarımı yapılan tarla arazisidir (diğer arazileri ve bağ-bahçe arazisini kapsamaz). Ülkede darlık ve açlık bağ-bahçe ürünlerinin eksikliğinden değil, hububat yokluğundan ortaya çıkar. İşte bu nedenle devlet kendisini daima tarla ziraatını, yani hububat üretimini kontrol altında tutmak zorunda hissetmiştir. Bu amaçla **Osmanlı Kanunnamelerinde kesin bir hüküm vardır: Tarlalar, bağ-bahçe haline dönüştürülemez.** Böylece tarlaların devamlı işletimi kanunla garanti altına alınmış, devlet aile emek ünitesi olan reaya çiftliğini daima kontrol altında tutmuştur.

Mirî arazi rejiminin diğer önemli özelliği başlıca iki kategoriye ayrılmasıdır: Bunlar **tapulu** araziler ve **mukataalı** arazilerdir. Tapulu

arazi, köylü aile birliklerine belli bir sistem içinde verilen arazidir. Tapu rejimine göre bu arazi satılamayan, hibe ve vakf edilemeyen, fakat babadan oğula bir işletme birliği olarak geçen **raiyyet çiftlikleridir**. Köylü üretimi kendisi düzenler, üretim vasıtaları olan öküz, sapan ve tohumu kendisi sağlar ve bağımsız bir işletme ünitesi olarak toprağı kendisi işler. Özetle tapu sistemi, köylü aileleri tarafından çiftlik ünitelerinin bağımsız ve devamlı işletilmesini garanti eden bu sistemden ibarettir. Babadan oğula intikal de bu devamlılığı sağlamak için konmuştur. İşte tapu rejiminin klâsik dönemdeki temeli budur. Sonraki dönemlerde, raiyet çiftliği birimi, köylünün bağımsızlığı ve diğer elemanlar değişikliklere uğramış, fakat **20. Yüzyıla kadar küçük köylü aile işletmeleri rejimi ana hatları ile korunmuştur**.

Mirî tapulu arazi yanında ikinci büyük kategori **mirî mukataalı arazilerdir**. Mukataa, devletin bir gelir kaynağını özel şahsa belli bir bedel karşılığı kiraya vermesidir. Bu sisteme göre tapu sistemi denilen özel bir rejim altında bir köylünün tasarrufunda (kullanımında) bulunmayan araziye, devlet belli bir kira karşılığı şahıslara (köylü, köylü grubu, asker, sivil, esnaf, bürokrat fark etmez) ihale eder. **Bu tam bir kiralamadır**. Kira bedeli devletle kiralayan arasında bir mukavele ile belli olur.

Bütün bu açıklamaların ışığında Osmanlı'da köy ve köy tiplerine bakabiliriz; Her şeyden önce şu bilinmelidir ki imparatorluk genelinde belirli bir köy tipinden bahsetmek mümkün değildir. Osmanlı İmparatorluğunda çeşitli bölgelerde çeşitli köy tipleri vardır. Fizik ve etnik şartlar, yerleşim şartları, kültür, politik-askeri faktörler köylerin büyüklüğünü, nüfusunu, yerleşim modelini ve ekonomik faaliyetleri belirler. Fakat imparatorluğun çekirdeğini oluşturan Anadolu ve Rumeli'de yukarıda belirtilen toprak rejimi ve kanunların etkisi altında, köy yerleşmelerinin özel bir karakter kazanmış olmasından ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'na özgü belli bir köy tipinden söz edebiliriz. Osmanlı kanunlarına göre köyün yapısı ve özellikleri özet olarak şunlardır:

a. Köylünün toprağı bağımlık prensibi esas olmakla birlikte, **köylü kolaylıkla yer değiştirebilmiş, toprağını bırakıp çift-bozan olabilmıştır**. Kanunlar böyle bir durumda sipahiye 10-15 yıl gibi bir zaman içinde kaçak köylüyü geri getirme yetkisini vermiştir. Böyle bir yetkinin varlığı köylünün yer değiştirmedeki kolaylığından kaynaklandığı gibi, bu kolaylık köylünün toprağın sahibi olmamasından da ileri gelmektedir. Köylünün toprağını terk etmesinin nedenlerinden bazıları; çölleşme, toprağın verimini kaybetmesi, yol üzerinde olması, fazla vergi yüklenmesi vb. faktörlerdir. **Köylünün bırakıp gittiği, terk ettiği bu köyler tahrirlerde 'mezraa' olarak kaydedilmiştir**. Tahrirlerde mezraaların

sayılamayacak kadar çok olması hayret vericidir. Mezraalarla ilgili olarak gözardı edilmemesi gereken bir başka durum daha vardır. **Bir köy, nüfusu artması durumunda, yakınındaki ormanı veya boş araziye tarıma açar ve yeni bir tahrirle bunu mukataalı arazi biçiminde devletten kiralar. Böylece ortaya köy uyduları, tarım alanları, hâttâ küçük yerleşim alanları çıkar ki, bunlar da tahrirlere ‘mezraa’ adıyla kaydedilir. Bu mezraalar üzerindeki geçici yerleşmeler, birkaç haneden ibaret devamlı yerleşmeler haline gelebilir. İşte bu arazi de daima ‘mezraa’ adıyla anılır.** Köylünün köyünü terk etmesi **hâlî çiftliklerin** ortaya çıkmasını sağlar. Bazen sipahi buraya kayıt edecek köylü bulamaz. Hâlî çiftliklerin sayısındaki artış ise bize köyün ekonomik bakımdan ne kadar kötüye gittiği hakkında bir fikir verir.

b. Osmanlı devletinin sadece tarla arazisini değil, emeği de kontrol altına alan devletçi yapısı, bir takım köylerin özel karakter kazanmasına neden olmuştur. Derbentçi, madenci, çeltikçi köyleri sosyo-ekonomik bakımdan bütünüyle diğer köylerden farklıdır.

c. **Osmanlı köyü hiçbir zaman toprağın ortak kullanımına ilişkin bir yapı göstermemiştir. Osmanlı İmparatorluğunda tipik köy, mirî arazide, raiyyet çiftliklerinde yerleşmiş ve çiftliği babadan oğula bırakan bağımsız köylü ailelerinden meydana gelmiştir.**

Özetle, Osmanlı köyü tarlaları, otlağı ve çayırı sınırlandırılmış, defterlerde ve kadı hüccetlerinde sahası tespit edilmiş, bağımsız raiyyet çiftlikleri üzerinde bağımsız üretim yapan çift-hanelerden oluşmuş bir köy toplumu ve idarî bir ünedir”.

İNALCIK tarafından verilen bütün bu tarihî bilgiler bize, günümüz Türkiye’inde kırsal yerleşmelerin niçin bu kadar dağınık olduğu, başta mezraalar olmak üzere, birkaç haneden meydana gelen köy-altı yerleşmelerinin nasıl ortaya çıktığını, günümüzde de devam eden tarım arazilerinin sürekli olarak bağ, bahçe ve ormanlık sahaların aleyhine genişlemesi gerçeğinin tarihsel temellerini², verimsizleşen arazinin hiçbir önlem alınmadan nasıl terk edilebildiğini³, çift bozan gibi ağır vergilere

² Burada, 16.Yüzyılda Anadolu’daki köy ve köylü nüfus sayısının az olmasının, buna karşılık köyler arası uzaklığın çok olmasının rolünü de (TUNÇDİLEK 1971:20) unutmamak gerekir.

³ Bu son iki faktör Anadolu topraklarının erozyonla akıp gitmesinin ve ülkemizin büyük kısmında görülen verimsiz çıplak arazinin de başlıca nedenlerinden birisidir. Özellikle 25-30 yıl gibi kısa bir süre içinde verimli tahıl topraklarının erozyonla nasıl yok olup gittiğini düşündüğümüzde, aradan geçen asırların Anadolu topraklarının bugünkü görünümü kazanmasındaki etkisi daha iyi anlaşılacaktır.

rağmen halkın nasıl iç göçlere katılabildiğini, başka ülkelerde görülen büyük toprak sahipliğinin ülkemizde niçin yaygın olarak görülmediğini, buna karşılık bugünkü küçük küçük arazi miktarlarından oluşan son derece parçalı yapının nasıl ortaya çıktığını⁴, vatandaşlarımızın toprağını korumak için (Akdeniz çevresindeki medeniyetlerin binlerce yıllık geleneği olan) taraçalama gibi sistemlere (toprak kendisinin olmadığı için) yabancı kalmasının nedenlerini, günümüz köylerinin bir türlü kooperatif çatısı altında bir araya gelerek ortak iş yapma becerilerinin olmayışının tarihsel temellerini, vd. hususları bütün çıplaklığı ile açıklamaktadır⁵.

İNALCIK'ın belirttiği hususlara TUNÇDİLEK de dikkat çekmiştir. TUNÇDİLEK (1978:161-189), özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinden günümüze kadar geçen süreçte, toprak mülkiyeti ve buna bağlı yerleşme düzeni ilişkisini ve diğer bazı hususları şu şekilde özetlemektedir;

“18. ve 19. yüzyıllarda çeşitli dış ülkelerden gelen göçmenler boş kırlar üzerinde yeni yerleşmeler kurmuşlar, bunlar genellikle geldikleri yerlerin özelliklerine uygun sahalara seçmişlerdir. Ör. Kafkaslardan gelenler dağlık ve ormanlık yamaç sahalalarına yerleşirken, Kırım ve Balkanlardan gelenler taban arazilere yerleşmişlerdir. 19. Yüzyılın sonunda Türkiye kırlarında şöyle bir yerleşme tablosu ortaya çıkmıştır: Dağlık ve yaylalık bölgelerde kurulmuş Türkmen, Yörük ve diğer hayvancı aşiretlere ait eski yerli köyler, bunların biraz daha altında göçmen köyleri ve nihayet eski Türk köyleri ile birlikte Ermeni ve Rum köyleri. Böylece etnik yapı

⁴ TANOĞLU'na (1969:245) göre “küçük toprak mülkiyetinin hakim olduğu, yani tarlaların küçük çiftçiler arasında paylaşılmış bulunduğu ülke ve bölgelerde yerleşmeler de dağınmaya (dağınık olmaya) mütemayildir”.

⁵ Şüphesiz, Türkiye'deki kırsal yerleşme düzeninin bugünkü görünümü almasında rol oynayan faktörler sadece ekonomik, sosyal ve tarihsel süreçlere bağlanamaz. Ülkemizin sahip olduğu coğrafi özellikler, bunların başında gelen fizikî coğrafya şartları da kırsal yerleşmelerin küçük ve dağınık olmasında önemli rol oynamıştır. ATALAY'a (1989) göre arazi yapısının engebeli olması kırsal yerleşmelerin küçük ve dağınık olmasında etkili olmuş, küçük ve dağınık kırsal yerleşme sistemi ise ülkemizdeki ormanların aşırı tahribine, sürüme uygun olmayan alanlarda tarım yapılmasına ve meralarda aşırı otlatmalara yol açmış, bu durum ülkemiz arazisinin en azından % 50'sinde çeşitli derecelerde erozyon olaylarının baş göstermesine neden olmuştur. Köy çevresindeki doğal otlak ve tarım alanlarının yetersizliği veya yanlış kullanım sonucu veriminin azalması, bunun yanında yaz sıcaklığından kurtulma gibi nedenlerle de, yayla vb. gibi, ikinci bir hayat ve geçim sahası olan iskân üniteleri doğmuştur. Tüm bu ve benzeri gelişmeler Türkiye kırlarının bugünkü sosyo-ekonomik yapısının ve yerleşme düzeni ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

bakımından da birbiri ile fazla ilişkisi olmayan bir kır mozaiği ortaya çıkmıştır.

Toprak mülkiyetinde büyük zikzaklar çizilmiştir. Eskinin katı mutlakiyetçi toprak rejiminin yerini aşırı serbestlik almış⁶, çiftçi bu iki rejim arasında bocalayıp durmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda gerek aşiretlerin iskânı, gerekse dış ülkelerden gelen göçmenlerin boş sahalara yerleştirilmeleri esnasında önce geçici tapular verilmiş, bu durum kır mülkiyet sisteminde büyük karışıklıklara neden olmuştur. 1839 Gülhane Fermanı da bu konuda yeni yasalar getirmesine rağmen problemi çözmemiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi bir yenilik getirmiş ve köylerin idarî bağımsızlığı tanınmıştır.

Türkiye’de köylünün tapu sahibi olması ancak 1924 yılında çıkartılan 442 sayılı Köy Kanunu ile mümkün olmuştur. Fakat kadastro vb. eksiklikler köyler-toprak mülkiyeti-adliye arasında sorunların artarak devam etmesine sebep olmuş, buna ilave olarak Medeni Kanun’a dayanan miras hukuku da mevcut parsellerin azamî miktarlarda parçalanmasına neden olmaya başlamıştır. Bu durum bir yandan toprakların alım-satım işini hızlandırırken, diğer yandan da tarlaların sürekli parçalanması ve küçülmesi sonucu onlardan azamî ölçüde faydalanma imkânlarını ortadan kaldırmıştır”.

TUNÇDİLEK’in ifade ettiği bu hususlar bir yandan kentlere göçü doğururken, diğer yandan da tarlaların yatay yönde yer değiştirmesi ve orman açmaları vb. faaliyetlere neden olmuş, bu da (İNALCIK’ın tespitlerinden anlaşıldığı gibi) kırsal yerleşmelerin tek tek veya küçük kümeler halinde geçim sahalarının içlerine doğru dağılışında doğrudan etkili olmuştur. Yine TUNÇDİLEK’in (1986:82,86) belirttiğine göre;

“Türkiye kırları bir yandan kırsal evrimini devam ettirirken, diğer yandan da kır yerleşme birimleri oğul vermeye (parçalanmaya, daha alt yerleşme birimleri oluşturmaya ve bunların sayılarını arttırmaya) devam etmektedir”.

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Türkiye’nin kırsal yapısı ile ilgili özelliklerin tam olarak ortaya konulabilmesi kolay değildir ve zaman alacaktır. Özellikle Osmanlı’nın son dönemine ait yerleşme düzeni ve mülkiyet yapısı o kadar karışıktır

⁶ Mirî toprak düzeni 16.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlamıştır. 1858 tarihinde çıkartılan *Arazi Nizamnamesi* ile yeni düzenlemeler getirilmiş, bunu sonraki tarihlerde miras vb. konulardaki diğer değişiklikler izlemiştir (CİN 1985:247).

ki, birçok tarihçi bu dönemi Osmanlı'nın en karışık ve en içinden çıkılmaz dönemi olarak kabul ettikleri için, bu son döneme ait araştırma eksikliğinin sırf bu yüzden kolay kolay giderilemeyeceğini savunmaktadırlar. Fakat şu da unutulmamalıdır ki yapılan her yeni çalışma bu konudaki bilgi eksikliklerimizin giderilmesinde bize yardımcı olacaktır. Bu nedenle kırsal yerleşmeler üzerine araştırma yapanlar, mutlaka tarihçilerin geçmiş dönemle ilgili araştırmalarını yakından takip etmeleri ve onları coğrafi bir bakış açısı ile yeniden yorumlamaları gerekmektedir. Şüphesiz, İNALCIK'ın yukarıda özeti verilen araştırması gibi, yeni bilgiler ışığında Türkiye'nin kırsal yerleşim coğrafyasının tarihsel kökenleri çok daha iyi anlaşılacak, sebepler ortaya konuldukça çözüm için yeni ipuçları da yakalanmış olacaktır. Tabi ki burada en ideal olanı ERİNÇ (1973) ve SÖZER'in (1983) de belirttikleri gibi coğrafyacıların "*tarihî coğrafya*" çalışması yapmalarıdır.

1.2. Kırsal yerleşmelerle ilgili tipolojik sorunlar ve bu sorunlardan bahseden araştırmalar

Tipolojik sorunların önemine dikkat çekenlerin başında yine SÖZER gelmektedir. SÖZER'e (1983) göre günümüz Türkiye yerleşme coğrafyası literatüründe "*kırsal yerleşim biçimleri, bunların en iyi ve en doğru ölçütlerle tanımlanması ve belirli tiplerin ayırt edilerek sınıflandırılması, istisnaları ile birlikte kapsamlarının belirlenememiş olması*" büyük bir eksiklik olarak varlığını devam ettirmektedir^{7,8}.

⁷ SÖZER'e (1983:10) göre yukarıda birincisi belirtilen sorunların diğerleri de sırasıyla şunlardır: 2.*Geleneksel veya yöresel halk mimarlığının eseri olan konutların yapı tarzı, iç bölmeleri ve eklentilerinin aldığı yerel adlardaki farklılıklar ve bunlar arasında bir sınıflandırma yapılmamış olması*, 3.*Konutların iç ve dış mekânsal düzenleme biçimleri ve bunlar arasındaki geçiş alanlarının işlevsel özellikleri, bunlarla ilgili tiplendirme ya da sınıflandırma çalışmalarının yetersizliği*, 4.*Konut ve yerleşmelerin tarihsel ve kültürel boyutu, geçmişten gelen özellikleri, yüzyılların birikimine dayanan konut mimarisinin ilk başlangıcından bugüne geçirdiği safhaların tespit edilmemiş olması*".

⁸ Konuya daha geniş açıdan bakan TÜMERTEKİN'e (1980:62,63) göre bu problem tüm dünyada geçerli olup, bugün dünya çapında yerleşmeleri belli ölçütler kullanarak sınıflandırmak ve belli kategorilere ayırmak, yani tipoloji çalışması yapmak çok güçtür. "*Çünkü -bölgesel farklılıklar nedeniyle- dünyanın her tarafında geçerli olabilecek bir yöntem henüz bulunamamıştır. Fakat her ülke kendi kırsal alanlarında birkaç temel tip ayırt ederek bu tiplerle ilgili gelişme kavramlarını ortaya koyabilir*".

Konuyu ele alan bir başka coğrafyacı TOLUN-DENKER (1977) de “karşılaştırmalı genel bir yerleşme coğrafyası için gerekli temel bilgiler gerek sistematik, gerek bölgesel bakımdan halâ yetersizdir. Bunun yanı sıra bazı kavramlar belirli bir dilde dahi, çok veya farklı anlamda olabilmektedir. Bu nedenle her şeyden önce önemli kavramlar için kesin bir terminolojinin tespit edilmesi şarttır” diyerek, Uluslararası Coğrafya Birliği’nin “coğrafi kavramlar ve coğrafi terminolojideki farklılıkları ve güçlükleri tartışarak kavramsal bir birliğe ulaşma çabalarını sürdürmekte olduğunu” belirtmiştir.

Kırsal yerleşme ve konutlarla ilgili terminolojik sorunları örnek bir kavramı ele alarak açıklamaya çalışan ve kendi ölçüleri içinde konuya farklı bir bakış açısı getiren yeni sayılabilecek iki çalışma daha vardır. Bunlardan konutlarla ilgili olarak YILMAZ’ın (1998b) “*Gelik*” isimli denemesi ile yerleşmelerle ilgili olarak TUNÇEL’in (1996) “*mezraalar*” konusundaki makalesidir.

YILMAZ’ın (1998b) konuya yaklaşımı; “Yerel mesken terminolojisindeki isim çokluğuna bakılarak, Türkiye’de birbirinden çok farklı konut ve yerleşme tiplerinin bulunduğunu düşünmenin yanlış olduğu, bunların büyük kısmının fonksiyonel olarak birbirine benzedikleri, hâttâ çoğunun aynı olduğu, isim çokluğunun yöresel adlandırmalardan kaynaklandığı” tezidir.

TUNÇEL’in *mezraalar* konusunda yaptığı araştırma ise Türkiye’nin kırsal yerleşim coğrafyası açısından son derece önemlidir. TUNÇEL’in tespitleri sonucu, köy-altı iskânı ile ilgili olarak, tek bir kavramın bile kesin sınırları ile net bir şekilde ortaya konulmasının ne kadar büyük güçlük taşıdığı ortaya çıkmıştır.

Kavram kargaşasına bir örnek; *mezraalar*

TUNÇEL’in (1996) Türkiye’de köy-altı iskân şekilleri içinde en çok bilinen ve en fazla telaffuz edilen kavramlardan birisi olan *mezraalar* ile ilgili tespit ettiği bilgilerin kısa bir özeti aşağıda verilmiştir;

“Halk arasında *mezraa*, *mezere*, *mezra*, *mezrea*, *mezreaçık*, *mezria*, *mezri* gibi isimler alan ***mezraalar***, sözlüklerde; tarıma ayrılan, ekilip biçilen, dikilen yer, ekilmiş toprak-tarla, tarıma ayrılan geniş arazi; diğer bazı yayınlarda da *ekenek*, *ekerek*, *ekerge*, *ekelge*, *ekinlik* şeklinde karşılık bulmuştur. Coğrafya yayınlarında ise; *mera* (SARAÇOĞLU 1989),

tarla arazisi ve bahçe (İNANDIK 1958), küçük köy (TARKAN 1973) ve tarım amacıyla mevsimlik yer değiştirme (ALAGÖZ 1993) olarak değerlendirilmiştir.

Bulundukları yerlere bakıldığında; arızalı yüzeye sahip genellikle doğu illerimizde yoğun olarak görülürken, Şanlıurfa gibi eğimi az illerimizde ve batı bölgelerimizde de rastlanılmaktadır.

İçişleri Bakanlığı kayıtlarına göre sayıları yıldan yıla artmakta veya azalmaktadır. Bu yerleşmelerin ortaya çıkışı bazı yerlerde kan davaları gibi sosyolojik nedenlerle olabilirken (SÖZER 1974), bazı yerlerde köyün ekonomik geçim sahasının daralması nedeniyle olmaktadır. Valilik veya kaymakamlıkların bir mahalleden meydana gelen köyü muhtarlık, bağlularını mezraa olarak tanımlaması da son yıllarda mezraa sayısını istatistiksel olarak arttıran bir faktördür. Böylece coğrafi olarak başka bir iskân ünitesi olan bir yer **mezraa** olarak adlandırılmış olmakta, bu durum kavram kargaşasına yol açmaktadır.

Mezraalar bazı araştırmacılara göre sürekli iskân şekilleri (SARİBEYOĞLU 1951), bazılarına göre geçici (ALAGÖZ 1941, ERİNÇ 1953, SÖZER 1972, vd.), bazılarına göre de bulunduğu coğrafi ortamın getirdiği koşullara uyan yerleşmelerdir (TUNÇDİLEK 1967, DOĞANAY 1989). Bazı yazarlar da mezraaları başlangıçta geçici iken daha sonra sürekli iskân şekline dönüştüğünü belirtmişlerdir (ALAGÖZ 1941, ERİNÇ 1953, TANOĞLU 1954, İNANDIK 1958, TUNÇDİLEK 1967, YÜCEL 1988). Bu durumda mezraalar; 1. Yılın tümünde oturulanlar, 2. Yılın büyük kısmında oturulanlar (a-Tarla tarımı döneminde oturulanlar, b-Kışın oturulanlar), 3. Yıl içinde iki farklı dönemde oturulanlar, olmak üzere üç gruba ayrılabilir.

Mezraaların oluşum sebepleri de yine araştırmacılara göre farklı farklıdır; 1.Köyün sahip olduğu arazi az ise artan nüfusu beslemek için yeni tarım alanlarına duyulan ihtiyaç sonucu meydana gelmişlerdir (ALAGÖZ 1941, SARİBEYOĞLU 1951, ERİNÇ 1953, TUNÇDİLEK 1971), 2.Varlıklı kişilere ait arazilerin başkaları tarafından işletilmesi ile meydana gelmişlerdir (TUNÇDİLEK 1967), 3.Osmanlı döneminde a-Devlete ait arazilerin tarıma kazandırılması amacıyla meydana getirilmişlerdir (HALAÇOĞLU 1988), b-Mevcut köylünün yakındaki boş alanı veya orman içi araziye devletten kiralaması ile meydana gelmiştir (İNALCIK 1990), c-Evvvelce meskûn olan yerlerin halkının dağılması ile oluşmuşlardır (İNALCIK 1990).

Yine mezraalar bazı araştırmacılara göre 1.Köyün geçim sahasının dışındadır (TUNÇDİLEK 1967, SARİBEYOĞLU 1951), 2.Köyün geçim sahasının bir bölümüdür (SARİBEYOĞLU 1951), 3.Köyün geçim sahasının kendisidir (TANOĞLU 1954).

Mezraaların kullanım amaçlarına bakıldığında ise; 1.İç bölgelerde suya yakın yerlerde sulamalı tarım ve az miktarda hayvancılık yapılanlar,

2.Yalnız tarımla uğraşıl原因lar (ALAGÖZ 1993, ERİNÇ 1953), 3.Hem tarım hem hayvancılık yapılanlar (ALAGÖZ 1993, SARİBEYOĞLU 1951, TUNÇDİLEK 1967, YÜCEL 1988), 4.Bütünüyle hayvancılık yapılanlar (SÖZER 1972, DOĞANAY 1989), 5.Sahipleri tarafından sayfiye olarak kullanılanlar (TUNÇDİLEK 1967, YÜCEL 1988), 6.Kışlık olarak oturanlar.

Mezraalar mülkiyet olarak ele alındıklarında da kişi veya kişilere, bir köye, bir kasabaya ait olabilirler. Ör. Doğu Anadolu'daki mezraalar kişi veya kişilere ait iken, Doğu Karadeniz'de belli bir köyün ortak malı olabilir.

Mezraalar sahip oldukları meskenlere göre ele alındıklarında; 1.Tarım amacıyla geçici olarak kullanılıyorlarsa bir meskene sahip olmayabilirler (ALAGÖZ 1941, ERİNÇ 1953), 2.Geçici olmakla birlikte ahır ve samanlık gibi eklentileri olan bir iki odalı basit yapılı meskenlerden meydana gelebilirler (ALAGÖZ 1941, SÖZER 1972), 3.Sürekli kalınıyorsa ahır ve samanlık yanında kuzuluk, tahıl ambarı, malzeme deposu gibi sürdürülen ekonomik faaliyetin tipine göre eklentilere sahip olabilirler.

Yazarların ortak görüşü; mezraalar zamanla gelişerek köy, hâttâ (Malatya ve Elazığ örneği) daha büyük bir yerleşim yerine dönüşebilecekleri gibi, zaman içinde nüfuslarını kaybederek terk de edilebilirler”.

Mezraalarla ilgili olarak bu bilgileri aktaran Tunçel'in (1996:92) şu tespitleri de son derece önemlidir;

“Anadolu'nun değişik yörelerinde farklı isimlerle anılıyor olmalarına rağmen gerçekte idarî anlamda köy olarak adlandırılan yerleşim birimlerinden daha küçük olmakla beraber pek çok ortak noktaları bulunabilen bir hayli iskân ünitesinin varlığı söz konusudur. Önemli olan bunların adlarının ne olduğu, hangi adla anıldıkları, tanımlandıkları değil, yerleşme coğrafyası açısından ortak noktalarının ortaya konarak aralarındaki benzerliklerin ve farklılıkların belirlenmesi, taşıdıkları ada bağlı olarak değil fonksiyonları gözetilerek ayırımlarının, sınıflandırmalarının yapılmasıdır”.

Yukarıda mezraalarla ilgili olarak verilen bu önemli bilgiler yanında, ÖNGÖR (1960), YÜCEL (1966, 1995), GÖNEY (1977) vd.nin “dam”lar üzerine yaptıkları yayınlar hatırlanırsa⁹, Türkiye’de, bırakın

⁹ Gökçeada'daki damlar ÖNGÖR'e (1960) göre, “bazıları tek tek, bazılarının da gruplar halinde olduğu, bazılarının daimî, bazılarının da geçici olarak kullanıldığı, tarım yanında diğer faaliyetlerin de görüldüğü, kom ve mezraaya benzemeyen, ancak münferit mesken ile toplu köy arasına ilave edilebilecek yeni bir intikal tipidir. YÜCEL'e (1966)

birkaç meskenden meydana gelen köy-altı yerleşmelerini, kırsal kesimde yer alan tek bir mesken çeşidinin bile işlevsel özellikleri hakkında fikir birliğine varmanın güçlüğü daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu konuda bir örnek de *köy-altı teriminden ne anlaşıldığı* ile ilgili olarak verilebilir. TUNÇDİLEK'in (1967) kırsal yerleşmelerle ilgili kitabına isim olarak koyduğu bu terim bazı yazarlara göre *köyden küçük fakat birlikte bir köyü oluşturan yerleşmelerdir*, bazı yazarlara göre ise *daimi olmayan, geçici olan yerleşmelerdir*¹⁰. Terim çeşitli yazarlar tarafından farklı farklı ele alındığında da ortaya çelişkili durumlar çıkmaktadır. Ör. Eskiden *divan* çatısı altında toplanmış olan, şimdi ise muhtarlıkları oluşturan Batı Karadeniz bölümündeki mahalleler daimî yerleşmeler oldukları halde bunlar DOĞANAY (1997:272) tarafından (mahalle, dalyan, bağ evi, kom, oba, mezraa, yayla, güzle ve diğerleri ile

göre Gökçeada'daki damlar tarım ve hayvancılık yapılan ve yazın hareketlenen yerler olup, komluktan yeni çıkmış birer mezraadırlar ve yeni bir yerleşme şekli değildir. TUNÇDİLEK (1967:153) önce “damların çok fonksiyonlu olduklarını ve yayla iskân şekillerine benzediklerini” ifade etmiş, daha sonra da “damların daha farklı bir isim altında, fakat fonksiyon ve işleme itibarıyla yayla iskânından daha başka bir şey olmadıklarını” belirtmiştir TUNÇDİLEK (1971:51). GÖNEY (1977:133) ise damların Gökçeada'ya has olmadıklarını Ege'de Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes ve Dalaman ovaları ve yakın çevreleri ile Akdeniz kıyılarındaki ovalar civarındaki tarım alanlarında çok sık görüldüklerini ifade etmiş, *bunların köylerde oturanların ovadaki tarlalarını ekip biçmede kullandıkları geçici konutlar olduklarını, oba, divan, kom ve mezraa isimlerini taşıyan yerleşme şekillerine benzemeyen, daha çok kendine has özellikler taşıyan bir tip olduklarını* belirtmiştir. Damlar üzerine son bir değerlendirme daha yapan YÜCEL (1995) Akdeniz ve Ege bölgelerinde görülen damlar ile Gökçeada'da görülen damların fonksiyonları itibarıyla birbirlerinden farklı olduklarını vurgulamıştır. DOĞANAY'a göre (1997:315) Ege Bölgesi depresyon ovalarındaki damlara *dam* değil, *bahçe evi* demek daha doğrudur. Görüldüğü gibi bilim adamlarımız sadece damlar üzerinde bile birbirinden oldukça farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bu durum bize, kırsal yerleşmeler ve onlarla ilgili tipolojik yaklaşımlar konusunda, önümüzde daha çok uzun bir yol olduğunu göstermektedir.

¹⁰ Hemen belirtelim ki “geçici” teriminin algılanmasında da bir birlik yoktur. Bazı yazarlara göre bu terimden *köy-altı iskân şekilleri* anlaşılırken, bazı yazarlar *mevsimlik yerleşmeleri* kastetmektedirler. ÖZÇAĞLAR gibi *geçici* terimine tamamen karşı çıkanlar da vardır. ÖZÇAĞLAR'a göre (SÖZLÜ BİLGİ) “*bu yerleşme veya iskân üniteleri karavanlar gibi tekerlekli ve herhangi bir nedenle sürekli yer değiştiren, veya çadırlar gibi kurulup sökülen, bugün var yarın yok olan yerleşmeler midir ki geçici olsunlar? Bunlara geçici vb. gibi isimler yerine mevsimlik ya da dönemlik yerleşmeler (veya iskân üniteleri) demek daha doğrudur*”. GÖNEY'in (1977) *geçici* veya *mevsimlik* terimleri yerine “*iğreti*” deyimini kullanması, bu konuda terim birliğine varılamadığının bir diğer göstergesidir.

birlikte) *Türkiye’deki geçici yerleşme şekilleri* başlığı altında ele alınmışlardır. Oysa TANOĞLU (1954) ve GÖNEY (1977) bu yerleşmeleri *münferit yerleşme (mesken) ile toplu köy (yerleşme) arasındaki (intikal) şekilleri* (yani daimî yerleşmeler) olarak değerlendirmişlerdir. Yine *mezraaların* da büyük kısmı daimî yerleşme oldukları halde, birçok yazar bunları da *yıl boyu oturulmayan geçici yerleşmeler* grubunda ele almaktadırlar. Bu konu ile ilgili olarak mevcut yayınlardan sayısız örnek verilebilir ve bunların çoğu da birbiri ile çelişkilidir.

Bilindiği gibi, 1941 yılında toplanan *Türk Coğrafya Kongresi*’nde tartışılan dört başlıktan birisi “*coğrafya terimleri ve coğrafi isimlerin yazılışı*” konusu idi. O günden bugüne, yaklaşık 60 yılı geçen süre içinde bu sahada önemli adımların atıldığına hiç şüphe yoktur. Fakat yeterli değildir. Nitekim Cumhuriyet döneminde Türkiye’de sosyal bilimlerin değerlendirildiği bir TÜBA yayınında Türkiye’de beşerî coğrafyayı tahlil eden TÜMERTEKİN (1997:203), ülkemizde bugüne kadar yapılan çalışmaları irdelemiş ve konu ile ilgili olarak “*mevcut yapılan çalışmaların ümit verici olduğunu, her yönü ile bir Türkiye Coğrafyası kitabının yazılması konusunda yeterli bilgi ve bilim adamının artık Türkiye’de varolduğu*” görüşünü dile getirmiştir. Eskiye oranla iletişim ve yayın imkânlarının da artması ile bu konulardaki tereddütlerin kısa zamanda giderileceğine inancımız tamdır.

1.3. Türkiye’de yerleşme ve meskenlerle ilgili yapılan araştırma ve yayınlar

Türkiye’deki kırsal yerleşmeler ve onları oluşturan meskenlerle ilgili olarak çok sayıda araştırma yapılmış, bunlar kitap, makale veya bildiri özeti olarak yayınlanmıştır. Aşağıda bunlardan Türkiye’de Türkçe olarak yayınlanmış olanları alt başlıklar altında gösterilmiştir¹¹:

Yayınlardan bir kısmı *genel beşeri coğrafya* kitap ve makaleleri şeklindedir; DOĞANAY 1997 / ÖZÇAĞLAR 1996,1997 / TANOĞLU 1954,

¹¹ Burada atıfta bulunulan yayınlar **Türk coğrafya literatürü** taranarak elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Bilindiği gibi, bazı coğrafyacıların veya kır yerleşmeleri üzerine çalışmış diğer bilim adamlarının, Eğitim ve Fen Edebiyat Fakülteleri ya da Sosyal Bilimler Enstitüleri gibi kurumların dergileri içinde ya da başka bilim dalları ile karışık olarak da yazıları yayınlanmaktadır. Bu yayınların bir kısmına ulaşamadığı için bunlara burada yer verilememiştir.

1969 / TOLUN-DENKER 1977 / TUNÇDİLEK 1967, 1971, 1986 / TÜMER-TEKİN/ÖZGÜÇ 2002 / YÜCEL 1988, 1995 / vd. bu türdendir.

Bazı yayınlar herhangi bir yerin beşerî ve iktisadî coğrafyası ya da bölgesel coğrafya çalışmaları şeklinde olup, ele aldıkları sahanın kır yerleşme özelliklerine de ayrı bir bölüm ayırmışlardır. AKPINAR 2001 / BULUT 1992, 1998 / EMİROĞLU 1970, 1972 / GÖNEY 1975, 1976 / GÜNER 1993 / M.GÜRBÜZ 2001 / İNANDIK 1956 / İZBIRAK 1984 / KALELİOĞLU 1977 / KARABULUT 1996 / KOCA 1994, 1999 / KÖKSAL 1972 / SARIBEYOĞLU 1951 / SERGÜN 1975 / SÖZER 1969, 1970 / TANDOĞAN 1970 / TARKAN 1973 / TUNÇEL 1994 / YAZICI 1994, 1997 / vd. bu şekildedir.

Bazı yayınlar ise Türkiye'deki herhangi bir yerin sadece kırsal yerleşme özellikleri üzerinedir. EMİROĞLU 1972, 1990 / GÜNER 2000 / O.GÜRBÜZ 1998 / ÖZAV 1995a / ÖZEY 1990b / SERGÜN 1986 / F.ŞAHİN 2000 / TUNÇDİLEK 1958a, 1963 / TUNCEL 1967 / TUNÇ 1997 / Yiğit 1990 / vd. gibi.

Bir kısım yayınlar da Türkiye'deki köy-altı iskân şekillerinden biriyle ilgilidir. Ör. *yaylalar ve yaylacılık*la ilgili olanlar; ALAGÖZ 1941 / EMİROĞLU 1977a / ERTÜRK 2000 / GÜNER 1995 / M.GÜRBÜZ 1999 / SEVGİ 1984 / SÖZER 1972, 1990b / TIRAŞ 2001 / vd., *oba ve yaylaları* birlikte ele alanlar; DOĞANAY 1989 / ZAMAN 2000 / vd., *güzleden* bahsedenler; EMİROĞLU 1977b / ZAMAN 1999 / vd., *divanlardan* bahsedenler ORHONLU 1969 / YILMAZ 1996 / vd., *komları* tanıtanlar; KODAY 1999 / ÖZEY 1987 / vd. gibi.

Bazı yayınlar ise doğrudan köyler ya da köy meskenleri ile ilgilidir. Bunlardan *köyleri* ele alanlara; BULUT 1995 / DÖNMEZ 1960, 1964, 1973 / KARA 1977 / KOÇMAN 1983 / ÖZEY 1990a / TANDOĞAN 1968 / TUNÇDİLEK 1964b, 1980 / vd., *köy meskenlerini* inceleyenlere de; AVCI 1989 / GÖNEY 1967, 1973 / GÜMÜŞTEPE 1992 / IŞIK 1992 / TUNÇDİLEK 1956, 1960 / S.UZUN 1995, 1997 / vd. örnek olarak verilebilir.

Yayınlardan bir kısmı da kırsal kesimdeki geçici barınaklarla ilgilidir. Bunlardan *damlarla* ilgili olanlara; GÖNEY 1977 / ÖNGÖR 1960 / YÜCEL 1966 / vd., *bağ evi ve koğlarla* ilgili olanlara CEYLAN 1996 / GİRGİN 1991 / vd., *gümelerle* ilgili olanlara CEYLAN 1998 / ÖZAV 1995b / vd., *banı ve peyle* ilgili olanlara KARABORAN 1987 / vd., *sayalardan*

bahsedenlere KÖSE 1995 / vd., *gelikleri* tanıtanlara YILMAZ 1998b / vd., *bahçe evleri* ile ilgili olanlara ÖZEY 1991 / vd. örnek olarak verilebilir.

Bunların dışında, *geçici yerleşmelerden* bahseden KODAY 1995 / YAZICI 1991 / vd., *sayfiye yerleşmelerinden* bahseden; ÖZGÜÇ 1977 / vd., *göçebe yerleşmelerden* bahseden; BATES 1971 / O.GÜRBÜZ 1997 / TOLUN-DENKER 1960 / vd., *mağara yerleşmelerinden* bahseden; DE PLANHOL 1949 / A.UZUN 1995 / vd., *tarih öncesi kır yerleşmelerinden* bahseden; SÖZER 1964 / vd., *merkez köylerden* bahseden; F.DOĞANAY 1993 / vd., *yerleşme plânlamasından* bahseden; TÜMERTEKİN 1973a / vd., *kırsal yerleşmeleri çevre üzerindeki etkilerinden* bahseden; ATALAY 1989 / vd. gibi, sayıları her geçen yıl artan çok sayıda yayın daha vardır.

II. BÖLÜM: Tipolojik yaklaşımlara bir örnek; *Sinop-Kastamonu yöresinde geçici bir mesken tipi, “Gelik”*¹²

2.1.Giriş

Türkiye genelinde görülen kırsal meskenler iktisadî fonksiyonları, yapı malzemeleri ve kullanım sürelerine göre çeşitli alt tiplere ayrılırlar. *İktisadî fonksiyonlarına göre* tarım, hayvancılık, turizm vb. amaçlı olarak inşa edilirlerken, *yapı malzemesi itibariyle* taş, toprak, ağaç vb. malzemelerden inşa edilmekte, *kullanım süreleri itibariyle* de *daimî* ve *geçici* (*mevsimlik* veya *dönemsel*) olarak iki büyük gruba ayrılmaktadırlar. Bunlardan geçici olarak iskân edilenlerin bir kısmı *mevsimlik* olarak kullanılırken (ör.3-4 ay iskân edilen yayla meskenleri gibi), bir kısmı da yılın belli zamanlarında 2-3 gün veya en fazla 1-2 hafta kullanılmaktadır.

Bu son gruba giren, yani yılın belli zamanlarında 2-3 gün ilâ 1-2 hafta arasında kullanıma sahne olan, tarlaları beklemek için iskân edilen ve genellikle yakın çevrede bulunan malzemeden basit şekilde inşa edilen bu kulübelere Sinop-Kastamonu yöresi sahil kesiminde *gelik* adı verilmektedir. Bu kulübelerin başlıca yapılış amacı ise, köyden uzaktaki tarlalarda hasat zamanı gelen olgunlaşmış mahsulü domuz, porsuk vb. zararlılardan korumak için bekçilik yapan kişilere geceyi rahat ve görevlerini yapacak şekilde geçirecekleri bir barınma imkânı sağlamaktır.

¹² Bu bölüm, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi'nin 11. sayısında aynı adla yayınlanan makalenin gözden geçirilmiş şeklidir (bkz.YILMAZ 1998b).

Yapı malzemesi ve çevre şartları farklı olsa da, Türkiye genelinde bu kulübeler oldukça yaygındır. Yöreden yöreye isimleri ve kullanım amaçları değişmekle birlikte, fonksiyon olarak aynı amaca hizmet eden bu geçici kırsal meskenlere Türkiye'nin muhtelif yerlerinde çeşitli isimler verilmektedir. *Kelif, gümele, çardak, hayma, aleyçük, sayvan, gelik,* bunlardan sadece birkaçıdır.

Araştırmanın amacı; Türkiye'nin hemen her tarafında görülen, genellikle daimî yerleşmelerin dışında inşa edilmiş, yılın belli zamanlarında geçici olarak kullanılan ve çeşitli adlarla isimlendirilen bu meskenlerin birbirlerinden çok farklı ve ülkemizdeki kırsal yerleşmelere çeşitlilik kazandıran bir yönleri olmadığının vurgulanmasıdır. Bize göre, köy-altı iskân şekilleri ile ilgili yayınlarda görülen farklı isimlerin¹³ de gerçek nedeni kırsal yerleşmeleri oluşturan konut çeşitliliği değil, benzer meskenlere verilen farklı yöresel adlardır. Nitekim aynı soruna TUMERTEKİN de dikkat çekmiştir. TUMERTEKİN'e (2002:402) göre *gelik, kelif, sayvan, hayma, çardak* vb. isimlerle anılan “*bu basit kulübeler Türkiye yerleşme coğrafyasına bir çeşitlilik katmaktan ziyade kavram kargaşası yaratan, aynı fonksiyonu icra eden ve yapılış şekli itibarıyla birbirine oldukça benzeyen geçici mesken tipleridir*”.

Aşağıda, isimleri farklı farklı olsa da, şekil ve fonksiyon bakımından birbirlerine benzeyen bu geçici mesken tipleri; coğrafi çevre ile ilişkileri bağlamında yöresel adları, yapı malzemeleri, inşa edilmiş amaçları vb. gibi çeşitli özellikleri ile tanıtılmış, bölgesel farklılıkların nedenleri açıklanmış ve bu alanda yaşanan isim kargaşasının ortadan kaldırılmasına yardımcı olacak öneriler üzerinde durulmuştur.

¹³ Bu konu ile ilgili olarak ülkemiz coğrafya literatüründe çok sayıda yayına rastlanılmaktadır. Bunların bir kısmı makale şeklinde yayınlanmış, bir kısmı ise kitap veya makalelerin içinde alt başlıklar şeklinde yer almıştır. Ele aldıkları konu başlığı itibarıyla (eskiden yeniye doğru) bu yayınların başlıcaları şunlardır; *Dam*; DOĞANAY 1997 / GÖNEY 1977 / ÖNGÖR 1960 / YÜCEL 1966, 1995 / vd. *ağıl*; YAZICI 1997 / vd. *bağevi*; CEYLAN 1996 / GİRGİN 1991 / GÜRBÜZ 2001 / vd. *gelik, kelif*; DOĞANAY 1997 / KÖKSAL 1972 / YILMAZ 1998b / vd. *banı, pey, huğ*; KARABORAN 1985 / vd. *koğ*; CEYLAN 1996 / vd. *Güme*; CEYLAN 1998 / vd. *Saya*; KÖSE 1995 / vd. *Pere*; DOĞANAY 1997 / vd. *tarla evi*; YAZICI 1997 / vd. *alaçık (alaycık, aleycük)*; GÜRBÜZ 2001 / vd. *hayma*; GÜRBÜZ 2001 / vd. *çardak*; AKPINAR 2001 / GÜNER 1993 / vd. *tir, tol (tola), saya, celke, ağıl, pak, alacık, sayvan*; YÜCEL 1995 / vd.

2.2. Yapılış amaçları

Gelik ve benzeri geçici konutların yapılış amaçları yöreden yöreye değişmektedir. Ör.Sinop-Kastamonu yöresi sahil kesiminde *gelik*lerin başlıca inşa ediliş amacı köyden uzak tarlalardaki ürünü hasat zamanı öncesinde zararlı hayvanlardan korumaktır. Şöyle ki; Sinop-Kastamonu yöresi sahil kesiminde köyün ekonomik faaliyet alanı içinde yer alan ve orman açmaları ile elde edilen tarlalarda, genellikle mısır ve buğday yetiştirilmektedir. Daimî yerleşme alanı olan köylerden uzakta yer alan bu tarlalar, özellikle mısır ekili olduğu dönemde hasat zamanı yaklaştıkça ormandan gelen domuz, porsuk vb. çeşitli zararlı hayvanların tehdidi altına girmektedir. Ürünlerin olgunlaşma döneminde bu zararlılarla mücadele etmek ve ürünü kurtarmak için tarlalarda nöbet tutmak zorunlu hale gelmektedir. Zararlıların genellikle gece gelmesi, nöbetçinin kendisini güvencede hissedebileceği bir yere ihtiyaç duymasına neden olmaktadır. Yılın çok az bir zamanında, (yerine ve fonksiyonuna göre) bazen 1-2 gün, bazen de 1-2 hafta kullanılan bu geçici barınaklar böyle bir ihtiyaçtan doğmuşlar ve tarlanın kenarına veya ortasına coğrafi çevreden buldukları malzeme ile inşa edilmişlerdir (Foto 1 ve Foto 2).

Korunan ürünler ve nelere karşı korundukları da yörelere göre değişmektedir. Ör. Sinop-Kastamonu sahil kesiminde korunan ürün genellikle *mısırdır*. Neye karşı korunduğu sorusunun cevabı ise domuz ve porsuk gibi zararlı hayvanlardır. Fakat ürünün cinsi, özelliği ve değerine göre, kime ya da neye karşı korunduğu sorusunun cevabı da değişmektedir. Meselâ Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde ör. Amasya'da bağlar ve meyve bahçeleri, Ordu ve Giresun yörelerinde fındık, Ege Bölgesinde bağlar, pamuk ve tütün tarlaları, Adana ve Nevşehir yörelerinde kavun-karpuz bahçeleri korunan yerler ve ürünler olurken, kime karşı korundukları sorusunun cevabı ise (hırsızlık ve kundaklama gibi olaylar nedeniyle) çoğu zaman kötü niyetli kişilere, yani insanlara karşıdır.

Bu kulübeler ülkemizin bazı kesimlerinde *hayvancılık amaçlı* olarak da inşa edilmişlerdir. Kısmen *ağıla* benzeyen, fakat geçici olarak kullanıldıkları için *gelik* grubunda ele aldığımız hayvancılık amaçlı bu tür geçici meskenlere birçok yerde rastlanılmaktadır. Ör. Kuzeydoğu Anadolu'da Kars ve Ardahan yörelerinde köye uzak meralarda otlatılan

hayvanların gününbirlik köye getirilip götürülmesinden kaynaklanan zorluklara karşı köy ile mera arasında kalan bir sahada gecemelerinin sağlanması ve başlarındaki çobanın da güvenli bir şekilde geceyi geçirmesi için benzer kulübeler yapılmıştır¹⁴. Kuzeydoğu Anadolu’da hayvancılık amaçlı bu kulübelerin diğer örneklerini Sivas’ın Sızır kasabası çevresinde ve Toros Dağları’nın Adana ve Osmaniye’ye bakan yamaçlarında görüyoruz (Foto 14). Yine bu tür kulübelerin bir kısmı da bazı bölgelerimizde (ör. Meriç ve Kızılırmak nehri deltaları ile K.Maraş’ın Göksun ve Sivas’ın Gürün ilçeleri çevrelerinde olduğu gibi) *avcılık amaçlı* inşa edilmekte ve kullanılmaktadırlar.

Bu gibi istisnalar haricinde, diğer tüm yörelerde bu kulübelerin temel inşa amacı, devamlı yerleşme alanından uzaktaki tarla, bağ ve bahçeleri hasat öncesi ve hasat döneminde, özellikle geceleri, (insan veya hayvan) çeşitli zararlılardan korumak içindir. Yapılış amacı bazen bu meskenlere verilen yöresel isimde de kendini göstermektedir. Ör. Sinop ili merkez ilçe ile Erfelek ilçesi köylerinde bu kulübelere “*domuz çardağı*” ismi verilmektedir. Çünkü meskenin başlıca yapılış amacı yerleşmelerden uzak ormanlık alanların içinde açılmış bulunan tarlalarda ekilmiş bulunan mısırı hasat döneminde -bölgede bu ürüne zarar veren başlıca canlı türü olan- domuzların tahribinden korumaktır.

2.3. Kullanım biçimleri

Yine *gelik* örneğinden yola çıkarak bu tür kulübelerin kullanım biçimlerini şu şekilde özetleyebiliriz; Tarlasındaki ürünü korumak için hasat öncesi bu kulübeğe gelen kişi yanında günlük yemeğini, (yakın çevrede yoksa) suyunu ve az çok rahat edebileceği kadar konfora sahip yatağını getirir. Çoğu zaman yatak yerine çevredeki otlardan, ağaç yapraklarından, ya da mahsulün kendisinden (ör. tarlada mısır ekili ise mısır yapraklarından) yatak yapılır. Bir sonraki gece için ihtiyacı olan erzak ya başkaları tarafından getirilir, ya da kendisi gündüz bir ara köye

¹⁴ DOĞANAY (1997:305) Ordu-Çambaşı yaylasındaki oba yerleşmelerinde ağılın içinde yer alan *çoban kulübesine* **kelif** ismi verildiğini belirtmektedir. Yine DOĞANAY (1997:304) Zigana yaylalarında bu sefer doğrudan *yayla evi* ve *eklentilerine* **kelif** denildiğinden bahsetmektedir. DOĞU (1997) ise, Doğu Karadeniz bölümünde Bulut-Altıparmak dağlarında “*tek katlı, tek odalı basit yapılı yayla meskenlerine* **pak** ismi verildiğini” belirtmekte, bu da bize aynı bölge içinde farklı isimlerin kullanıldığını göstermektedir.

giderek ihtiyacını karşılar. Bu durum tarladaki ürün hasat edilene kadar devam eder¹⁵. Kulübelerin muhafazalı olanlarında, köye getirip götürme zahmetinden kurtulmak için, bir takım alet edevat da saklanabilmektedir.

Tarla kenarlarına veya içlerine inşa edilen bu kulübelerin yukarıda ifade edilen temel fonksiyonları dışında diğer önemli yönleri de, hasat sırasında, yağışlı veya aşırı sıcak havalarda geçici olarak sığınılan bir yer olmasıdır¹⁶. Ör. Kastamonu-Tosya’da çeltik tarlaları içinde yer alan *çardaklar* bizzat tarımsal uğraşının kendi özelliğinden kaynaklanan bir sebep yüzünden özellikle kullanılmaktadır. Tarlayı hazırlama, ekim ve bakım zamanlarında sürekli su içinde olan çeltik tarlasında çalışanlar dinlenmek veya yemek için kuru bir yere ihtiyaç duyarlar. Dört direk üzerine yerden yüksekte inşa edilmiş bulunan *çardak* çalışanların bu ihtiyacını karşılamada tek barınacak yerdir (Foto 10).

Kullanımdaki faydalar arttıkça, ör. tarlalar sürekli bakım isteyen meyve ve sebze bahçelerine dönüştükçe, köye nazaran özellikle yaz mevsiminde daha çekici bir iklime sahipse ve yavaş yavaş çevredeki tarlalarla birlikte sayıları artıyorsa, bu ve benzeri durumlarda bu tür kulübeler önce 2-3 ay ikâmet edilen *bağ evlerine*¹⁷ ya da yazlık sayfiyelere, daha sonra da daimî yerleşmeler haline gelebilirler¹⁸. Nitekim ülkemizde bunun sayısız örnekleri vardır¹⁹.

¹⁵ GÜNER’e (1993:190) göre Iğdır yöresinde *bağ evleri* meyvelerin olgunlaşmama döneminde onları korumak ve kollamak üzere, yıl boyunca ancak 25-30 gün kullanılmaktadırlar.

¹⁶ Yerleşim alanlarının uzağında inşa edilen “*gelik*” türü kulübelerin dışında, çeşitli bölgelerimizde tarlaların ekim veya hasat zamanlarında aşırı sıcak veya yağıştan geçici bir süre korunmak üzere inşa edilen ve genelde “*gölgelik*” olarak adlandırılan basit yapıların varlığı da unutulmamalıdır. Aralarındaki fark, “*gölgelik*”ler gününbirlik ve çok daha ilkel (ör. sadece üstü örtülü) biçimde inşa edilirken, “*gelik*”ler uzun süre kullanılma amacı ile inşa edilmekte ve yıllarca hizmet görmektedirler.

¹⁷ GÖNEY (1977:132) Türkiye’nin değişik bölgelerinde görülen *sayvan*, *çardak* ve *mekân* gibi geçici yerleşim ünitelerini *damların* basit birer şekli olarak nitelendirmiştir. YAZICI’ya (1997:104) göre de; Orta Sakarya vadisi çevresinde, halkın mevsimlik olarak kaldığı ve tarla ile ilgili malzemelerini sakladığı ***tarla evleri*** *çardakların* gelişmesi sonucu ortaya çıkmışlardır.

¹⁸ Barınakların evriminden bahseden TUMERTEKİN / ÖZGÜÇ (2002:397); göçebe barınağın en ilkel şeklinin “*rüzgârlık*” kabul edildiğini, bunun aslında basit bir “*çardak*” olduğunu ve doğal bir barınağın bulunmadığı yerlerde kısa bir süre barınmak için

2.4. İnşa malzemeleri ve yapılaş şekilleri

Bu geçici (mevsimlik) basit kulübeler de tıpkı daimî meskenler gibi (dışarıdan getirilen yapı malzemeleri hariç) fizikî coğrafya şartlarının etkisi altındadır. Ör. Karadeniz Bölgesi'nde ormanların içlerine inşa edilenlerin yapı malzemesi ağaç iken (Foto 1, 2 ve 3) Güneydoğu Anadolu bölgemizdekiler kerpiçtendir (Foto 13). İç bölgelerimizdekiler ise yerine göre ağaç, kerpiç veya taştandır (Foto 6, 9, 11 ve 12). Hemen hepsinde genel olarak coğrafi çevredeki malzemedan yararlanılmıştır. Ör. Ürgüp-Göreme yöresinde doğal çevreye uygun olarak *tüfler*in içinin oyulması ile meydana getirilmişlerdir. Adana-Saimbeyli'deki "*huğ*"ların duvar inşa malzemesi olan taşlar ve çatılarını örten ince ağaç dalları (ki bunlar genellikle üzüm bağlarının tefekleridir) bizzat içine inşa edildiği bahçeden sağlanmaktadır²⁰ (Foto 6). Çatı örtüleri coğrafi çevreye göre değişmektedir. Ormanlık bölgelerde hartamadan faydalanılırken, iç ve doğu bölgelerimizde toprak dam çatı örtüsü yaygındır. Bazı yörelerimizde otlar ve çalılar kullanılırken, bazılarında da sac ve muşamba gibi sanayi ürünü malzemeler kullanılmaktadır. Büyük kısmında muşamba ve sac gibi sanayi ürünleri dışında yöre dışı malzeme kullanılmamıştır. Bu hususiyetleri ile de coğrafi çevreyi yansıtan özelliklere sahiptirler²¹.

kurulduklarından bahsederek, bu tür kulübelerin meskenlerin ileri safhaları için bir başlangıç oluşturdıklarını belirtmektedirler.

¹⁹ TUNÇDİLEK (1967:154) *bağ evlerinin* bir *çardakla* başladığını zamanla sayfiyelere dönüşebileceğini, bağların olduğu her eyerde *bağ evlerinin* bulunabileceğini, *bağ evlerinin* en önemli özelliklerinin muvakkat (geçici) olmaları hususu olduğunu belirtmiştir. GÜRBÜZ (2001:86-87) K.Maraş yöresinde *bağ evlerinin* zaman içinde *sayfiye evlerine* nasıl dönüştüğü konusunda fotoğraflarla karşılaştırmalı bilgi vermiştir.

²⁰ Adana-Saimbeyli'de *bağ evlerinin* yerel adı "*huğ*"dur. KARABORAN'ın (1985:89-91) ifadelerine göre ise; İslahiye ve Hassa'da köylüler köyden uzaktaki tarlaları ekip biçmek, ya da kışı daha ılıman olan ovada geçirmek, hayvan otlatmak ve alet edevat koymak için bir "*dam*" veya "*huğ*" inşa ederler. Kış ve ilkbahar aylarının geçirildiği bu yerleşmelere KARABORAN "*bani*" ismini vermektedir. GÜRBÜZ (2001:81), K.Maraş kırsalında küçükbaş hayvan besleyenlerin bir kısmının kışı daha sıcak olan ovalarda çadır içinde geçirdiklerini, daha yüksek kesimlerdeki köylülerin (özellikle keçi besleyenlerin) ise ormanların içine meskenler inşa ettiklerini, bunlara "*kışla*", "*huğ*" veya "*bani*", hepsine birden genel olarak da "*kışlak*" denildiğini belirtmektedir.

²¹ AKPINAR'ın (2001:289) Gümüşhane-Kelkit yöresindeki *çardaklar*la ilgili verdiği bilgiler de bu görüşe uygundur. O'na göre; yöredeki *çardaklar*, tarlanın hakim bir

Sinop-Kastamonu yöresinde *gelik* adı verilen kulübeler genellikle yerden 0,5-1 m. yüksekliğinde, 4 direk üzerine oturtulan küçük bir odadan ibaret olarak ağaçtan inşa edilmektedirler. Kulübenin önce kalın ve yuvarlak kerestelerden (ahşap karkas tipine benzer şekilde) iskeleti oluşturulmakta, daha sonra tahtalarla tavan, taban ve yanları kapatılmaktadır. Genellikle kulübenin bir girişi ve 4 yanında da penceresi bulunmaktadır. Bu pencerelerden tarlanın tamamı görülebilir. Zaten kulübenin inşa yeri de buna göre seçilir. Eskiden inşa edilenlerde pencereler genellikle camsız iken yeni inşa edilenler hem daha muhafazalı, hem de camlıdır. Bu özellikleri ile de ancak yaz aylarında, havaların sıcak olduğu gecelerde kullanılmaya elverişlidirler. Basit tiplerinde su, tuvalet vb. herhangi bir ayrıntıları yoktur. (Bu tür eklentiler ancak bir süre kullanmak üzere bağ evine dönüştürülenlerde olabilir). Fakat bazılarında yöreden yöreye küçük değişiklikler olabilmektedir. Ör. Amasya'dakilerde kişilerin bahçeyi veya tarlayı gözlerken rahat oturmaları için “*tahtembeç*” adı verilen sedirler vardır. Hasır yatak ve kilim minder kulübedeki başlıca eşyalardır.

2.5. *Gelik* benzeri geçici konutların yöresel adları

Sinop-Kastamonu yöresi sahil kesiminde *gelik* adı verilen geçici konutlara Türkiye'nin muhtelif yerlerinde farklı isimler verilmektedir. Uzun yıllar süren arazi gözlemlerimiz yanında, yerleşme ve meskenlerle ilgili araştırmalarımız ve *Kaynakçada* verilen eserlerin incelenmesi sonucu derlediğimiz isimler *Tablo 1*'de ve bunların ülke çapındaki coğrafi dağılımları *Şekil 1*'de gösterilmiştir²². Şüphesiz, saha

yerine çevrede bol bulunan söğüt dallarından inşa edilmektedir. Çok az kısmı toprağa gömülen ağaç direkler üzerine, gövdelerine kalın dallar çakılarak temel iskelet oluşturulduktan sonra çatıları naylon, sac veya kalın branda ile örtülerek meydana getirilmekte, genellikle mevsim sonunda sökülmeaktedirler. Yapılış amaçları ise; köy merkezinin uzağında bulunan tarım arazisine günlük gidiş gelişlerin yol açtığı zaman kaybını azaltma, tarlada uzun süreli korunması gerekli tarım araç gereçlerini muhafaza etme ve özellikle olumsuz hava koşullarına karşı çiftçi ailesine barınma ve gölgelik yapma imkânı sağlamalarıdır.

²² Çalışmalarım sırasında bana yardımcı olan ve kendi yöreleri ile ilgili bilgileri benimle paylaşan öğrencilerime de burada teşekkür ederim. Onların bu araştırmaya katkıları, derslerde bu konu ile ilgili olarak gördükleri örnek slaytların yorumlanması sonucu, kendi yörelerinde bu tür geçici konutlara ne isim verildiği, neden yapıldıkları, kullanım amaçları vb. hususlardaki bilgilerini bizimle paylaşmaları şeklinde olmuştur.

araştırmaları devam ettikçe bir bu kadar (belki de daha fazla) yöresel isimlerle karşılaşmak mümkün olacaktır.

Coğrafya terimleri ile ilgili sözlüklerde *gelik* tipi geçici meskenlerin isim ve karşılıklarına yer verilmemiştir. Buna mukabil;

REDHOUSE TÜRKÇE – İNGİLİZCE SÖZLÜK'te;

kelif: hut, *gümele*:hut, cabin,

hayme: tent, shelter, şeklinde karşılık bulmuş, bunlardan *kelif*in Grekçe kökenli olduğu belirtilmiş, diğerlerinden ise bahsedilmemiştir.

TÜRKÇE SÖZLÜK'te (TDK 1988);

Sayeban (Farsça, Türkçeleşmiş *sayvan*): gölgelik,

Hayme (Arapça, Türkçeleşmiş *hayma*): çadır,

Güme, *gümele*: 1.Avcı kulübesi, 2.Bostanda yapılan bekçi kulübesi,

Çardak: 1.Tarla, bahçe gibi yerlerde ağaç dallarından örülmüş barınak, 2.Üzerine asma, sarmaşık veya çiçek sarılmak üzere yapılan kafesli gölgelik, şeklinde yer almaktadır.

TARAMA SÖZLÜĞÜ'nde (TDK 1967) *gelik* yoktur. Buna karşılık *gelik* tipi geçici barınakların Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki değişik isimlerine geniş yer verilmiştir. Bunlardan *gümele* ile ilgili olarak;

“-*gümele* (*gömele*, *gümelte*, *gömelti*, *gumelte*): Avcıların çalı çırpı veya taştan yaptıkları *siper* veya *kulübe*, *evsin*,

-sazdan ve aleften²³ yapılmış hane-i muhakkara (alâlede, basit) denir ki, *huğ* ve *kulübe* ve *gümelte* ve *alacuk* gibi,

-avcu *gümeltesi* ve alçak yapılmış *kötüce muhtasar ev*,

-avcu *gümeltesidir* ki içine pusulanıp *av gözetlediği yer*,

- *alaçuk*, *alçacık*,

gibi karşılıklar verilmiştir. Aynı terim metin içlerinde ise;

-*gümele* ki *bostancılar* ve *avcılar* ağaçlardan *çatarlar* ve *üstünü* *ot* ile yaprak ile örterler, *içine girerler*,

-avcu *kulübesidir* ki içine girip gizlenirler,

-*bağ gümelesi*, *çubuk gümeltesi*, *sazdan bir gümelte*,

-terkedilmiş *gümele*,

²³ Sinop-Kastamonu yöresinde hayvan yiyeceği olarak kullanılan mısır bitkisinin yapraklarına *alaf* denilmektedir.

- *dağda, tarlada yaptıkları gümeler,*
 -*çörden ve çöpten bir gömeltecük*”, şeklinde yer almaktadır.

TARAMA SÖZLÜĞÜ’nde **gümelenin** karşılığı olarak verilen **siper, kulübe, evsin, huğ, alacuk** terimlerinin (birbirlerine benzer kelimelerle) ülkemizin her tarafında nasıl kullanıldıkları yine *Tablo 1* ve *Şekil 1*’de de açıkça görülmektedir.

Fakat şu da unutulmamalıdır ki bazı yörelerimizde isim farklılıkları fonksiyonel farklılıkları da beraberinde getirmektedir. Ör. K.Maraş yöresinde ağaç dallarından yapılan yayla meskenlerine *alaçık* (veya *aleycük*)²⁴ denilirken, tarla ziraatının yaygın olduğu ve yaz mevsiminin sıcak geçtiği kesimlerde tarla, bağ ve bahçelerin içersinde geceyi geçirmek için basit bir şekilde ağaçtan yapılan gölgeliklere de *hayma* denilmektedir. Yörede *hayma* yaz boyunca kullanılmak için inşa edilebildiği gibi, sadece ekim veya hasat zamanlarında çok kısa süreli kullanmak üzere de inşa edilebilmektedir. Özellikle üzüm bağlarının olduğu kesimlerde bağların içine inşa edilen ve yine bakım ve hasat zamanlarında kullanılan kulübelere ise *bağ evi* adı verilmektedir. (GÜRBÜZ 2001:86-88). Böylece Türkiye genelinde ele alındığında birbirine benzer görünen terimlerin aynı yöre içinde kullanıldığında kendi aralarında belirgin farklar olabileceği de ortaya çıkmış olmaktadır.

Tablo 1: Sinop-Kastamonu yöresinde “gelik” olarak adlandırılan geçici meskenlere Türkiye genelinde verilen isimler ²⁵

İl	İlçe	Verilen isim
Adana	Ceyhan	Hayma / Huğ
“	Kadirli	Hayma / Taka
“	Saimbeyli	Hu / Huğ
Antalya	-	Çardak
Adıyaman	-	Hol

²⁴ TÜRKÇE SÖZLÜK’te (TDK 1988) bu terimle ilgili olarak “*üzeri dal ve hasırlarla örtülmüş kulübe, keçeden yapılan çadır*” karşılıkları verilmiştir.

²⁵ Bu tablo bugüne kadar sadece bizim tespit ettiğimiz isimleri kapsamaktadır. Türkiye genelinin tamamını yansıtmamaktadır. Araştırmalar devam ettikçe ileride benzer isimlerle karşılaşılabileceği gibi, farklı terimler de ortaya çıkabilir.

Afyon	-	Huyma
Amasya	-	Gümele / Eyvan
“	Merzifon	Kelik
“	Taşova	Seyvan
Ardahan	Çıldır	Değelek
Artvin	-	Koğ
“	Şavşat / Ardanuç	Kolt
Aydın	Çine	Baraka
“	Koçarlı / Söke	Çardak
Bartın	-	Sayvan / Sayfan
Bolu	-	Sayvan / Pısak / Korugan
Çorum	-	Gümele
“	Alaca	Kelik
“	Dodurga	Alançuk
“	Osmancık	Kelik / Gözleme
Edirne	İpsala	Çardak / Bağevi
Elazığ	Kovancılar	Korunak
Erzurum	İspir	Galif / Kalıf
Eskişehir	Sivrihisar	Güme
Gaziantep	Şahinbey	Hayma
Giresun	Bulancak / Yağlıdere	Sayfan / Sayvan
“	Espiye	Kelif / Baraka
İçel	Mersin	Çatma
İzmir	Karaburun	Dünek
“	Kemalpaşa	Bağyurdu
K.Maraş	-	Çardak / Hayma
“	Elbistan	Huğ / Çatma
“	Göksun	Çardak / Evsin / Hayma
Kars	-	Kalıf
“	Arpaçay	Çardak / Değelek
Kastamonu	Araç	Alak
“	Çatalzeytin	Gelik

Kastamonu	Tosya	Çardak
Kocaeli	Karamürsel	Kulübe
Konya	Emirgazi	Kulübe
Kütahya	Hisarcık	Kulübe
Malatya	-	Alayçık / Köşk
Manisa	-	Bağevi
Nevşehir	-	Elevçik
“	Hacıbektaş	Höyük
“	Ürgüp	Mekân
Ordu	-	Sayvan / Târn / Kelif
Osmaniye	-	Hayma
Rize	-	Kelif
Sakarya	-	Sayfan
Samsun	Bafra /Lâdik / Havza	Kelif / Kelik
“	Çarşamba	Gelik / Sayvan / Paska
Sinop	Erfelek	Çardak
“	Boyabat	Kelik / Aleycük
“	Gerze	Kelik
“	Ayancık / Türkeli	Gelik
Sivas	Şarkışla	Alaçık
Sivas	Gürün	Evsin
“	Ulaş / Gemerek	Alevçik /Aleyçik
“	Yıldızeli	Gümele
Şanlıurfa	Ceylanpınar	Holık
Tokat	-	Alaçık / Dayama
Trabzon	Beşikdüzü	Sayfan
“	Maçka	Kelif
Şanlıurfa	Ceylanpınar	Holık
Yozgat	-	Alaçık
Zonguldak	Ereğli	Sayvan
Azerbaycan	-	Kepe/ Çatma / Çardak
Türkmenistan	-	Keppe / Küme

Şekil 1

Tablo 1 ve *Şekil 1* incelendiğinde, dikkat çeken bir husus; birbirinden farklı ve uzak bölgelerde bu tür kulübelerin aynı adı taşıdıkları görülürken, birbirine yakın bölgelerde, hattâ aynı yöre içinde (ör. bir ilin ilçeleri arasında bile) farklı isimler alabildikleridir.

İsim farklılıklarının temel nedeni sadece fizikî coğrafya şartlarından değil, ülkemizin sosyal ve kültürel açıdan son derece zengin olan yapısından da kaynaklanmaktadır. Bunda hiç şüphesiz dilimizin beslendiği kaynakların da büyük rolü vardır. Ör. Anadolu'nun bir kısmında bu *kulübelere* (bu da Farsça bir kelimedir) *sayvan* veya *sayfan* denilmektedir. Bu kelimelerin kökeni Farsça “*gölgelik*” demek olan “*sayeban*”dan gelmektedir. Yine aynı şekilde *hayma* veya *huyma* da Arapça “*çadır*” demek olan “*hayme*”den gelmektedir.

Önemle belirtilmesi gereken bir başka husus da zaman içinde meydana gelen bazı değişikliklerin isimlere aynı şekilde yansımamasıdır. Ör. Kastamonu Tosya'da çeltik tarlaları içine inşa edilen bu basit kulübelere *çardak* denilirken, daha önce çardakların sahip olduğu özellikleri yansıtan, fakat zaman içinde yaz aylarında kullanılan *bağ evlerine* dönüşen, hattâ betondan dubleks ve tripleks tipleri inşa edilmiş olan *bahçe evlerine* yine aynı yörede *gümele* denilmektedir.

Bu basit kulübelerle ilgili olarak Türkiye'nin çeşitli yörelerini temsil eden örnekler aşağıda *Foto 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14*'te gösterilmiştir. Şüphesiz bu konu ile ilgili olarak çok daha fazla sayıda örnek verilebilir. Çalışmalar devam ettikçe, Türkiye yöreleri ve alt yöreleri bazında derinlemesine araştırıldıkça belki çok daha farklı tiplerle de karşılaşılabilir.

Foto 1: Sinop-Ayancık'ta *mısır tarlası* kenarına ağaçtan inşa edilmiş bir “gelik”

Foto 2: Sinop-Ayancık yakınlarında yerleşim alanlarından uzakta orman açmaları ile elde edilmiş tarlalar üzerinde başka bir “gelik”

Foto 3: Samsun-Bafra, Derbent Barajı gölüne bakan yamaçlar üzerinde, **fındık bahçesinin** en hakim yerine inşa edilmiş bir “kelif” (fotoğraf Aralık ayında çekilmiştir)

Foto 4: Bafra Ovası'nda **kavun-karpuz tarlası** içinde inşa edilmiş bir “kelif”

Foto 5: Kocaeli-Karamürsel’de eski **buğday tarlası** içinde terk edilmiş ahşap karkas bir “kulübe”(Atlas, Sayı:39, 1996/6’dan alınmıştır)

Foto 6: Adana-Saimbeyli’de **kiraz bahçeleri** içinde taş duvarlı ve çalı örtülü “huğ”

Foto 7: İzmir-Kemalpaşa'da **üzüm bağları** içinde duvarları hasır, çatısı ot örtülü "bağyurdu"

Foto 8: Mersin yakınlarında **mandalina bahçesi** içinde ahşap karkas, muşamba örtülü "çatma"

Foto 9: Adıyaman-Sarıgöl’de **karpuz tarlası** içinde ahşap karkas, tahta örtülü “hol”

Foto 10: Kastamonu-Tosya’da **çeltik tarlası** içinde ahşap karkas, sac örtülü “çardak”

Foto 11: Amasya'da **kiraz bahçesi** içinde taş duvar, toprak çatı örtülü “kelik” veya “eyvan”

Foto 12: Sivas-Gemerek'te **meyve bahçesi** içinde taş duvar, kerpiç örtülü “aleycük”

Foto 13: Urfa-Ceylanpınar Cırcıp yöresinde **kavun-karpuz** tarlası içinde kerpiçten “holik” (foto; Cemal Özkan)

Foto 14: Osmaniye-Yarpuz köyünde **hayvancılık** amaçlı ahşap karkas, muşamba örtülü “çoban hayması” (foto; M.Ali Savcı)

2.6. Bölüm sonu değerlendirme ve öneriler

Türkiye'nin yerleşme coğrafyası, araştırmacılar için son derece büyük bir zenginliğe sahiptir. Yerleşme tipleri ve meskenler açısından bu zenginlik, denilebilir ki, dünyanın başka hiçbir ülkesinde yoktur. Fakat belli bir metot çerçevesi içinde yapılacak olan bu saha ile ilgili çalışmalarda bizi bekleyen en önemli problem yöresel isimlendirmelerin araştırmacıları yanıltabileceği tehlikesidir. Nitekim daha önce coğrafyacılar tarafından yapılan ve (*saya, güme, banı, pey, koğ, hayma, çardak* vb. isimlerle) yayınlanan bazı çalışmalarda bu yöresel isimlerden yola çıkılmış, neticede yukarıda ifade edilen kavram kargaşası ortaya çıkmıştır. Böylece coğrafi terimlerle ilgili tartışmalar henüz bir sonuca ulaşamamışken (bkz. SÖZER 1996), buna yenilerinin eklenmeye devam etmesi bizi bu konuda böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Benzer sorunların giderilmesi ve Türkiye yerleşme coğrafyasının ayrıntılı olarak ortaya konulabilmesi için, özellikle yerleşmeler ve meskenlerle ilgili yöresel çalışmalara ağırlık verilmelidir. Önerimiz, özellikle bölge üniversitelerinin kendi yöreleri ile ilgili araştırmalara öncelik vermeleri, buldukları verilerin ulusal düzeyde yapılacak olan kongre, sempozyum ve meslek haftalarında sunulması, ayrı seksiyonlar içinde karşılaştırmalı analizlerinin yapılması, farklılık ve benzerliklerin ortaya konularak genel isimlendirmelere gidilmesi, bu bağlamda mevcut kitapların da gözden geçirilerek yeni baskılarında bu önerilerin dikkate alınması ve nihayet bu genel bilginin başta orta öğretim öğretmen ve öğrencileri olmak üzere kamuoyu ve diğer ilgililerin bilgisine ve kullanımına sunulmasıdır. Aksi takdirde benzer fonksiyonlara sahip ve hâttâ çoğu yerde yapı malzemesi ve inşa şekli bile aynı olan konutların (yerel isimlerinden yola çıkılarak) *Türkiye yerleşme coğrafyasını* oluşturan farklı mesken grupları gibi gösterilmesi hatasına düşülecek ve bu da ülkemiz coğrafya literatürüne bir katkı sağlamayacaktır.

III. BÖLÜM: Henüz tanımlanmamış ve literatürde yer almayan kırsal iskân şekillerine bir örnek; *Büyük şehirlerin çevrelerindeki lüks yerleşmeler, “Sefa köyler(i)”*

3.1. Giriş

Türkiye yerleşme coğrafyasında çözüm bekleyen bir çok problemin varlığına karşılık, son yıllarda başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerimizin çevrelerinde, coğrafyacılara tarafından henüz tanımlanmamış, başka bir ifade ile, ülkemiz coğrafya literatüründe henüz yer almayan bazı yeni yerleşme şekilleri ortaya çıkmıştır. Metropol kentlerimizin çevrelerindeki doğal ortamlar üzerinde görülen ve toplumun üst gelir grubuna ait lüks konutlardan meydana gelen, “*kırsal mı şehirsel mi*” veya “*ne kadar kırsal ne kadar şehirsel*” oldukları da ayrıca tartışma götürür olan, bizim (daha uygun bir isim bulununcaya kadar) “*sefa köyleri*” ismini verdiğimiz yerleşmeler, bu tip iskân şekillerine bir örnektir.

Türkçe adı henüz konulmamış ve üzerinde yeterli araştırmaların yapılmadığı bu yerleşmelerden İstanbul çevresinde inşa edilmiş olanları bazı hususiyetleri ile araştırma konusu olarak ele alınmış, tespit edilen genel özellikleri aşağıda verilmiştir.

3.2. Ortaya çıkışları

Bilindiği gibi kırdan kente göçün yoğun olarak başladığı yıllar *Sanayi Devrimi* sonrasına rastlamaktadır. Kırların iticiliği, şehirlerin çekiciliği ve iletilici faktörlerde zamanla ortaya çıkan gelişmeler özellikle 20.Yüzyılda kırların boşalmasına, kentlerde ise aşırı yığılma ve kalabalıklaşmaya neden olmuştur. Bu hızlı şehirleşme hareketi bütün ülkelerde aynı şekilde cereyan etmemiştir. Gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri

ve Kuzey Amerika'da (A.B.D. ve Kanada'da) şehirlerin merkezi kısımlarında ve genellikle apartmanlarda daha düşük gelirli ikâmet ederken, durumu daha iyi olanlar ve zenginler şehirlerin çevrelerinde tek katlı müstakil evlerde yaşamaya başlamışlardır. Türkiye gibi ülkelerde ise hızlı şehirleşmenin getirdiği bir sonuç olarak şehirlerin çevreleri gecekonduyla çevrilirken, zengin kesim (İstanbul'da Şişli, Nişantaşı ve Etiler, Ankara'da Çankaya gibi) şehrin merkezinde yer alan apartmanlarda ikâmet etmişlerdir. Zamanla şehrin çevresinin otoyollarla merkeze bağlanması, artan özel oto sahipliği, (trafik, gürültü, hava kirliliği vb. gibi faktörlerden kaynaklanan) şehrin bunaltıcı yapısı zengin kişileri yeni arayışlara yöneltmiştir. Başlangıçta yaz aylarında tatil geçirmek için *sayfiyelere gitmek* ya da sayfiye yerlerinde *ikinci ev satın almak* şeklinde başlayan mevsimlik hareket zamanla yerini başka beklentilere bırakmıştır. İşte bu arayışların sonucunda ülkemizde başta İstanbul olmak üzere, büyük şehirlerimizin çevrelerinde, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, yeni tip yerleşmeler ortaya çıkmıştır. Kuruluş yerleri itibariyle kırsal mekânda yer alan fakat çevresinde yer alan köylere benzemeyen, şehir dışında olmalarına rağmen kentsel özelliklere fazlasıyla sahip olan, dört mevsim daimî olarak ikâmet edildikleri için mevsimlik olarak kullanılan yaz veya kış sayfiyelerinden farklı olan bu yerleşmelere (daha uygun bir isim bulununcaya kadar) biz *sefa köyleri* ²⁶ adını veriyoruz.

3.3. Benzer yerleşme örnekleri

Kendine has özellikleri olan bu yeni tür yerleşmeler, bazı yönleri ile literatürde geçen *bahçe şehirler*, *ikâmet köyleri* ve *sayfiye yerleşmelerine* benzemekte, bazı yönleri ile de onlardan ayrılmaktadırlar. Şöyle ki;

²⁶ Başlangıçta 100-500 kişinin oturabileceği 10-100 haneden meydana gelen bu tür yerleşmeler nüfus sayısı itibariyle köy statüsünde kabul edilebileceğinden *sefaköy* tanımı bu yerleşmeler için uygun düşmektedir. Kemerburgaz'da olduğu gibi, zaman içinde gerek bina gerekse nüfus sayısı arttıkça kazandığı şehrsel görünüme bağlı olarak, ya da şehrsel hayatın tüm nimetlerinden faydalanmaları ve bulundukları ortam dışında (özellikle sosyo-ekonomik açıdan) hiçbir kırsal özellik taşımayan bu yerleşmelerin *sefakent* olarak adlandırılmaları da mümkündür. Fakat biz bu metin içinde (kitabın içeriğine de uygun olarak) *sefaköy* terimini kullanacağız. Ayrıca, İstanbul'da Sefaköy isminde bir semtin bulunmasının da bizim böyle bir isimlendirme yapmamıza engel olmadığını düşünüyoruz.

Gelişmiş Batı ülkelerinde, erken sanayileşmenin şehirlerde yarattığı kötü koşulları göz önüne alarak, şehrin ihtiyaçlarını bir bütün halinde formüle etmek için daha 1900'lü yılların başlarında çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Kirlenmiş şehirlerin fazlalık olan nüfusunu çevredeki kırsal alanlarda yer alacak yeni ve orta büyüklükteki temiz “bahçe şehir”lere yerleştirme fikri bunlardan biridir. *Kır yaşamı* ve *şehir yaşamı* gibi iki alternatif yaşam şeklini “kırsal ortam içinde şehir yaşamı” şeklinde özetleyen “bahçe şehir”ler kır ile şehir yaşamı arasında bir çözüm olarak sunulmuştur (TÜMERTEKİN/ÖZGÜÇ 2002:520). Bugün özellikle A.B.D. ve Kanada’da çok katlı binalardan oluşan merkezî iş alanlarının çevresindeki geniş alanlar yeşillikler içinde 2-3 katlı müstakil konutlardan oluşan bu tür yerleşme sahaları ile doludur.

Yine gelişmiş Batı ülkelerinde tarımın yer almadığı, buna karşılık daha çok hizmetlerle ilgili olan, yakındaki şehirde çalışanların konutlarını kapsayan ve onlara bir tür yatakhane hizmeti gören yerleşme sahaları vardır. Genellikle orta sınıfın ikâmet ettiği bu yerleşmelere (ki bunlar çoğunlukla şehrin banliyöleridir), *ikâmet köyleri* denilmektedir (TÜMERTEKİN/ÖZGÜÇ 2002:404).

Diğer benzer yerleşmeler olan *sayfiye yerleşmeleri* ise ortaya çıkışları ve gelişimleri itibariyle *sefaköylerden* farklı, kullanım şekli bakımından ise benzerdirler. ÖZGÜÇ’ün (1977) belirttiğine göre, *sayfiye yerleşmeleri* özellikle 2.Dünya Savaşı sonrasında gelişen ve giderek artan rekreasyon ve turizm faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. Hemen hepsinin ortak özelliği *mevsimlik* olmalarıdır. Daimî ikâmet edilen konutlar ve bunların bulundukları sahaların dışında yer aldıkları ve dönemlik kullanıldıkları için bunlara *ikinci evler* ya da *tatil evleri* de denilmektedir. *Sayfiye yerleşmelerinin sefa köylere* benzedikleri yönler ise; mevsimlik ya da zaman zaman dinlenmek için gidilen bu evlerin bulunduğu sahaların büyük ölçüde kırsal görünüm arzetameleri, bu yönleri ile de şehrin çok ihtisaslaşmış ekolojik uzantıları olarak kabul edilmeleridir. Bir başka benzerlik *sefa köylerin* de tıpkı *sayfiye yerleşmeleri* ya da *ikinci evler* gibi ne kadar kırsal ne kadar şehirseldikleri ve bulundukları ortamdaki yerel halkı olumlu veya olumsuz yönde etkileme dereceleri gibi hususların tartışılmakta olmasıdır. Bir başka benzerlik de tıpkı *sefa köylerde* olduğu gibi, *sayfiye yerleşmeleri* ya da *ikinci evlerde* de bu tür yerleşmeleri tanımlayabilecek ortak isim bulma sıkıntısıdır. Ör. *yaz evleri, yazlık evler, tatil evleri, kır evleri, hafta*

sonu evleri, ikinci evler... vd. sayfiye yerleşmelerine verilen isimlerin bazılarıdır (ÖZGÜÇ 1977:150). *Sayfiye yerleşmelerinin* diğer özellikleri ise; büyük şehirlerin çevrelerinde yer almaları ve zamanla daimî ikâmetgâha dönüşmeleri şeklinde özetlenebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise *ikinci evler*; “*boş zaman faaliyetleri, ya da başka deyimle kısa ve uzun süreli boş zamanlarda kullanılmak üzere rekreasyon amacıyla inşa edilmiş konutlardır*” (ÖZGÜÇ 1977:159). *Sefa köyleri* ise yıl boyu daimî kullanma amacı ile inşa edilmektedirler. *Sefa köyleri* de *sayfiye yerleşmelerine* benzer ihtiyaçlardan doğmuşlardır. İnsanları boş zamanlarında rekreasyonel faaliyetlere sevk eden faktörler, bir kısım zengin kişileri daimî olarak böyle bir ortamda bulunmaya teşvik etmiş, bu da adı geçen yerleşmelerin, yani sefa köylerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Gerek *bahçe şehirler* gerekse *ikâmet köylerinden* her biri 30-40 000 civarında nüfusa sahip olacak şekilde ve orta gelir grubuna giren normal şehir halkı için plânlanmış ve uygulanmış olmaları ile, *sayfiye yerleşmeleri* de mevsimlik olarak kullanılma özellikleri ile *sefa köylerinden* farklıdır. Çünkü bizim burada üzerinde durduğumuz yerleşmeler, Batı ülkelerinde şehirlerin çevrelerinde yer alan ve orta sınıf halkın yararlandığı *uydu kent türü bahçe şehirleri* ya da yılın belli zamanlarında kullanılan *sayfiye yerleşmeleri* değil, bütünüyle üst sınıfa hitap eden daimî konut sahalarıdır.

3.4. İsimlendirme

Kıyılarımızda gelişen sayfiye yerleşmelerinin dışında Türkiye için yeni bir olgu olan bu tür yerleşmeler henüz Türkçe bir adla isimlendirilememişlerdir. Bunda bu yerleşmelerin (aralarında bazı farklar olmakla birlikte) genellikle birbirlerine benzemeleri yanında, bunları inşa eden şirketlerin yabancı terimleri benimsemeleri ve Türkçe karşılık için bir gayret göstermemelerinin de büyük rolü vardır. Özellikle İstanbul şehrinin yakın ve uzak çevresinde inşa edilen²⁷ şehrinin yakın ve uzak

²⁷ Sadece İstanbul’da değil, diğer büyük şehirlerimizde de benzer gelişmeler yaşanmaktadır. Örneğin İzmir’de *İnciraltı* mevkiinde, Ankara’da *Gölbaşı* çevresinde bu tür yoğun bir yapılaşma vardır. Biz bunlardan sadece İstanbul’dakileri örnek olarak ele aldık.

sefa köyler ve *sefa kentlere* verilen isimlerden bazıları Tablo 2’de gösterilmiştir²⁸.

Tablo 2: İstanbul’un uzak ve yakın çevresinde inşa halinde olan *sefa köylerden bazıları*

İsimleri	İnşaat Sahası
-Durusu Park	Durusu (Terkos) gölü kıyısı
-Alarko Alkent İstanbul 2000	Büyük Çekmece gölü kıyısı
-Kemer Country -Kemer Country Hills -Kemer Country Hills Magnolia Drive -Yalı Konaklar -Çeşmeler Vadisi -Göktürk-Aytek Evleri -İstanbul İstanbul	Kemerburgaz
-Casaba -Optimum Villaları	Ömerli
-Sunflower Evleri -Silivri Gardenya Villaları	Silivri
-Tepekent	Çatalca
-Zekeriya köy Konakları -Çarmıklı Demirciköy Evleri -Sedadkent	Sarıyer

²⁸ Benzer isimlerle şehir içinde inşa edilenler de vardır. Ör. *Ardıçlı Evler* (Bahçeşehir-Avcılar arasında), *Beykoz Konakları*, *Acarkent Boğaziüstü Evleri* (Beykoz’da), *Mesa Altunizade Koru Evleri* (Altunizade’de), *Çamkonaklar* (Çamlıca’da), *Ağaoğlu My City* (Ümraniye’de), *Yaşamkent* (Maltepe’de), vd. Bunlar şehir içinde inşa edilen normal sitelerdir. Bir de bunlardan ayrı olarak hafta sonları veya tatillerde ikâmet için inşa edilen ve yukarıda bahsedilen *sayfiye evleri* veya *ikinci evler* grubuna girenler vardır. Bunlara örnek olarak da Sapanca gölüne bakan yamaçlarda inşa edilen *Azzuro Villaları* ve *Terrazo Malikâneleri* (Foto 20) ya da Şile’de inşa edilmekte olan *Doğa Club*, *Kardelen Villaları* ve *Kaymaz Evleri* vd. gösterilebilir. (Not: İsimler adı geçen şirket ve inşaatlarla ilgili olarak çeşitli gazete ve dergilerde yer alan reklâm ilânlarından derlenmiştir).

*Tablo 2’de adı geçen şirketlerin 250 000 - 1 000 000 A.B.D. Doları arasında değişen fiyatlarla piyasaya sundukları konutların reklâmlarında kullandıkları tanımlarda da bir karmaşa vardır. Bu evleri ve yerlerini tanımlamada kullanılan ve çoğunluğu İngilizce olan terimlerin başında *Recreational Town, Town House(s) Country Club* ve *Country Houses* gibi adlar gelmektedir. *Rekreasyonunun* (İng. *recreation*) Türkçe karşılığının “yeme-içme, uyuma ve çalışma gibi insanların hayatlarını sürdürmek için yapmak zorunda oldukları temel faaliyetlerin dışında kalan zaman içinde yapılan etkinlikler” şeklinde tanımlandığı (ÖZGÜÇ 1998:3), *country*’nin de yine Türkçe karşılığının (ülke, memleket, ulus, millet, arazi gibi diğer manâlarının dışında), “*kır, kırsal, taşra, sayfiye, köy*” gibi anlamlara geldiği göz önün alınırsa, bu tip yerleşmelere Türkçe isim bulmak gerçekten zorlaşmaktadır.*

Bizim önerimiz (metin içinde çeşitli özelliklerinden bahsedilen) bu yerleşmelerden nüfusu 2000’den az olanlarının *sefa köyleri*, nüfusu 2000’i geçenlerin ise *sefa kentleri* şeklinde adlandırılmalarıdır. Bunları, gerek mevsimlik olarak kullanılan sayfiye yerleşmelerinden, gerekse sahip oldukları zenginlik, ihtişam, lüks, kentsel kolaylık ve görünümeleri ile çevrelerindeki düşük gelirli köy konutlarından ayırmak için, (daha uygun bir isim bulununcaya kadar) bu şekilde isimlendirilmesi uygundur. Aksi takdirde İngilizce isimler artarak kullanılmaya devam edilecek ve bunlar zamanla dilimize yerleşerek kalıcı hale gelecektir.

3.5. Yerleşmelerin başlıca ortak özellikleri ve bir örnek

Bu tip yerleşmeleri coğrafi çevreleri içinde ana hatları ile tanıyıp, derinlemesine bir tahlil yapabilmek için 4 örnek seçilmiştir (*Şekil 2*). Bunlar *Kemer Country, Durusu Park, Alarko Alkent* ve *Casaba* projeleridir. Bunlardan *Kemer Country*²⁹ (*Foto 18, 19*)³⁰ büyük ölçüde tamamlanmış, *Durusu Park* (*Foto 20, 21, 22*), *Alarko Alkent* (*Foto 17*) ve *Casaba* (*Foto 15, 16*) projeleri ise aşama aşama devam etmekte, kısım inşaatları tamamlandıkça yeni alanlara geçilmektedir.

²⁹ *Kemer Country* projesi büyük ölçüde bitmiş olmasına rağmen, bu tür yerleşmelerin talep görmesi sonucunda, Kemerburgaz çevresinde çok sayıda başka projeler devreye girmiş, sonuçta bu durum *Kemer Country*’nin çekiciliğini de büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. *Foto 19*’da bu durum açıkça görülmektedir.

³⁰ **Önemli not:** Fotoğrafların büyük kısmı proje tanıtım kataloglarından alınmıştır.

Bütün bu projeler reklâmlarında hemen her türlü lüksü bünyelerinde barındırdıklarını ifade etmektedirler. Hemen hepsi geniş kırsal araziler üzerine inşa edilen büyük ve lüks konutlardan oluşmaktadır. Ör. *Durusu Park* evlerinin her biri 5 dönümlük parsellere, *Alarko Alkent* ise 2,5 dönümlük parsellere inşa edilmekte, yine ör. *Kemer Country*'deki evlerin brüt alanları 159 m² ile 827 m² arasında değişmektedir. *Casaba* evleri ise 1860 dönüm arazi üzerine (tamamı bittiğinde) 744 haneden meydana gelecektir. Genellikle 2-3 katlı, otoparklı, yüzme havuzlu, bahçe peyzajlı, çevre düzenlemesi yapılmış, merkezî yönetimi olan, çevrelerindeki coğrafi olanaklara göre golf, sörf, atıcılık, binicilik vb. imkânlarla sahip yerleşmelerdir. Konutlarla ilgili tamir, bakım, temizlik vb. hizmetlerin hemen tamamı işletmeci şirketler tarafından karşılanmaktadır. Hemen hepsi birinci sınıf malzeme ile inşa edilmiş güvenli, dayanıklı, çevresi ile uyumlu, şehrin gürültü ve stresinden uzak, üst gelir grubuna hitap eden konutlardır. Aşağıda bu projelerden *Durusu Park*'ın, proje tanıtım kataloglarında yer alan özelliklerinden bazıları özet olarak verilmiştir.

Şekil 2: İstanbul çevresinde inşa edilmekte olan sefa köylerden bazıları

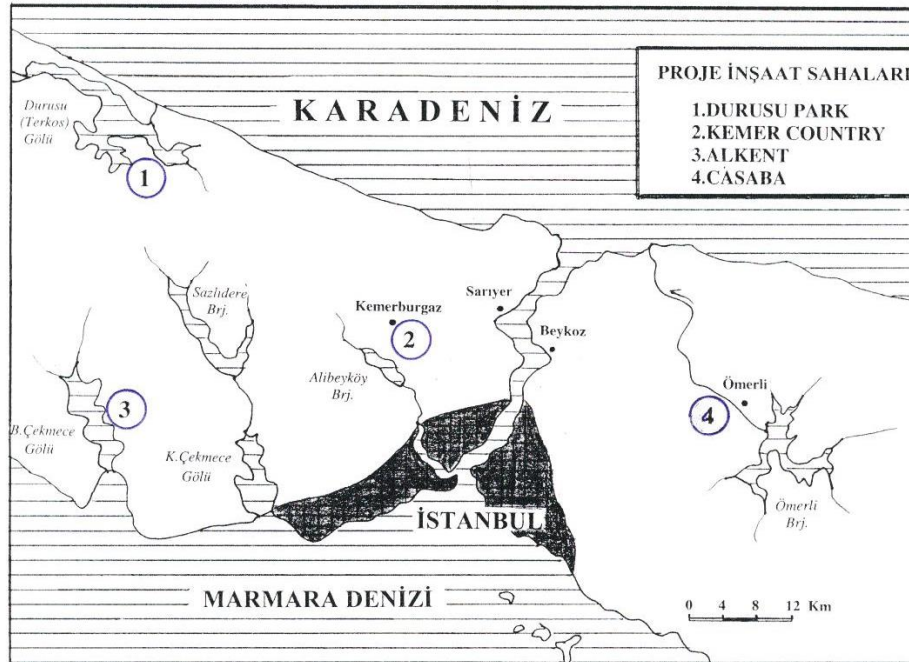

Foto 15: **Casaba** 'nın Ömerli yakınlarında ormanların içindeki inşaat sahası

Foto 16: **Casaba** projesinde tamamlanmış konutlardan bir görünüm

Foto 17: **Alarko Alkent 2000**'in B.Çekmece gölü kıyısındaki inşaat sahası (taslak çizim)

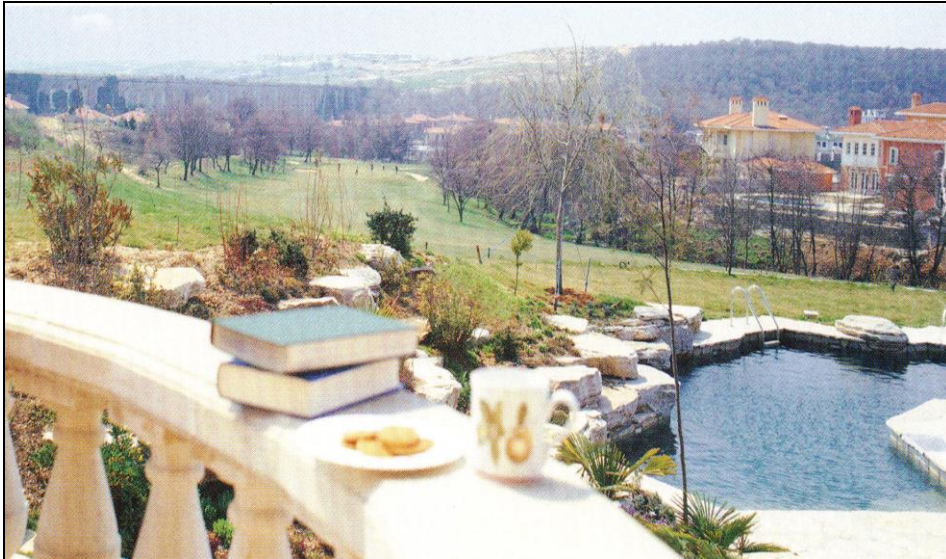

Foto 18: **Kemer Country**'nin iskân edilmiş konutlarından birinin balkonundan seyrek yerleşme dokusu, golf sahaları ve müstakil havuzlu evler

*Foto 19: Kemerburgaz'da 1990'ların başında **Kemer Country** ile başlayan lüks yapılaşmanın 2000'li yıllara gelindiğinde aldığı görünüm (ATLAS, 2002/107'den). Başlangıç aşamasında ormanların içinde kalan çok az konut yoğunluğu ile sefa köylere örnek olarak verebileceğimiz saha, kısa sürede artan lüks konut yoğunluğu ile artık sefa kente dönüşmüş durumdadır. Tablo 2'de de görüldüğü gibi Kemerburgaz çevresi çok sayıda sefa köy projesinin inşaat sahası olarak seçtiği yerlerin başında gelmektedir. Kemerburgaz'ın kısa zaman içinde aldığı bu görünüm, büyük şehirlerin çevrelerindeki kırsal alanlar ve ormanların içine inşa edilen sefa köylerin yakın gelecekte nasıl bir görünüm alacağı konusunda önemli ipuçları vermektedir.*

Bir örnek; Durusu Park Projesi ³¹

Proje kapsamındaki inşaatlar, *Durusu (Terkos) gölünün* güneydoğusunda, 5 000 dönüm arazi üzerine inşa edilmektedir (*Şekil 2*). Proje sahası bütünüyle Durusu gölünün su toplama havzası içinde yer almakta olup, gölün kıyı çizgisinden başlamakta, güneyindeki su bölümü çizgisine kadar olan sahayı içine almaktadır (*Foto 20, 21, 22*). Projenin ÇED raporlarında, arazinin yıllık 710 mm yağış aldığı, ortalama 17.4°C yıllık sıcaklığa ve Devlet ormanları arasında eşsiz bir doğal güzelliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Her bir ev en az 5 dönüm arazi içinde 250 m² faydalı alana sahip olarak inşa edilmektedir.

Başlangıçta 100 malikâne inşaatı plânlanmış olup, bunlar 600 000- 1 000 000 USD karşılığında satışa sunulmuştur. Daha önce hazırlanan konut plânlarından birini seçen müşteriye 1 yıl içinde evini inşa garantisi verilmektedir. Evlerin dışında ortak tesis olarak inşaat sahasında bir resort otel ve bir av müzesi bulunmaktadır. Malikâne sahiplerine yönelik olarak da süpermarket, oyun ve eğlence salonları, sinema, çarşı, postane, binicilik okulu, tenis kortları, atıcılık, avcılık ve doğa sporları tesisleri, oyun evi, masal evi, şarap evi, gençlik evi, anfitiyatro, yürüyüş yolları, bisiklet parkurları, otopark, benzinlik vb. tesisler inşa edilecektir. Bunların bir kısmı (ör. Resort hotel, binicilik tesisleri ve hara) şu anda inşa edilmiş olup, bunlar göl kıyısından 300-1 000 m.ler arasında yer almaktadır. Proje sahipleri sahanın Durusu gölü su toplama havzası içinde bulunması nedeniyle inşaat faaliyetlerinde İSKİ yönetmeliklerine uyduklarını ve uyacaklarını ısrarla vurgulamaktadırlar. Nitekim, hazırladıkları tanıtım kataloglarında, göl kıyısından itibaren ilk 1 000 m’de inşaat gözükmezken, yapılan ve yapılacak olan binalar 1 000 - 2 000 m’ler arasında yer almaktadır (YILMAZ 1998a). Yine proje ÇED raporunda çevreye ne denli duyarlı oldukları mesajları verilirken, diğer yandan reklâm kataloglarında sörf, yüzme, olta balıkçılığı, sandalla gezinti vb. imkânlardan bahsederek İstanbul’un en temiz içme suyu kaynağı olan Durusu gölünden nasıl yararlanacakları konusunda da ipuçları vermektedirler.

³¹ *Durusu Park projesi* ve bu projenin çevresel etkileri ile ilgili bilgiler; *Türk Coğrafya Kurumu* tarafından 10-12 Haziran 1998’de Edirne’de düzenlenen **28. Coğrafya Meslek Haftası**’nda tarafımızdan sunulan “*Durusu (Terkos) Gölü Kenarında Yeni Bir Yapılaşma Alanı ve Bunun Muhtemel Çevresel Etkileri*” isimli bildiriden alınmıştır (bkz. YILMAZ 1998a).

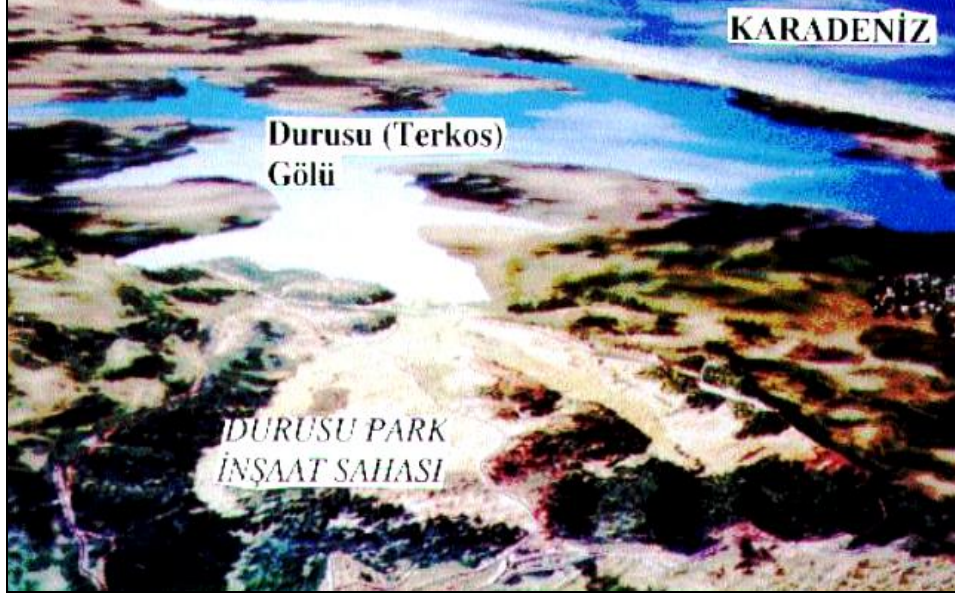

Foto 20: Durusu Park projesinin Durusu gölü güney yamaçlarındaki inşaat sahası

Foto 21: Durusu Park projesi konut inşaat sahasından bir görünüm. Sağda yeni yapılmış malikâne tipi bir konut.

Foto 22: Durusu Park'ta bitmiş bir konutun balkonundan Durusu gölü manzarası (Home Art Dergisi, 1998/5'den)

3.6. Çevresel ilişkiler ve etkiler

Bu projelerin hemen hepsi, ortaya çıkışlarındaki gerekçelere ve hitap ettikleri kesimin taleplerine uygun olarak, kırsal mekânlarda ve henüz bozulmamış çevrelerde yer almaktadırlar. İstanbul gibi dev bir metropolün henüz yeterince bozulmamış sahaları ise çevresindeki ormanlık alanlar ve içme suyu havzalarıdır. İstanbul'un suyunun temin edildiği su havzaları oldukça geniş ve dağınık bir haldedir. Bunların 4'ü Avrupa yakasında, 3'ü de Asya yakasındadır. Kontrol edilen toplam havza alanı yaklaşık 2 300 km²'dir. Ömerli (608 km²), Elmalı (86 km²), Darlık (198 km²), B.Çekmece (597 km²), Alibey (152 km²), Terkos (693 km²), Sazlıdere (157 km²) olmak üzere 7 adet içme suyu havzası mevcuttur (Yılmaz 1998a). Bilindiği gibi, İstanbul'un kullanma ve içme suyu ihtiyacı bu barajlardan sağlanmaktadır. Barajların yer aldığı su toplama havzalarının kaliteli ve bol su sağlayabilmesi için iyi korunması ve işletilmesi gereği açıktır. Halbuki, yukarıda da belirtildiği gibi, *sefa köyler* ya da *sefa kentlerin* başlıca iskân sahaları işte bu *içme suyu havzalarıdır*. Adı geçen projelerden Durusu Park Terkos (Durusu) gölü havzasında, Alarko Alkent 2000 B.Çekmece gölü havzasında, Kemer

Country Alibeyköy Barajı havzasında, Casaba da Ömerli Barajı havzasında yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler'in 1977 yılında Arjantin'de su konusunu görüşmek üzere düzenlediği ilk büyük konferansta *"mevcut ve gelecek yıllarda ortaya çıkacak su problemine çözüm bulmak için su kaynaklarının, özellikle içilebilir suların niceliksel ve niteliksel açıdan değerlendirilmesi, suların kirletilmesine ve savurganca kullanılmasına karşı savaşım verilmesi, halkın bu konuda eğitilmesi ve katılımının sağlanması"* gibi tavsiye kararları alınmıştır. Ülkemizde gerçekleştirilen Habitat II Konferanslarında da mesele yine çok yönlü olarak ele alınmış, bu konferansta Türkiye tarafından sunulan *"Ulusal Rapor ve Eylem Plânı"*nda (sf. 35'te) *"kentlerin yakın ve uzak çevresindeki mevcut su havzalarının kalıcı önlemlerle korunması"* önerilmiş, bunun için de öncelikle bir *"su yasasının çıkartılması"* tavsiye edilmiştir. Ayrıca, *"kentlere içme suyu sağlayan barajlar, göller vb. yüzey suyu kaynaklarının koruma bölgeleri içindeki kaçak yapılaşma durdurulmalı, mevcut yapılara hiçbir hizmet götürülmemeli, hiçbir yapının bulunmaması gereken yerdekiler ise yıkılmalıdır"* şeklinde önerilerde bulunulmuştur. İşte bu gerçeklere rağmen İstanbul'un mevcut su havzaları bir yandan gecekondü tipi kaçak yapılarla (Elmalı Barajı havzasında Ümraniye ve Dudullu, Ömerli Barajı havzasında da Sultanbeyli gibi), diğer yandan da konumuzu oluşturan lüks yerleşmelerle çok hızlı bir şekilde işgal edilmektedir. Her ne kadar proje sahipleri faaliyetlerinin çevreye duyarlı olduğunu ısrarla belirtmelerine, hazırlattıkları ÇED raporlarında âdeta inşaat sahasını cennete çevirdiklerini iddia etmelerine rağmen, Türkiye şartlarında bu tür yapılaşmaların daha sonra çevreyi ne hale getirdiği çok iyi bilinmektedir³².

Bu açık tehlikelere rağmen konumuzu oluşturan lüks konutlar nasıl bu sahalarda inşa edilebilmektedir? İstanbul örneğinden yola çıkarsak, bunda hiç şüphesiz 2560 sayılı yasa ile *içme suyu kaynaklarını* korumakla görevli İSKİ'nin içme suyu havzalarındaki yapılaşmaya engel olabilecek herhangi bir yaptırım gücünün olmayışdır. Bunda havzaların

³² İstanbul'da *Boğaziçi öngörünüm alanının korunması* ile ilgili olarak çıkartılan yasa ve imar yönetmeliklerine rağmen, bölgenin hızla nasıl betonlaştığı herkesin göz önünde duran kötü bir örnektir.

yönetimindeki çok başlılığın da büyük rolü vardır. Türkiye’de içme suyu kaynaklarından Çevre Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, İller İdaresi, Büyükşehir Belediyesi, İlçe belediyeleri, mülkî amirler ve DSİ sorumludur. Bu çok başlılık nedeniyle zamanında müdahale edilemediği için İstanbul’un önemli su kaynaklarından olan Ömerli ve Elmalı Barajlarının havzaları kaçak yapılarla dolmuş, hatta buralarda orta büyüklükte şehirler inşa edilmiştir. Yukarıda bahsedilen Ümraniye, Sultanbeyli vd. buna örnektir. Bütün bunlara ilave olarak şimdi de lüks konutlarla bu sahalar işgal edilmektedir.

1990 sayım sonuçlarına göre İstanbul’un su havzalarındaki nüfus yaklaşık 600 000 civarındaydı ve bu nüfusun yaklaşık 50 000’i 0-300 m’ler arasındaki *mutlak koruma alanı* içinde bulunuyordu. Sonraki yıllarda, (26.12.1995 tarihinde) “İçme ve Kullanma Suyu Temin Edilen ve Edilecek Olan Yüzeysel Su Kaynaklarının Kirlenmeye Karşı Korunması Hakkındaki Yönetmelik” yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmeliğin 1. Maddesinde aynen şöyle denilmektedir: “*Bu yönetmelik İstanbul Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde ihtiyaç duyulan içme ve kullanma sularının temin edileceği İstanbul Büyükşehir sınırları içinde ve dışında bulunan yüzeysel su kaynaklarının çeşitli yollarla kirlenmesini önlemek için hazırlanmıştır*”. Bu yönetmelikten yola çıkılarak ***havza koruma alanları*** tespit edilmiştir. Buna göre; 0-300 m. mutlak koruma alanı, 300-1000 m. kısa mesafeli koruma alanı, 1000-2000 m. orta mesafeli koruma alanı ve 2000-5000 m. uzun mesafeli koruma alanıdır. İşte bugün bu alanlarda bir yandan *Durusu Park* ve diğer lüks konut inşa projeleri sürdürülürken, diğer yandan da gecekondü tipi kaçak yapılaşmaya devam etmektedir.

3.7. Bölüm sonu değerlendirme ve öneriler

Başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerimizin çevrelerindeki ormanlık sahalar ve tatlı su havzaları süratle tek tek evlerden başlayarak büyük sitelere kadar uzanan lüks konutlardan meydana gelen yerleşmelerle dolmaktadır. Bu iskân, gecekondü yerleşmeleri gibi kaçak veya gizli, gerektiğinde kolluk kuvvetlerinin yardımı ile yıktırılacak bir durum göstermemekte, tam tersine, tüm yasal prosedürler yerine getirilerek devam ettirilmektedir. Bu tür bir yapılaşmanın, yukarıda kısaca temas edilen başta temiz su kaynakları ve ormanlık alanlar

üzerindeki etkileri olmak üzere, şehirlerin geleceği ile ilgili olarak yaratacağı etkiler çok daha kapsamlı başka bir araştırma konusudur.

Fakat, değişik İngilizce terimlerle ifade edilen isimlere sahip, her biri 250 kişi ile 3 000 kişi arasında değişen nüfusları ile, başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerimizin çevrelerindeki doğal ortamlar üzerinde hızla sayıları artmakta olan ve bizim *sefa köyler* ya da *sefa kentler* adını verdiğimiz bu yerleşmeler, Türkiye yerleşme coğrafyası literatüründe bugüne kadar rastlanmayan yeni bir iskân şeklidir. Bu nedenle Türkiye yerleşme coğrafyası ile ilgili olarak bundan sonra yazılacak ve yayınlanacak eserlerde, bizim *sefaköyler* ismini verdiğimiz, (başka araştırmacıların adı geçen iskân şekillerini tanımlayacak belki daha iyi bir Türkçe karşılıkla adlandıracakları), bu yerleşmeleri de dikkate almaları gerekmektedir.

IV.BÖLÜM: Fonksiyonel açıdan yeni bir yerleşme tipi; (Yurtdışı işçi göçüne bağlı) “*Gurbetçi köyleri*”

4.1. Giriş

Kırsal yerleşmelerin sınıflandırılmasında çok çeşitli kriterler kullanılmıştır. Birden fazla kriter kullanılmasının başlıca sebebi ise kırsal yerleşmelerin çok yönlü olan özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ör. Kırsal yerleşmeler tarım toplumu için hayat sahasının bir parçası iken, başka bir kesim için oturma ve tüketim yeridir. Yine bir kısım nüfus için daimî ikâmetgâh alanı iken, tatilde olanlar ve turistler için geçici yerleşim alanlarıdır. Bu ve benzeri nedenlerle kırsal yerleşmeleri sınıflandırmak ve dünya çapında bir genellemeye gitmek zordur. Bunu yapabilmek için çok sayıda kriterin dikkate alınması gerekmektedir. Ör. Arazi kullanımının yapısı, arazi sahipliği, kır nüfusunun istihdam ve demografik koşulları, üretici ve tüketici olmayan fonksiyonları vb. bunlardan bazılarıdır. Ayrıca belirli bir kırsal fonksiyonun da birden çok kriterle açıklanabileceği unutulmamalıdır (TÜMERTEKİN 1980).

Ülkemizde de kırsal yerleşmeleri çeşitli özelliklerine göre sınıflandırmak için bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı yurt dışındaki benzerlerinden yola çıkarak örneklendirme yoluna giderken, bir kısmı da doğrudan Türkiye’deki yerleşmeleri ele almıştır. Aşağıda bu çalışmaların başlıcaları verilmiştir:

TOLUN-DENKER’in (1977:166) Alman literatürüne dayanarak verdiği bilgilere göre; Almanlar, yerleşmenin tamamen ziraata dayandığı, fakat nüfusun fazla ve görüntünün şehrsel olduğu büyük nüfuslu köyleri *şehrsel köy (stadtdorf)* olarak isimlendirmekte, kır ile şehir arasındaki diğer yerleşmeleri de *dorfstadt (köy-kent)* ya da *agrostadt (tarım-kent)* şeklinde adlandırmaktadırlar. TOLUN-DENKER, fizyonomik kriterden hareket eden bazı Alman bilim adamlarının da, yerleşme tiplerini, “*köy /*

şehirsel köy / köysel şehir / kır şehri / şehir” olarak bir sıra halinde ayırdıklarını, daha sonra da bunları iktisadî ve sosyal yönlerden açıklamaya çalıştıklarını belirtmektedir. TOLUN-DENKER (1977:180) yerleşmelerin *gevşek* veya *sıkışık*, *plânlı* veya *plânsız* olabileceklerini, çoğu kez yerleşme şekillerinde doğal koşullara uygunluk görülebileceğinden bahsederek, kırsal yerleşmeleri *şekil* olarak; *yol boyu*, *hat boyu*, *yıldız biçimli*, *meydan*, *çıkma sokak*, *toplu*, *plânlı köyler* gibi alt tiplere ayırmaktadır.

Türkiye’deki kırsal yerleşmeler değişik açılardan sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bunlardan TANOĞLU (1954) kırsal yerleşmeleri *dağınık*, *toplu* ve *ara şekiller* olarak üç gruba ayırırken, TUNÇDİLEK (1967) kırsal yerleşmeleri *köy* ve *köy-altı* şeklinde iki başlık altında toplamıştır.

Konuyu geniş açıdan ele alan DOĞANAY Türkiye’deki köy yerleşmelerini birden fazla kriter kullanarak sınıflandırma yoluna gitmiştir. DOĞANAY’a (1997:252) göre köylerimiz 5 ana başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar; “1.Tarımsal ekonomik fonksiyonlarına göre köyler (a.Tahıl tarımının temel geçim kaynağı olduğu köyler, b.Tahıl tarımı ve hayvancılığın birlikte temel geçim kaynağı olduğu köyler, c. Bağcılığın temel geçim kaynağı olduğu köyler), 2.Konumlarına göre köyler (a.Düzlüklerde kurulan köyler, b.Eğimli yerlerde kurulan köyler), 3. Ormanlara göre köyler (a.Orman içi köyler, b.Orman kenarı köyler, c.Orman dışı köyler), 4. Yerleşme dokularına göre köyler (a.Toplu yerleşmeler, b.Dağınık yerleşmeler), 5. Plân tiplerine göre köyler (a.Yol boyu köyleri, b.İşinsal dokulu köyler, c.Dairesel plânlı köyler, d.Küme köyler) şeklindedir.

Bu konuda son çalışmalardan birini yapan TUMERTEKİN/ÖZGÜÇ’e (2002:403) göre köyler fonksiyonel açıdan; *tarım köyleri*, *madenci köyleri*, *balıkçı köyleri*, *oduncu köyleri*, *ikâmet köyleri*, *pazar köyleri* şeklinde gruplandırılırken; *şekil* bakımından da *yol boyu köyü*, *çekirdek köy*, *yuvarlak köy*, *surlu köy* ve *ızgara (grid) plânlı köy* gibi tiplere ayrılmaktadır.

İZBIRAK ve YÜCEL ise kırsal yerleşmeleri sadece ekonomik fonksiyonları açısından sınıflandırmışlardır. İZBIRAK’a (1984: 418) göre Türkiye köyleri ekonomik fonksiyon bakımından 9 tipe ayrılmaktadır.

Bunlar sırasıyla; 1. *Ekinci köyler*, 2. *Bahçeci köyler*, 3. *Hayvancı köyler*, 4. *Orman köyleri*, 5. *Zanaatçı-tarımcı köyler*, 6. *El sanatları-tarımcı köyler*, 7. *İşçi – tarımcı köyler*, 8. *Tarımcı-bahçeci-alışverişçi köyler* 9. *Balıkçı köyleridir*. YÜCEL (1995) ise kır yerleşmelerini; 1. *Çoban yerleşmeleri (ağıl, kom, yayla)*, 2. *Çoban-çiftçi yerleşmeleri (kışla, oba)*, 3. *Çiftçi-çoban yerleşmeleri (güzle, mahalle)* ve 4. *Çiftçi yerleşmeleri (çiftlik, mezraa, divan, köy)* olarak dört grupta ele almaktadır.

Türkiye'nin bugünkü kırsal yapısı göz önüne alındığında yukarıdaki sınıflandırmaların ülkemiz genelini kapsamadığı hemen görülecektir. Çünkü Türkiye'de gerek şekil gerekse ekonomik fonksiyon açısından bu gruplardan herhangi birine girmeyen farklı yerleşmeler vardır. Bunlara bir örnek *sefa köyler* başlığı altında gösterilmiştir. Fonksiyonel sınıflandırmada yer almayan ***gurbetçi köyleri*** de bunlardan birisidir³³.

4.2. Tanım

Yerleşmeleri ekonomik fonksiyonlarına göre sınıflandırmak istediğimizde, bu sınıflandırmada etkin rol oynayabilecek en önemli kriterlerden birisi, belki de en önemlisi, ele alınan yerleşme biriminde yaşayanların çoğunluğunun *geçimlerini nereden sağladıkları*, yani *asıl geçim kaynaklarının ne olduğu* sorusudur. Bilindiği gibi özellikle kırsal yerleşmelerde yaşayanlar geçimlerini doğrudan doğruya tek bir ürün veya faaliyete bağlamazlar. Tarım yanında hayvancılık veya hayvancılık yanında az da olsa tarım yapılması, her iki tür faaliyetin yanında sebze ve meyveciliğin de yapılıyor olması gibi durumlar bunun bir göstergesidir. O halde burada hakim fonksiyondan kastedilen herhangi bir yerleşme biriminde yaşayan halkın esas olarak başlıca gelir kaynağının ne olduğu veya neye dayandığıdır. Bu açıdan yaklaşıldığında Türkiye'de bazı köylerin başlıca geçim kaynağının *gurbetçilik* olduğu görülmektedir.

³³ İZBIRAK'ın bahsettiği "*işçi-tarımcı köyler*" grubu gurbetçi köyleri çağrıştırıyorsa da, bizim ele aldığımız manada gurbetçi köyler ile İZBIRAK'ın bahsettiği *işçi-tarımcı köyler* birbirinden farklıdır. İZBIRAK'ın (1984:416) bahsettiği işçilik, köydeki evinde oturan, esas geçim faaliyeti tarım ve hayvancılık olan, fakat bu esnada bir yandan köydeki tarımsal faaliyeti sürdürürken, diğer yandan da köyün yakınındaki fabrikalarda çalışanlar kastedilmiştir. İZBIRAK (1984:418) *mevsimlik tarım işçiliğini* de yine bu grupta ele almıştır.

Mevcut literatüre bakıldığında fonksiyonel sınıflandırmada yer almadığı görülen *gurbetçi köylerini* biz kendi içlerinde bazı alt gruplara ayırabiliriz. Ör;

- a. *Ana geçim kaynağı yurt dışındaki işçilerimize bağlı olanlar;*
 - *Batı Avrupa ülkelerindeki gurbetçilere bağlı olanlar,*
 - *Ortadoğu, Kuzey Afrika, B.D.T. ve Türk Cumhuriyetlerinde çalışan gurbetçilere bağlı olanlar.*
- b. *Yurt içine bağlı olanlar;*
 - *Büyük şehirlerimizde çalışan gurbetçilere bağlı olanlar,*
 - *Mevsimlik tarım işçiliği şeklindeki gurbetçiliğe bağlı olanlar,* gibi³⁴.

Hiç şüphesiz bu gruplandırma daha da çeşitlendirilebilir. Fakat burada önemli olan şudur: Gerek Türkiye’de kırdan kente göçü doğuran etkenlerin (ki bunların başında geçim sıkıntısı gelmektedir) artarak devam etmesi, gerekse gidilen mekânın (ülke, şehir veya tarım işçisine ihtiyaç duyulan başka bir kırsal sahanın) işçi olarak giden kişi (veya kişiler) için yerleşmeye uygun olmaması gurbetçiliğin devamında rol oynayan en önemli faktörlerdir. Türkiye’de hakim fonksiyonun *gurbetçilik* olduğu ve yukarıdaki gruplardan birine veya birkaçına giren çok sayıda kırsal yerleşme vardır. Bunların bir kısmı toplumbilimciler ve coğrafyacılar tarafından ele alınmış ve irdelenmiştir. ABADAN (1976), AZMAZ (1980) MUTLUER (1996) ve YILMAZ’ın (1992) çalışmaları bunlara örnektir. Burada, çok geniş bir konu olması nedeniyle, bu tür yerleşmelerin hepsinden bahsedilmeyecek, sadece, örnek bir yerleşmeden yola çıkılarak, *yurt dışına bağlı* olarak ayakta kalmaya devam eden ve hakim geçim fonksiyonu *gurbetçilik* olan yerleşmeler ele alınacaktır.

Gurbetçi köylere örnek olarak aldığımız *Güzelkent yöresi*, sadece geçim kaynakları açısından değil, aynı zamanda ortaya çıkış ve gelişme safhaları bakımından da büyük ölçüde yurt dışına bağlı bir yerleşme

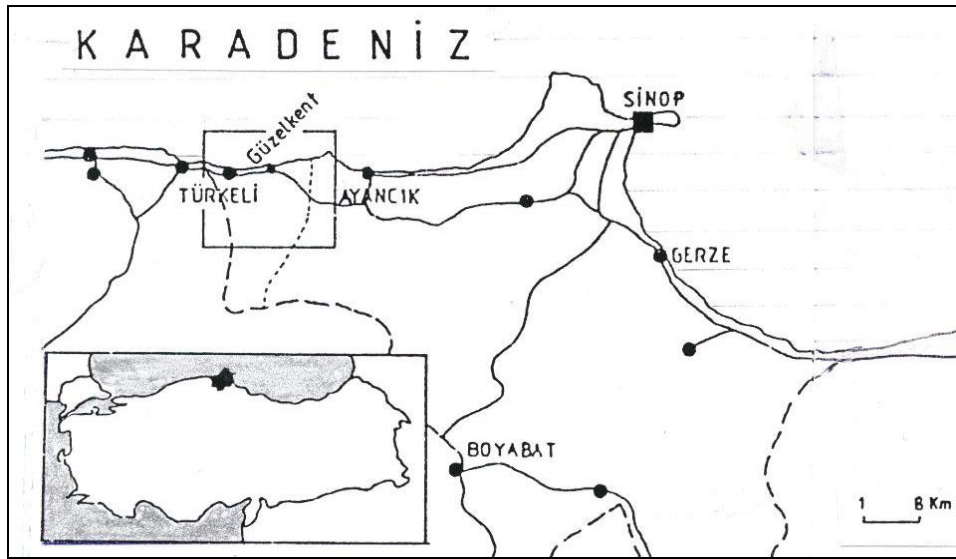
³⁴ Ayrı ve farklı bir konu olduğu için burada bu gruplandırmanın ayrıntılarına girilmeyecektir. Fakat bir örnek vermek gerekirse; Batı Avrupa ülkelerinde bulunur daimî iş ve ikâmet güvencesiyle aileleri ile birlikte 30 yılı aşkın daimî bir göç sürecine sahip iken, diğerleri (Ortadoğu’da, Kuzey Afrika’da ve B.D.T. ülkelerinde çalışanlar) ise bireysel ve inşaat şirketlerinin ihaleleri gerçekleştirme süreleri ile kısıtlı bir çalışma ortamına sahiptirler ve bir devamlılık göstermezler. Sonuçta, Batı Avrupa ülkelerindeki vatandaşlarımızın kendi yörelerine aktardıkları para ve geliş gidişlerde bir istikrar söz konusu iken, diğerlerinde böyle bir devamlılık söz konusu değildir.

özelliğine sahiptir. Bu özellik nedeniyle de başta Güzelkent olmak üzere yöredeki diğer köyler, gerek çevre halkı gerekse yöreye başka yerlerden gelenler tarafından da “*Gurbetçi köyleri*”, “*Alamancı köyleri*” veya “*Avrupa köyleri*” gibi isimlerle anılmaktadırlar.

4.3. Gurbetçi yerleşmelerine bir örnek; *Güzelkent*³⁵

Aşağıda, büyük ölçüde Batı Avrupa ülkelerinde çalışmış veya halen çalışmakta olan işçilerimiz tarafından meydana getirilen, yaşayanların çoğunluğunun yurtdışından gelen veya gönderilen para ile geçimlerini sağladıkları *gurbetçi köyleri* Güzelkent örneği ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Şekil 3: Güzelkent ve çevresinin lokasyon haritası

³⁵ Araştırmanın bu bölümünün özeti, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü tarafından 20-24 Kasım 1991’de İzmir’de düzenlenen “*Coğrafya Meslek Haftası*”nda bildiri olarak sunulmuştur. Metin içindeki veri ve bilgiler 1986 ve 1987 yıllarında yörede yaptığımız anket, mülakat ve saha araştırmalarından elde edilmiştir. Bu bilgilerden YILMAZ 1987’de yararlanılmış, daha sonra yapılan bir başka araştırmada da aynı yöre, *yurt dışında çalışanların kırsal kesim üzerindeki etkilerine örnek sahalardan biri* olarak gösterilmiştir (bkz.YILMAZ 1992:108-136).

4.3.1. Yerleşmeyi farklı kılan bir faktör olarak yöreden yurt dışına işgücü göçü süreci

Araştırma sahası 1950’li yıllara gelinceye kadar Türkiye’nin hemen bütün kırsal kesimlerinde görülen *kapalı ekonomik sistem* içinde kalmıştır. Çevredeki arazinin nispeten sarp ve engebeli oluşu, ulaşım altyapısının yetersizliği ve yöredeki nüfusu istihdam edecek ne bir tesis, ne de gelir getirici önemli bir mahsulün yetişmemesi vb. nedenlerle 1950’li yıllardan itibaren önce Zonguldak, Karabük ve İstanbul’a doğru başlayan iç göçler, 1960’lı yıllardan itibaren yerini Batı Avrupa ülkelerine olan dış göçlere bırakmıştır. İlk yıllarda (özellikle 1973 petrol krizine kadar) daha çok bireysel olan işgücü göçü, bu tarihten itibaren ailelerin göçüne dönüşmüş, böylece yöredeki nüfusun yarıya yakını Batı Avrupa ülkelerinde ikâmet eder hale gelmiştir.

1970’lerdeki işgücü göçü süreci esnasında, 1973 petrol krizinin etkisi ile yurtdışındaki işçilerin bulundukları ülkelere geri gönderilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bu ortamda işçilerimiz tasarruflarını değerlendirmek ve kesin dönüşlerinde çalışmak düşüncesiyle, Helâldı köyünün Yalı mahallesine (bugünkü Güzelkent beldesinin merkezine) bir adet orman ürünleri işleme fabrikasının kurulmasına öncülük etmişler, gerekli sermayeyi sağlamışlardır³⁶.

Aradan geçen zaman süreci esnasında kesin dönüşlerin bir türlü gerçekleşmemesi, tam tersine bulunulan ülkede kalma ve yerleşme eğilimlerinin artmaya başlaması ile önce köydeki yakın akrabaları için, sonra da kendileri için tatilden tatile, veya ileride kesin dönüş ihtimaline karşı yaşlılıkta kullanmak düşüncesi ile yörede çok sayıda konut inşa edilmeye başlanmıştır. 1990’lı yıllara kadar büyük bir hızla devam eden konut inşaatları, bu tarihten itibaren dış göçün bulunulan ülkelere kalıcı niteliğe dönüşmesi ile durmuş, aynı tarihlerden itibaren vatandaşlarımız Batı Avrupa ülkelerinden konut almaya başlamışlardır³⁷.

³⁶ Çevredeki zengin orman örtüsünden hammadde olarak yararlanma düşüncesi ile kurulan bu tesis ekonomik olarak işletilemediğinden önce özel sektöre devredilmiş, daha sonra da işletme şartlarındaki güçlükler nedeniyle kapatılmıştır.

³⁷ Helâldı ile aynı özelliklere sahip Türkeli Belediyesi’nde yaptığımız araştırmalara göre, yıl içinde inşaat ruhsatı için başvuruların sayısı 1986’da 99 iken, bu rakam 1 yıl sonra (1987’de) 15’e düşmüştür. Gözlemlerimize göre 1990’ların başlarından itibaren de yörede inşaatlar bütünüyle durma noktasına gelmiştir. Bunun başlıca nedeni ise bu

4.3.2. Yurt dışına işgücü göçü sonucunda *Güzelkent yöresinin* coğrafi görünümünde meydana gelen değişimler

Güzelkent ve çevresinde coğrafi görünümün bütünüyle değişmesine neden olan yurt dışına işgücü göçü sürecinde, başlıca üç oluşum ve değişim özellikle dikkati çekmektedir. Bunlardan **birincisi**; kırsal alanda ahşap meskenlerin yerini beton meskenlerin alması sonucu *köylerin iç yapılarında görülen değişim*, **ikincisi**; çevre köylerden yol boyuna inilerek oluşturulan *yol boyu yerleşmeleri* ve **üçüncüsü** ise; belli alanlarda yoğunlaşma sonucu ortaya çıkan *kentsel görünüm*lerdir (YILMAZ 1992:108-136). Aşağıda bunlar kısaca özetlenmiştir

4.3.2.1. Köylerin iç yapılarında meydana gelen değişimler

Bunların başlıcaları şunlardır: Çevredeki zengin orman örtüsüne bağlı olarak inşa edilen iki katlı ahşap evlerin yerini, malzemesi dışarıdan getirtilen ve bir kısmının plânı Avrupa'da çizdirilen beton konutlar almış, çatıların şekli değişmiş, köy evlerinin tuvalet, banyo, salon gibi iç yapısındaki unsurlar Avrupa'da alışılan hayat tarzına uygun hale dönüştürülmüş, hemen bütün meskenlere kaynak suları bağlanmış, yurt dışından toplanılan paralarla mümkün olduğu ölçüde her köye okul, cami ve sağlık ocağı yapılmış, yöre nüfusunun kırdaki kalanlarının yaklaşık yarısı özel davetler sonucu turist olarak Batı Avrupa'yı görmüş, alışkanlık ve davranışların bir kısmı değişmiş, içe kapalı bir toplum olmaktan çıkarak bunun yerini dışa açık bir toplum ve zihniyet almış, para birimi değişmiş, alış verişlerde Alman Markı tercih edilir olmuştur.

Yöredeki kırsal yerleşmelere dıştan bakıldığında eski ahşap meskenlerin yanlarına inşa edilen çok sayıda beton konutlar nedeniyle yoğun nüfuslu kalabalık iskân üniteleri gibi görünseler de, aslında iç yapıları böyle değildir. Dış göçe bağlı olarak artan refah seviyesi ve onun

tarihlerden itibaren yurt dışında ev alma sürecine geçilmiş olmasıdır. Yıllarca köydeki evi için para harcayan vatandaşlarımız, kesin dönüşlerin ertelenmesi ve Batı Avrupa'da kalıcılığın gündeme gelmesi ile, gerek yüksek kiralardan kurtulmak, gerekse daha güvenli bir yatırım olduğu düşüncesi ile bulundukları ülkelerden ev almaya başlamışlardır. İnsanların birbirleriyle etkileşimlerinin kolay olduğu kırsal ortamda bu hareket hızla yayılmış, bir zamanlar köylere mesken yapmak ne kadar moda ise, şimdi de Batı Avrupa ülkelerinde konut sahibi olmak o derece önemli hale gelmiştir.

gerektirdiği hayat tarzı köy içlerindeki eski ahşap meskenlerde sürdürülemeyince, bunların yanına beton konutlar inşa edilmiş (Foto 23), ahşap meskenler boş bırakılarak bu beton konutlara geçilmiştir. Fakat, bir gün ailece kesin dönüş yapılacağı düşüncesi ile, yurt dışında çalışan kişinin çocuk sayısınca katı veya dairesi olan bu meskenlerin de çoğu (Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle yurt dışından kesin dönüş bir türlü gerçekleşmediği için) yine boştur. Köylerde bu şekilde artan konut sayısına rağmen, nüfus miktarlarındaki azalma devam etmektedir. Ör. 1990 sayım sonuçlarına bakıldığında, bir önceki (1985) sayım sonucuna göre Helâldı nahiyesine bağlı toplam 9 köyün 6'sında nüfus azalmıştır. (Köylerin lokasyonları için bkz. Sayfa 107, Şekil 6). Yörede yurt dışına göçün etkisi ile, ahşap evlerle beton evlerin iç içe olduğu birçok köy vardır. Özellikle Kayabaşı, Direkli, Ayaz ve Taçahmet köylerinde bunların tipik örneklerini görmek mümkündür. Foto 23'de görülen Düzköy köyünün Cöve mahallesi bunlardan sadece birisidir.

Foto 23: Düzköy köyünün Cöve mahallesi (YILMAZ 1992:121'den). Bu yeni coğrafi görünüm bütünüyle yurt dışına göçün eseridir.

4.3.2.2. Yol boyu yerleşmelerinin ortaya çıkışı

Yöredeki dağlık ve engebelik yapı uzun yıllar ulaşımı güçleştirmiş, bölgenin dışarı ile olan bağlantısını engellemiştir. 1950'li yıllara kadar başka yerler ile sadece deniz yoluyla bağlantı kurulabilirken,

yöreye karayolu ancak 1960'lı yıllarda gelebilmiştir. Özellikle yurt dışına göçün ilk yıllarında artan gelir seviyesine bağılı olarak, baba evinden ayrılarak ikinci bir ev yapmak isteyen yoldan uzak ve yükseklerdeki köylüler için, yol boyları başlıca cazibe merkezi olmuştur. Bu akıma bağılı olarak araştırma sahasında iki önemli coğrafi görünüm ortaya çıkmıştır.

Bunlardan **birincisi**; Ayancık-Türkeli karayolu üzerinde, çevredeki uzak veya yakın köyler için yöreden dışarıya gidiş gelişlerde otobüse inilip binilen *durak yerleridir*. Bu yerler aynı zamanda çevredeki köylerin alış veriő yaptıkları *haftalık pazar alanlarıdır*. Bunlardan biri olan *Çarşamba Pazarı*, başlangıçta sadece çevresindeki köylerin (Dibekli, Akçabük, Karabey, Kayabaşı, Ayazköy ve Düzköy'ün) haftalık ihtiyaçlarını karşıladığı bir pazar yeri ve yolcuların indi bindi yaptıkları bir mekân olup, yurt dışına göç öncesi sadece pazarın kurulduğu gün (çarşamba günü) açık olan 1 kahvehane ve 1 bakkaldan ibaret geçici bir yerleşme idi. *Çarşamba Pazarı*, 1970'li yıllardan itibaren yurt dışına göçlerin sonucunda özellikle yola uzak olan çevre köylerdeki vatandaşlar için yeni konutlarını yaptırdıkları bir merkez olmuş, fonksiyonları ve nüfusu artmış, bağılı olduğu Karabey köyünün bir mahallesi bile değilken, şimdi hareketlilik ve nüfus açısından onu geçmiştir (Foto 24).

Foto 24: Bütünüyle dış göçün eseri olan Çarşamba Pazarı yerleşim alanı (YILMAZ 1992:126'dan)

İkincisi ise; karayolunun yakın çevresindeki köylerde yaşayanların yeni evlerini yaparken bulundukları köylerin içini değil, karayolunun kenarındaki tarlalarını tercih etmeleri sonucu ortaya çıkan *yol boyu yerleşmeleridir*. Bu duruma yörede en güzel örnek Düzköy, Keşköy ve Taçahmet köyleridir. Burada, önceleri sadece tarım alanı olan tarlalar, daha sonra içinden karayolunun geçmesine paralel olarak arsa konumuna gelmişlerdir. Yolun uzun yıllar stabilize olarak kalması ve buna bağlı olarak her geçen aracın yoğun bir toz bulutu oluşturması nedeniyle konut yapımı için cazip olmayan yol kenarları, 1980'li yıllarda bu yolun asfaltlanması ile toz sorunu hallolmuş, yeni konutların yapım yeri olarak oldukça çekici hale gelmiştir. Çünkü bu yeni konut sahipleri herhangi bir arsa parası vermedikleri gibi, hem köylerinden kopmamış oldular, (hâttâ psikolojik olarak köylülerinin gözleri önüne binalarını dikmiş oldular), hem de yurt dışına göç nedeniyle ekip biçmeyi bıraktıkları tarlalarını değerlendirmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan coğrafi görünüm; Türkiye'de (yaklaşık 500 m gibi) çok kısa mesafede yer değiştirme olayına, veya *kısa mesafeli göçlere* çok güzel ve orijinal bir örnek teşkil etmektedir (Foto 25). Ayrıca, ahşap meskenlerden oluşan ve toplu mahallelerden meydana gelen çevredeki köylerin tarım arazilerinin ortalarından geçen karayolu ve çevresi, bu sefer betondan inşa edilen evleriyle, adeta bir koridora benzer şekilde, tipik bir *yol boyu yerleşmesinin* de ortaya çıkmasına neden olmuştur (Foto 26).

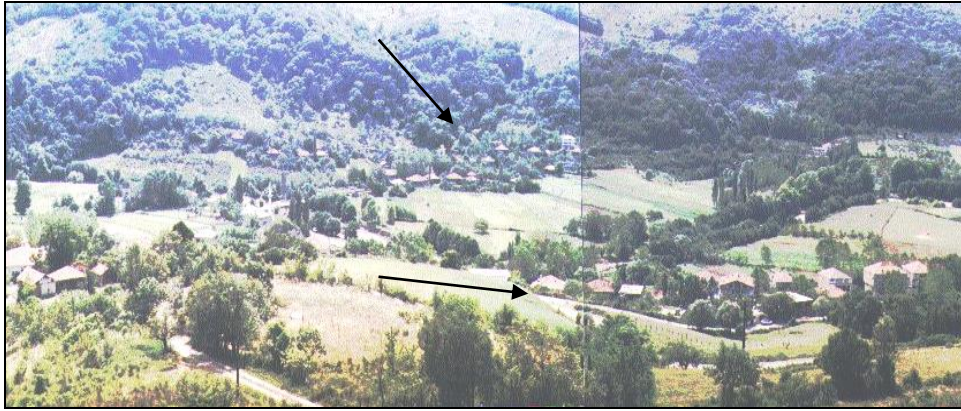

Foto 25: Keşköy, kısa mesafeli göç ve yol boyuna toplanma. Üstte; ahşap konutlardan meydana gelen Kestaneköy mahallesi, altta; bu mahalleden yurt dışına giden vatandaşlarımızın yol boyunca kendi arazileri üzerine yaptıkları beton evler.

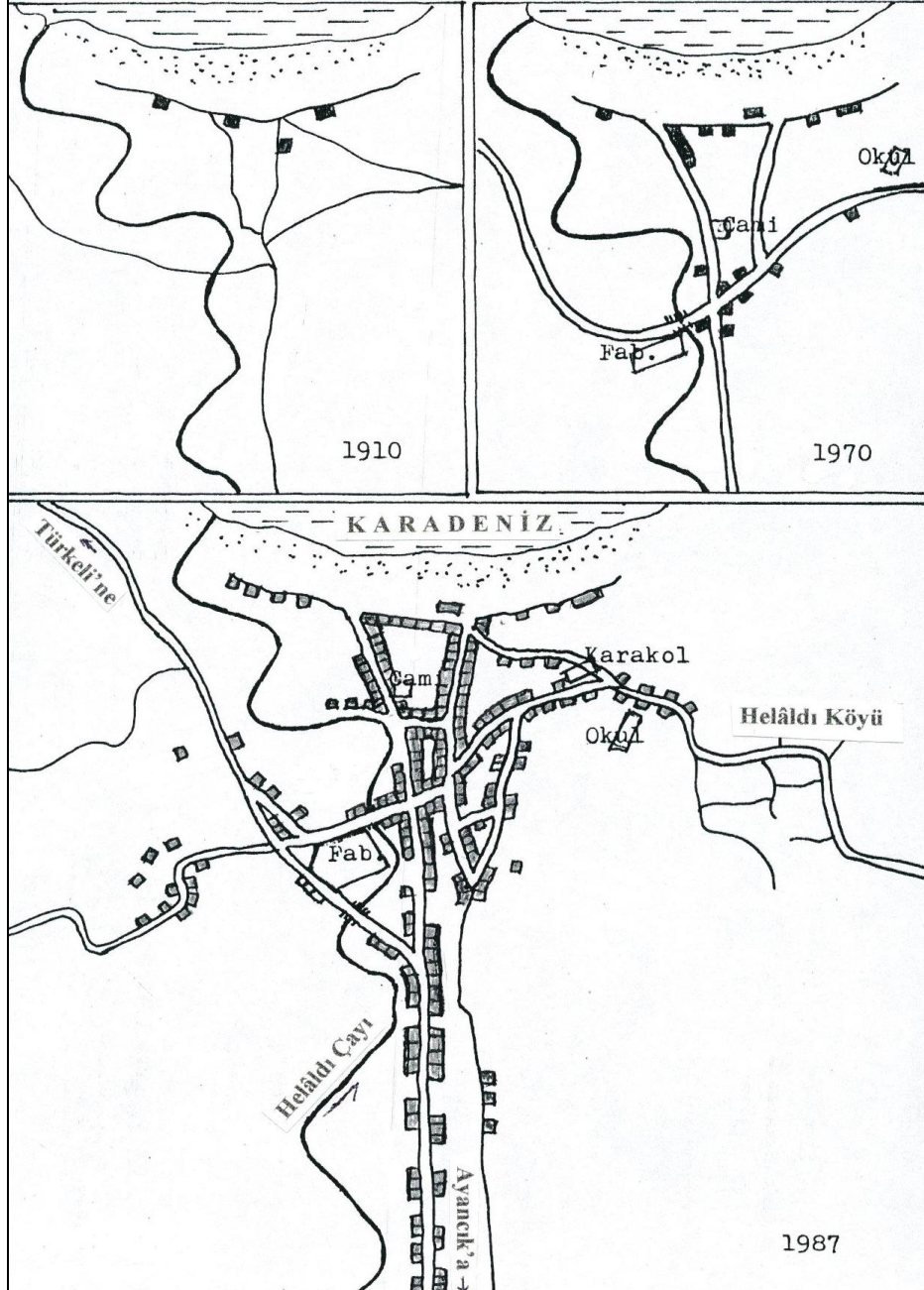

Foto 26: Çevredeki köylerin yurt dışına göç ile birlikte yol boyundaki kendi arazileri üzerine yaptırdıkları konutlar sonucu ortaya çıkan yol boyu yerleşmelerinden Keşköy, Taçahmet ve Düzköy'ün genel görünümü.

4.3.2.3. Belli alanlarda yoğunlaşma sonucu ortaya çıkan toplu yerleşmeler; *Güzelkent kasabası*

Yurtdışında çalışmış veya halen çalışmakta olan işçilerin kendi köyleri dışında konut yeri seçiminde belirli merkezlerde yoğunlaştıkları da dikkati çekmektedir. *Güzelkent kasabası* da bunlardan birisidir. 1950'li yıllara kadar yaklaşık 120 haneli bir köy olan *Helâldı*, bu tarihten itibaren iç göçler sonucunda nüfusunun yarıya yakını kaybederek 60 haneye kadar düşmüştü. Nispeten yamaçta yer alan *Helâldı köyü* önünde uzanan alüvyal ovoidan tarımsal amaçlı yararlanmaktaydı. Ovanın denizle birleştiği (*Yalı* adı verilen bugünkü *Güzelkent* kasabasının merkezinin bulunduğu) kesimde birkaç küçük dükkândan başka bir şey yoktu. 1950'li yıllardan itibaren yöreden dışarıya işgücü göçü başlamış, bu göç önce Karabük, Zonguldak ve İstanbul'a, 1960'lı yıllardan itibaren de Batı Avrupa ülkelerine yönelmiştir. Yurt dışında çalışan işçilerin *Yalı* adı verilen kesime 1972 yılında orta ölçekli bir kereste fabrikası kurmaları sonucu kısa zamanda buradaki mesken sayısı 13'e çıkarak, küçük bir mahalle teşekkül etmiştir. Karayolunun giderek işlerlik kazanması, buna bağlı olarak gelişen bazı hizmetler (karakol, camii, bakkal, ilkokul, ortaokul ve bunlara ek olarak plajın turistik öneminin artması, vb. gelişmeler) sonucu burası, başta *Helâldı* köylüleri olmak üzere (çünkü burası onların tarım sahasıydı), çevre köylerden yurtdışına gidenler tarafından yeni yerleşme ve konut inşa sahası olarak seçilmiştir (*Şekil 4*).

Şekil 4: Türkeli ilçesine bağlı Helâldı köyünün Yalı mahallesinin (Güzelkent'in) oluşum ve gelişim safhaları (YILMAZ 1987:36'dan)

Böylece Yalı mahallesindeki (hepsi de çok katlı veya birden fazla dairesi olan) bina sayısı hızla artarak 1987 yılında 181'e ulaşmıştır³⁸ (Foto 27). Bu gelişme sonraki yıllarda da devam etmiş, (konut yaptıranların çoğunluğunun yurt dışında olması nedeniyle), nüfusta belirgin bir artış olmamakla birlikte bina sayısındaki artış köyün kentsel bir görünüm kazanmasına neden olmuştur (Foto 28).

Foto 27: 1985 yılında Helâldı köyü ve Yalı mahallesinin genel görünümü

Foto 28: 1990'lı yıllarda Yalı mahallesinin aldığı kentsel görünüm. Yeni adıyla Güzelkent

³⁸ Yaptığımız araştırmada bu 181 binanın hepsinin de alt katları dükkân olmak üzere toplam (oturulabilir nitelikte) 307 daireye sahip oldukları, bu dairelerin % 70.3'ünün (216'sının) dolu, % 29.7'sinin (91'inin) ise boş olduğu tespit edilmiştir.

Bu hızlı gelişmeye karşılık *Yalı*’nın Helâldı köyüne bağlı bir mahalle olması, ayrı bir muhtarlık bile olmaması vb. nedenlerle altyapı eksikliğinin farkına varılmış, belediye teşkilâtı kurulması için girişimlerde bulunulmuştur. Fakat sayım zamanında köylülerin büyük kısmının yöre dışında (yurt dışında) olması nedeniyle belediye kurulması için gereken 2 000 rakamı bir türlü bulunamamıştır. 1975’te 1241 olan nüfus, 1980’de şişirme yapılarak 1900’lere çıkarılmış, fakat belediye kurulması için gereken sayıya (2000 rakamına) ulaşılamamıştır. 1985 sayımında (o dönemki muhtarın bu olaya sıcak bakmaması nedeniyle) gerçek nüfus 1097 olarak tespit edilmiştir. Fakat bu arada kasabanın giderek büyümesi, tatillerini geçirmek için gelen gurbetçilerin (su temini, çöplerin kaldırılması, düzensiz ve çarpık yapılaşma gibi) türlü sıkıntılarla karşılaşması ve nüfusun yaz aylarında (çevreden gelen günübirlikçilerle birlikte) yaklaşık 3 000’e kadar çıkması sonucu belediye ihtiyacını had safhaya ulaştırmıştır. Nihayet 1989 yılında o tarihe kadar adı **Helâldı köyü** olan yerleşme, nüfus miktarı 2000’in çok altında olmasına rağmen, zamanla aldığı şehirselleşme görünümü (*Foto 28*) gerekçe gösterilerek, Bakanlar Kurulu’nun 30 Kasım 1989 tarih ve 89/36373 sayılı kararı ile Helâldı köyü, (çevresinde bulunan) Keş köyü, Taçahmet köyü ve Yusufllu köyünün Emrelli mahallesi referandumla birleştirilmiş, bu birliğin nüfus miktarı 1990 sayımında (biraz da şişirilerek) 2867’yi bulması ile (*Tablo 3*), belde teşkilâtı kurulmuş ve yerleşme **Güzelkent** adını almıştır³⁹.

Böylece ortaya, gerçekte nüfus miktarı açısından köy olan, fakat konut yoğunluğu, geçim kaynakları ve hayat tarzı açısından kentsel görünüm arz eden bir yerleşme şekli ortaya çıkmıştır.

Tablo 3: Güzelkent’i oluşturan köylerin sayım yıllarına göre nüfusu (DİE’den)

Yer adı	1940	1950	1960	1970	1975	1980	1985	1990
Helâldı	467	499	619	892	1 241	2 086	1 097	*
Keşköy	663	769	475	383	368	390	497	*
Taçahmet	?	?	414	359	369	400	407	*
Güzelkent	-	-	-	-	-	-	-	2 867

* Helâldı, Keşköy ve Taçahmet köyleri 1989 yılında birleştirilip belde teşkilâtı oluşturularak *Güzelkent* adını aldığından 1990 sayımında görülmemektedir.

³⁹ Arzu edilen sonuca ulaşıldıktan sonra Helâldı ve Keş köyleri birliği devam ettirirken, Taçahmet köyü ile Yusufllu köyünün Emrelli mahallesi daha sonra birlikten ayrılmışlardır.

4.3.3. Ekonomik fonksiyonları açısından Güzelkent

Başlıca gelişim safhaları *Şekil 4*'te gösterilen Güzelkent'te bugün hakim fonksiyon, yani halkın geçimini sağladığı başlıca faaliyet *gurbetçilik*dir. Kasabada hemen her evden yurt dışında birileri vardır (*Tablo 4*) ve çevre köylerde olduğu gibi, kasabada dönen para da büyük oranda yurt dışından gelmektedir. Diğer şehirlerde de yöre halkından kişiler olmakla birlikte, bunların ekonomik etkileri yurt dışındakilerle kıyaslanamayacak kadar azdır. Mevcut bitmiş veya inşaatı devam eden binaların sahipleri yurt dışındadır ve tatil zamanı haricinde özellikle bu inşaatların yapımı, bakımı, onarımı, ve içlerinin donatımı için gelen para kasabadaki esnaf ve işgücünü de ayakta tutmaktadır. Bu işgücünün büyük kısmı da yöreden değildir (% 80'i Samsunludur). Yöre halkı yurtdışındaki yakınlarına güvenerek tembelleşmiş, tarlalar boş kalmış, kahvehane sayısı artmıştır (1987'de 11 adet). Halkın çok büyük kısmı yurt dışından gelen para ile geçimini sağlamakta, iş arayan gençler için başlıca iş bulma kurumu da yine yurt dışındaki yakınları olmaktadır. Yöredeki işsiz gençler ya evlenmeler yolu ile yurt dışına giderek, ya da yurt dışındaki yakınlarının gönderdikleri sermaye ile (dolmuşçuluk, marketçilik vb.) bir şeyler yaparak geçimlerini sürdürmekte, yöredeki nüfusun varlığını devam ettirmesini sağlamaktadırlar. Yurt dışı ile bağlantısı olmayan aileler ise başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göç etmektedirler.

Tablo 4: 1987 yılı yaz aylarında yapılan tespitte göre Güzelkent'teki mevcut nüfusun ikâmet yerlerine göre dağılımı

		Aile sayısı	Toplam nüfus
Yurt dışında	Almanya	169	825
	Fransa	19	117
	Avusturya	6	31
	Libya	3	3
	TOPLAM	197	976
Yurt içinde başka şehirlerde	İstanbul	57	230
	Zonguldak	6	30
	Karabük	5	21
	Kdz. Ereğli	4	18
	Muhtelif	9	39
	TOPLAM	81	338
Köyde daimî olarak	-	254	1 059
	GENEL TOPLAM	532	2 373

4.4. Bölüm sonu değerlendirme ve öneriler

Yurt dışına işgücü göçüne bağlı olarak Sinop'un Güzelkent yöresinde coğrafi görünüm büyük ölçüde değişmiştir. Köylerde yörenin klasik iki katlı ahşap evlerinin yerini çok katlı beton konutlar almış, çevre köylerden yol kenarlarına inilerek **yol boyu yerleşmeleri** oluşturulmuş, belli düğüm noktalarına göç edilerek Çarşamba Pazarı ve Güzelkent gibi modern meskenlerden oluşan **kentsel görünümlü yeni yerleşim alanları** ortaya çıkmıştır.

Yöre nüfusu, yurt dışındaki işçilere bağlı olarak, onların geliş gidiş yaptıkları yaz aylarında en üst seviyeye ulaşmakta, kışın ise ölü sezonu yaşamaktadır. Türkiye'de özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerimizdeki tatil beldelerinde görülen bu durum, oralarda daha çok *ikinci evlere* bağlı olarak meydana gelirken, **yörede yazın gelen ve ikâmet edilen evler ikinci değil, birinci evlerdir**. Dolayısıyla yazın yöreye sezonluk olarak gelenler yerli veya yabancı turistler değil, asıl ev sahipleri'dir.

Yurt dışına göçe bağlı olarak ortaya çıkan **bu yeni yerleşim düzeninde hakim fonksiyon gurbetçiliktir**. Diğer bir ifadeyle, yörenin geçim kaynakları büyük ölçüde yurt dışındaki işgücüyle ilgilidir. *Türkiye yerleşme coğrafyası* literatüründe yer almayan **bu yeni yerleşme tipi** yöre halkı tarafından *Alamancı köyleri* veya *kasabaları* gibi isimlerle anılırken, yöre dışından gelenlerce *gurbetçi köyleri* ya da *Avrupa köyleri* şeklinde adlandırılmaktadır. Bazı sosyologlar ise bu tip yerleşmelere **rurban** (rural+urban) veya **köy-kent** ismini vermektedirler (AZMAZ 1980).

Türkiye'de kırsal yerleşmeler çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılırken bu tip yerleşmeler de göz önünde bulundurulmalı ve dikkate alınmalıdır.

V. BÖLÜM: Tarihsel boyutu olan ve içeriği tam olarak bilinmeyen kırsal yerleşme terimlerine bir örnek; “*Divanlar*”

5.1.Giriş

Ülkemizde yerleşmelerle ilgili olarak sayıları her yıl artan oranda çeşitli araştırmalar yapılmakta ve yayınlanmaktadır⁴⁰. Fakat *Türkiye kırsal yerleşme coğrafyası* ile ilgili olarak yapılan çalışma ve yayınlar halâ eksik olup, bu sahada büyük bilgi boşlukları vardır. *Birinci bölümde* de belirtildiği gibi, örneğin, kırsal yerleşmelerin tarihsel coğrafya açısından incelendiği yeterli sayıda ayrıntılı çalışmalar olmadığı gibi, bu sahadaki terminolojik sorunlar da varlığını devam ettirmektedir. Bunlardan birisi de *divanlar*dır.

Yerleşme coğrafyası ile ilgili kitap ve makalelerin bazılarında bir bölüm olarak yer almasının dışında, ülkemizde coğrafyacılar tarafından kırsal yerleşme terimi olarak sadece *divanı* ele alan bir araştırma henüz yayınlanmamıştır. Aşağıda, *Türkiye kırsal yerleşme coğrafyası* literatüründe üzerinde tam bir görüş birliğine varılmamış konulardan birisi olan “*divan*”lar üzerinde durulmuş, problemin açıklığa kavuşturulması için çalışma sadece coğrafi değil, tarihî yönü de dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı, bazı coğrafyacılar tarafından *köy-altı iskân şekli* olarak ele alınan “*divan*”ın, tarihçiler tarafından bir iskân şekli değil, *köy ile nahiye arasında kalan bir idarî birim* olarak kabul edilmesi nedeniyle ortaya çıkan karışıklığa yeni bir bakış açısı, belki bir çözüm getirmektir. Bunun için gerek tarihçiler tarafından, gerekse coğrafyacılar

⁴⁰ Bu çalışmalar içinde genel olarak kır yerleşmelerini ele alanlar birinci bölümde ayrıntılı olarak verilmiştir.

tarafından *divan* üzerine yapılan veya *divanlardan* bahseden yayınlar taranmış, birbirine benzeyen ve benzemeyen görüşler dikkatle irdelenmiştir. Bunun için öncelikle tarihçilerin yaptıkları çalışmalar gözden geçirilmiş, daha sonra da ansiklopedi ve sözlükler taranmıştır. Coğrafyacılara bu konudaki çalışmaları dikkatle incelenmiş, varsa benzerlik ya da görüş farklılıkları tespit edilmiştir. Nihayet son olarak, coğrafyacılar tarafından *divan yerleşmelerinin* görüldüğü iddia edilen sahalardan örnekler seçilmiş, bunlardan eski bir *divan* olan Sinop ilinin Kayabaşı köyü çeşitli özellikleri ile ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

5.2. KIRSAL YERLEŞME TERİMİ OLARAK⁴¹ *DİVAN*'LA İLGİLİ TANIM, KAVRAM VE AÇIKLAMALAR

5.2.1. Osmanlı Tarihi ile ilgili kaynak ve yayınlarda *divan*

Anadolu'da bir kır iskân ünitesi adı olarak *divan* üzerinde duran ilk belgeler 15.Yüzyıla kadar uzanmaktadır. YEDİYILDIZ tarafından hazırlanan ve 1455-1613 yılları arasını içine alan *Ordu Kazası Sosyal Tarihi* isimli araştırmada (bugün Giresun'un bir ilçesi olan Bulancak'ın) Kovanlık bucağı *Divan-ı Elmalu*, *Niyabet-ı Elmalu* ya da *Nâhiye-i Elmalu* diye adlandırılıyordu. Metinde geçen "...bu *divanı* oluşturan bütün köyler..." tabirinden 16.yüzyılda bu yörede *divan*'ın köy ile kaza arasında bir idarî birim olduğu anlaşılmaktadır. Aynı araştırmada Vilayet-i Bayramlı olarak geçen bugünkü Ordu ilimizin o dönemdeki İskefsir ve Milas bölgesi 24 idarî birime ayrılmıştı. Bunlar sırasıyla; 1 nahiye, 4 niyâbet, 1 nahiye-i niyâbet, 8 bölük, 2 bölük-i geniş, 2 bölük-i niyâbet, 1 bölük-i niyâbet-i geniş, 1 nahiye-i niyâbet-i geniş, 2 niyâbet-i geniş ve 1 *divan* olarak verilmiştir (YEDİYILDIZ 1985:28,42). Araştırmacı bu ve benzeri verilerden yola çıkarak o dönem için 4 önemli sonuca varmaktadır:

- Niyâbet *divanlardan* meydana gelmektedir.
- Divan* ile *bölük* eş anlamda kullanılmaktadır.
- Her *bölük* veya *divan*'ın başında bir *divanbaşı* bulunmaktadır.
- Divanbaşı*lardan birisi diğerlerinden üstün bir konuma sahiptir.

⁴¹ Bu araştırmada *divan* terimi; yönetim (*divan-ı hümayun*), askerlik (*divan-ı harp*), edebiyat (*divan edebiyatı*), din (*divan-ı ilâhi*), oturma grubu (*sedir*, *karyola*) vb. anlamları ile değil, sadece *yerleşme* ile ilgili olan manâsı içinde ele alınmıştır.

Niyâbet, yani *nahiye* tek başına kullanıldığında birkaç *divan* veya *bölük*ten oluşan bir bölgeyi ifade etmektedir⁴². Bu itibarla *nahiye*, idarî bir bölgeyi belirlemek için fizikî çevreden hareketle ortaya konulmuş bir tabir olduğu halde, *bölük* o fizikî çevre üzerinde yaşayan insan gruplarından hareketle icat edilmiş ve yine aynı idarî bölgeyi belirlemede kullanılmış bir tabir olabilir. Nasıl ki *divan*, daha çok mülkî ve malî idare bakımından ortaya çıkan küçük bir idarî birimi hatırlatıyorsa, *niyâbetin* de daha ziyade adlî teşkilatı da ihtiva eden bir idarî üniteyi hatırlatması üzerinde durulabilir (YEDİYILDIZ 1985:44).

Bütün bu açıklamalardan sonra 1455'te (bugünkü Ordu ilimizin) İskefir ve Milas bölgesinde mevcut olup ekinlik (veya mezre'a) ve köy (veya karye) adını taşıyan en küçük yerleşme birimlerinin, önce *bölük* veya *divan* adı altında daha büyük idarî birimler teşkil ettikleri, daha sonra da bunlardan birkaçının birleşerek *nahiye* veya *niyâbetleri* meydana getirmiş olabileceklerini söyleyen yazar, buradan, *divanın* bölgenin toprak rejimi ve maliye sistemiyle de alakalı olduğu sonucuna varmaktadır⁴³. Araştırmacı bu sonuçtan yola çıkarak, *divanı* bir köy-altı iskan şekli ve bugünkü muhtarlığın geçmişteki adı olarak tanıtan TUNÇDİLEK'e de atıfta bulunarak, *böyle bir tanımın yanlış olduğunu*, yukarıdaki tahlillerden de anlaşılacağı gibi *divanın* Anadolu Beylikleri ve Osmanlıların ilk dönemlerinde köy-altı iskan şekli değil, *'köylerden meydana gelen idarî bir birim olarak kabul edilmesi gerektiği'* fikrini ileri sürmektedir (YEDİYILDIZ 1985:45). Ancak, Anadolu Beyliklerindeki

⁴² *Bölük* ve *nahiye*nin bazı durumlarda da eş anlamlı olarak kullanıldığı, hatta *bölük* ile *nahiye* arasında idarî/coğrafi yönden hiçbir anlam farkının bulunmadığı, her ikisinin de belli sayıda köyden müteşekkil idarî/coğrafi bölümler olduğunu söyleyen yazarlar da vardır (bkz. ÖZ 1999:30).

⁴³ Nitekim, AKDAĞ'ın "*Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*" isimli ünlü eserinin 1453-1559 yılları arasını kapsayan İkinci Cildinin "*Devlet Maliyesi*" başlığı altındaki bölümünde "*Gelirin Görevler Yönünden Bölünmesi*" kısmında "*Tekâlif-i Divaniye*"den bahsedilmekte (bkz. AKDAĞ 1995:190), "*Timar (Dirlik) Usulü Ödemenin Finansmanı*" kısmında da geliri divana bırakılan köylere "*Divanî*" veya "*Divan Köyleri*" denildiğinden söz edilmektedir (bkz. AKDAĞ 1995:210). Bu konu ile ilgili bir ek bilgi de HALAÇOĞLU'nda (1988:29) vardır. HALAÇOĞLU, BARKAN'ın yazdığı, *İslâm Anslp.*, Cilt:2'de yer alan "*Avarız*" maddesinden alıntı yaparak verdiği bilgiye göre; "*Avâriz veya Avâriz-ı Divâniye, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat'ın ilânına kadar genel olarak, fevkalâde hallerde ve bilhassa harp masraflarını karşılamak üzere, hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermeğe mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlîfe verilen isimdir*".

idarî yapı değişikliklerine bağlı olarak *divan*ların da zamanla ortadan kalkmış olabileceğini belirten yazar, Kâmus Tercümesi'nin (İstanbul, 1305, Cilt IV) 618. sayfasındaki şu tanıma da dikkat çekmektedir: "**Divan**; askerî ve ulûfekârların esâmileri tahrir olunan evrak ve defâtirin ve tahrir eden kâtiplerin cem'iyetgâhı olan mekândır" (YEDİYILDIZ 1985:46).

Araştırmacı, aynı dönemle ilgili olarak yapılan bir başka çalışmayı da zikrederek (bkz.GÖKBİLGİN 1965:53) ileri sürdüğü görüşlerini takviye etmektedir. GÖKBİLGİN, Rûm Eyaleti'ndeki idarî taksimatı incelerken, 1455'lerde Tokat ve havalisinde, idarî taksimat tabirleri arasında "... üçüncü istilâh **divan** taksimatıdır ki, bu bir kısım köylerin bir arada ve maruf bir merkez etrafında **idarî ve kazaî bir birlik** olarak mütalaa edildiği ve muayyen bir nahiyeye tabi gösterildiği mânâsı çıkmaktadır" (YEDİYILDIZ 1985:46).

*Divan*ı oluşturan köylerin idaresinin kethüdalar elinde olması ve *divanbaşı*ların kendilerine bağlı kethüdalarından daha üstün bir iktisadî ve içtimaî statüye sahip olmaları gibi son derece önemli hususların, **muhtarlıkları, divanların birer devamı olarak telâkki eden görüşü çürütmeye yeteceğini** belirten yazar, 15. Yüzyılda Anadolu'da köy-bölük (*divan*)-niyâbet (*nahiye*) ... şeklinde olan idarî taksimatın nihayet 16.Yüzyıldan itibaren köy-nahiye-kaza-sancak-eyalet (veya vilâyet) halini alarak az çok bir istikrara kavuştuğunu belirtmektedir (YEDİYILDIZ 1985:47-48).

Divan konusu ile ilgili yeni bir makale de TAŞ'a (1999) aittir. Metindeki bilgiler ile kaynakçanın çoğu yerde çeliştiği, bir kısım alıntıları ise hiç kaynak göstermeden aktaran yazar, makalesinde özet olarak; *divan*ın bir yerleşme adı değil, idarî bir birim olduğu tezini savunmakta, *divan* sisteminin Selçuklu'dan Osmanlı'ya geçişi ile Selçuklu ve Osmanlı'daki uygulandığını örnekler vererek açıklamaya çalışmaktadır;

"..... Meseleyi izah edebilmek için Selçuklu askerî teşkilâtına bakmak gerekmektedir. Selçuk ordusunda görev yapan unsurlar arasında **birinci** olarak, ücreti sultan tarafından ödenen ... bir askerî zümre bulunmaktadır. ... Selçuklu askerî teşkilâtının **ikinci** kısmını ise vilayetlerdeki iktâ köylerinin gelirleriyle meydana getirilen kuvvetler teşkil eder. Bunlar büyük iktâ sahiplerinin, yani ümeranın maaşları olan iktâlardan hasıl olan gelir nispetinde besleyecekleri askerlerle, küçük

iktalara sahip olan kimselerin kendileri ve belki de gelirlerinin derecesine göre birer ikişer adamlarından ibaretiler. Bunların amirleri de bulundukları vilayetlerdeki subaşılardır. Şu halde vilayetlerdeki ikta askerlerinin serdari olan subaşılar vasıtasıyla ikta erleri divanda oturan beylerbeyine bağlıydı. Mevcut belirtilere bakılırsa, hemen birer veya derecelerine göre ikişer-üçer köye sahip olan küçük ikta sahiplerinin başında bütün bir vilayete şamil olmak üzere subaşı bulunmakla beraber, daha küçük bir askerî birlik kademesi olarak **muayyen köyler grubu bir divan teşkil ediyor** ve bunlar içinde en büyük iktanın sahibi **divanbaşı** unvanını alıyordu. İkta sahipleri subaşı vasıtasıyla divana bağlı olmakla birlikte bu konuda fazla tafsilat yoktur. Ayrıca reayanın mükellef olduğu vergilerin hepsi ikta sahibine ait olmayıp, hasılatın emin dahi, divan adına hisse almaktaydı. İktalardaki **divanî** adını taşıyan ve devlet hazinesine ait olan hisseler bunlardır (AKDAĞ 1995'den). Selçuklu devrine ait bu sistemin Osmanlı'ya yansımaları ve etkilerini ise BARKAN'ın 'malikâne-divanî sistem' adını verdiği arazi hukuku ile ilgili açıklamaları göstermektedir. Vakıf veya mülk sahipleri mülkiyeti kendilerine ait olan toprakları işleyen köylülerden yalnız bir toprak kirası istemek hak ve salahiyetine sahiptiler. 'Malikâne hissesi' tabir edilen bu toprak kirası ise genellikle mahsulün beşte, yedide veya onda biri olarak kabul edilmiştir. Bunun haricinde toprağın ve toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeye mecbur oldukları bütün diğer hak ve resimler, **divanî** namı altında doğrudan doğruya devlete, yani orada devleti temsil eden sipahiye ait bulunmaktadır. Bu durumda her köyün biri malikânesine, diğeri de **divanî**sine tasarruf eden iki sahibi vardır (BARKAN 1939'dan). Köylü yetiştirdiği mahsulden onda bir veya onda iki malikâne hissesi olarak toprak sahibine, beşte bir de **divanî hissesi** diye sipahiye vermektedir. **Malikâne-divanî sistemi**, genellikle yerli toprak sahipleriyle fatih devlet adamlarını aynı zaman ve aynı toprak üstünde tatmin etme ihtiyacının bir vasıtası gibi tatbik edilmiştir (BARKAN 1939'dan)⁴⁴. Görüldüğü üzere **divanların** teşekkülü eskiye dayanmaktadır. Bölgenin coğrafi yapısı ve konar-göçer Türkmen boylarının bölgedeki düzenleri, bu yapının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla **malî ve askerî hususî bir teşkilatın bakiyesi olarak Osmanlılara intikal eden divan, bir araya gelmiş köylerin 'idarî ve kazaî birlik' oluşturmaları neticesinde hem coğrafi, hem de idarî bir anlam kazanmıştır**. Bütün bu izahlardan sonra ekinlik ve karye veya köy adını taşıyan en küçük yerleşme birimlerinin önce **bölük** veya **divan** adı altında daha büyük idarî birimler teşkil ettikleri, daha sonra da

⁴⁴ Malikâne-Divanî Sistemi ile ilgili olarak bkz. ÜNAL (1997:202).

bunlardan bir kaçının birleşerek nahiye veya niyabetleri meydana getirmiş oldukları söylenebilir” (TAŞ 1999:191-199)⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ait idarî taksimat, ya da teşkilatlanmanın durumu muhtelif çalışmalarda ele alınmıştır. Fakat bu çalışmalarda devletin en küçük idarî birim merkezi olan *kaza* ve *nahiyelere* kadar inen bir idarî taksimat şeklinin ele alınmamış olduğunu belirten GÜLER (1992), ele alınanların da belirli bir yıla ait durumu göstermekten öteye gidemediğini belirtmektedir. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu merkezî bir devlet karakterini aldıktan itibaren Tanzimat dönemine kadar (özellikle kırsal kesimle ilgili olarak) bir idarî taksimat şekli ortaya koymamıştır. Araştırmacının tespitlerine göre, Tanzimat ile beraber devlet bünyesinde başlayan kültürel, içtimai ve idarî değişikliklerden biri de Osmanlı Devleti'nin idarî-mülkî teşkilatında yapılan düzenlemeler olup, bu dönemde Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) devirlerinde (sadrızamlık dahil) çeşitli görevlerde bulunmuş Fuat Paşa'nın gayretleri ve çalışmaları sonunda bir nizamname ile eyaletler ve sancaklar büyütülerek (ilki 1865'te) vilayetler teşkil edilmiş ve büyükten küçüğe doğru *vilayet- sancak-kaza ve nahiye* gibi bir idarî taksimat şekli belirlenerek bu sistem yaklaşık olarak Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bazı küçük farklarla devam etmiştir (GÜLER 1992:33). Ayrıca; 18.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *eyalet-sancak (liva)-kaza-nahiye-köy* şeklindeki taksimatın görüldüğü kadar basit olmayıp, bu dönemde oldukça karışık bir örgütlenmenin varlığına dikkat çeken araştırmacı, 18.Yüzyılın ilk yarısında Sinop'ta 3 farklı idarî-malî örgütlenmeden söz etmektedir. Bunlar;

- a. Tımar sistemine bağlı örgütlenme,
- b. Tekâlîfe (vergilere) bağlı örgütlenme,
- c. Vakıflar sistemine bağlı örgütlenmedir (GÜLER 1992:43).

GÜLER'in Sinop üzerine yaptığı araştırmalarda tespit ettiği bilgilere göre; Sinop şehri kazası ile onun mülhakatı olan 6 adet nahiyenin teşkil ettiği *birinci* örgütlenme tarzı olan *idarî-mülkî teşkilatlanma* içindeki köylerin isimleri ve bunların hangi idarî birime (nahiyelere) bağlı oldukları belli değildir. Fakat, tekalifin

⁴⁵ TAŞ, daha sonra YEDİYILDIZ'dan (1985) alıntılar yaparak makalesini tamamlamış, alıntı yaptığı yazarların görüşleri dışında herhangi bir kanaat belirtmemiştir.

(vergilendirmenin) esas alındığı *ikinci* örgütlenme tarzı olan *malî-idarî teşkilatlanmada*, vergilerin tahsilinde hane halkının esas alınması nedeniyle, her yerleşim biriminde (mahalle veya köylerde) kaç hane bulunduğunu belirten ve buna göre vergilerin tahsilinin gerçekleştirilmesi için tahsildar yahut mübaşir eline mahkemece verilen defterler sayesinde, nahiyelerin köylerinin nerelerden müteşekkil olduğu tespit edilebilmektedir. Buna göre örneğin (Sinop) Merkez kazasında toplam 90 köy vardır (GÜLER 1992:73). Arşiv vesikalarından (o zamanlar Kastamonu Sancağı'na bağlı) Sinop kazasının Saray, Gerze, Yaykıl, Çeharşenbe, Kiregöz ve Karasu adlarıyla **6 nahiye olarak cümleten 70 divan** itibariyle tekalife bağlandığını tespit eden GÜLER'e göre, metinde 90 köy yanında 70 *divandan* bahsedilmesi aynı yıllar içinde hem köyün hem de *divanın* ayrı ayrı kullanıldığını, birbirlerinden farklı şeyler olduklarını bize göstermektedir (GÜLER 1992:84). Nitekim, aynı yöre ile ilgili olarak GÜLER'in 7 Aralık 1746 tarihli Sinop Şer'iye Sicili'ne dayanarak yaptığı bir başka çalışmada da "... Sinop **kazasına tâbi Çeharşenbe nahiyesindeki Melikşah divanı köylerinden Kulpar'da...**" şeklinde bir ifade geçmektedir (GÜLER 1995:201)⁴⁶. Bu metinlerden de *divanın* köy ile nahiye arasında bir idari birim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Konunun net olarak ortaya konulamamasının sebebini araştırma eksikliğine bağlayan ORTAYLI, bunun sebebini de Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinin oldukça karışık olması ile izah etmektedir. Araştırmasında *divana* yer vermeyen yazar, daha çok muhtarlık üzerinde durmuştur. "*Osmanlı İmparatorluğu'nun bir yandan gerileme, diğer yandan da yenilik arayışları ile geçen son yüz-yüz elli senesi, aşiretlerin iskânı ve kaybedilen topraklardan büyük göç akımları vb. sebepler yüzünden, kır yaşantısı için de en çalkantılı yılları olmuştur. Bütün bunlara rağmen 19.Yüzyıl Osmanlı köyünün tasviri, tarihçiliğin hemen hiç konusu olmamıştır*" (ORTAYLI 1985:104)⁴⁷.

⁴⁶ Sinop Şer'iyye Sicili'ndeki bir başka bilgi de şu şekildedir: "...Medine-i Sinob kazası muzâfâtından **Çeharşenbe nahiyesine tâbi Kayalu divanından Cemekli nâm karye** (Cemekli isimli köyün) sükkânından Mustafa bin Veli..." (Nu:89, sh.19, vesika 100).

⁴⁷ Görüşlerine başvurduğumuz diğer tarihçiler de (Prof. Dr. B. YEDİİLDİZ, Prof. Dr. M. A. ÜNAL, Doç. Dr. N. İPEK vd.) ORTAYLI'nın bu tespitini desteklemektedirler. Onların da belirttiklerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ile ilgili kırsal yapı veya kademelenme hakkında bu dönemi bütün çıplaklığı ile ortaya koyacak ayrıntılı çalışmalar yoktur. Bunun başlıca sebebi ise konunun çok karmaşık ve diğer birçok

Yazara göre köyler, imparatorluğun en az değişen birimiydi. Köylüler de yeni düzenin etkilerinin en az görüldüğü topluluklardı. Fakat buna rağmen Balkanlar'daki, Suriye'deki ve Ege'deki köyler bir değişim içindeydi. Özellikle Balkan köylerindeki siyasî atmosferin değişmesi ile 19. Yüzyılda köy yönetimi eski devirlerden farklı olmaya başladı. Nitekim 1864 ve 1871 Nizamnameleri köy yönetimine bu zorluklardan dolayı yeni bir statü veriyor ve her köyde, her sınıf halk için seçimle gelen iki **muhtar**ın bulunmasını öngörüyordu (ORTAYLI 1985:105)⁴⁸.

olaylarla olan bağlantısıdır. Hiç şüphesiz bu yıllarla ilgili olarak ileride yapılacak çalışmalarda konu daha net olarak aydınlığa kavuşacaktır.

48 Burada konu ile yakın ilgisi nedeniyle muhtarlık örgütünün kuruluşundan da bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü bazı coğrafyacılara (bkz. TUNÇDİLEK 1967:132 / SERGÜN 1986:81) *divanı* bugünkü muhtarlığın eski adı olarak kabul etmektedirler.

Muhtarlık müessesesinin kuruluşu

Muhtarlık müessesesi ilk olarak İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'da 1829'da kurulmuştur. Bunun tesadüfen alınmış bir karar olmadığını belirten ORTAYLI'ya (1985:101) göre; eskiden güvenlik hizmetlerini de üstlenen Yeniçeri Ocağı lağvedildikten sonra şehrin güvenliğini sağlamak, vergi toplayabilmek ve mahallelerin düzenini korumak gerekiyordu. Asayiş dışında diğer malî ve mülkî görevlerin yerine getirilmesi için yeni bir kamu görevlisi lâzımdı. İşte *muhtarlık* bu ihtiyaçtan doğmuştu. 1827'den itibaren de her mahalleye *evvel* ve *sanî* olmak üzere iki muhtar tayin edildi. Yine aynı dönemde Bâb-ı Alî köylerin yönetimine de el atmak niyetindeydi. Çünkü yeniçeriliğin kaldırılmasını müteakip Anadolu ve Rumeli'deki yeniçeri garnizonları çoktan erimiş ve dağılmıştı. Onların yerini alan mahallî derebeyleri ise II.Mahmut tarafından tek tek ortadan kaldırılıyordu. İşte bu gerekçelerle, Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle 1826'dan sonra İstanbul'un güvenliğini korumak, ayaklanma, hırsızlık vb. uygunsuz davranışların kaynağını oluşturanları kentten uzaklaştırmak için büyük çabalara girişilmiş, önemli bazı tedbirlerle birlikte, 1829 yılında *muhtarlık örgütü* kurulmuş ve muhtarlar, kentin mahallelerinde güvenliğin sağlanması ve nüfusun denetim altında tutulması için gerekli yetkilerle donatılmıştır (ÇADIRCI 1991:38).

ORTAYLI'ya (1985:100-101) göre, 19.Yüzyılın ilk yarısına kadar üst yöneticilere karşı mahallenin sorumlu yöneticisi imam, haham veya papazdı. Haham hahambaşının ve papaz da Patrikhane'nin temsilcisi iken, imam padişah beratı ile tayin edilen ve beldenin mülkî ve beledi amiri olan *kadın*ın temsilciliğini üstlenen bir memurdu. İmam mahalle sekenesinin başı olup, her şey onun bilgisi ve iznine bağlıydı. İmanın en önemli görevlerinden birisi de mahalle sakinlerine salınan verginin paylaştırılması ve toplanması işini yürütmektir. İşte 19.Yüzyılda yapılan bu idarî reformlarla mahalle ve köylerde muhtarlıklar kurulmaya başlanınca imama göre muhtar daha yetkili bir yönetici olmuştur.

1871'de yapılan düzenlemeler İmparatorluğun dağılışına kadar yürürlükte kalmıştır. Uygulamada zorluklarla karşılaştığı görüldükçe, özü değişmeyecek ufak tefek düzeltmelerle *muhtarlık kurumu*, Tanzimat Dönemi'nde kavuştuğu bu yapısıyla günümüze kadar sürüp gelmiştir. Şüphesiz, Cumhuriyet Dönemi'nin köye ve köylüye bakış açısı eskiyle kıyaslanamayacak ölçüde değişik olsa da *muhtarlık kurumunun* kuruluş ve işleyişi aynı kalmıştır (ÇADIRCI 1993).

Tüm bu ve benzeri hususları dikkate alan ünlü tarihçimiz ORHONLU, coğrafyacıları yakından ilgilendiren bu konu ile ilgili olarak, **“Divan; A Historical Term in the Settlement Geography of Turkey”** isimli (Avusturya’da yayınlanan İngilizce) makalesinde sorunu ana hatları ile ele almıştır. Makalenin orijinallliği ve Türkiye’de herhangi bir yerde yayınlanmamış olması nedeniyle aşağıda (*divanın* diğer tanımlarına da yer veren giriş paragrafının bir kısmı hariç) tam tercümesi verilmiştir⁴⁹;

“Kullanım alanı çok geniş olan bazı terimler vardır. Bunlardan birisi de ‘divan’dır. Fars orijinli olan kelime esas olarak insanları veya yazıları bir araya getirmek manâsına gelir. Fakat bu deyim Türkçede çok daha geniş anlamlar içermektedir; Divan-ı harb, defterdarlık divanı, ikinci divanı, divan-ı ilâhi, divançe, elpençe divan durmak vb. Birkaç köyü içeren küçük bir yönetim ünitesine de ‘divan’ adı verilmektedir. Bunların Türkiye’nin yerleşme tarihinin orijinal bir tipi olduğu iddia edilmektedir. Aşağıda bu konu tartışılacaktır.

Günümüz coğrafyacılarından bir kısmı Türkiye’nin kırsal yerleşmelerini ‘köy’ ve ‘köy-altı’ olarak ikiye ayırmaktadırlar. Biz ‘köy-altı’ yerleşmeleri teriminden bunların henüz bir köyün gerektirdiği

İstanbul dışındaki kent, kasaba ve köylerde muhtarlığın kurulması ise 1833-1836 yılları arasına rastlamaktadır. İlk defa Kastamonu mahalleleri ile sancağa bağlı kazaların mahallelerinde muhtarlık teşkilatı kurulmuş, II.Mahmut halkın bu örgütlenmeden hoşnut olduğunu öğrenince, bütün ülkede muhtarlıkların kurulmasını emretmiştir. Rumeli ve Anadolu’da bulunan vali, mutasarrıf ve mütesellimlere bunun için gönderilen fermanlarda teşkilâtın nasıl kurulacağına ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmiş, muhtarların görevleri açıklanmıştır (ÇADIRCI 1991:38).

Yukarıda belirtilen bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, günümüzdeki muhtarlıkların bir bölümünün idarî manada eski divanların bir kısmının yerini alması dışında *muhtarlıkların kuruluşu* ile *divan* arasında açık ve net bir ilişki görülmemektedir. Çünkü *divanlara* 15.Yüzyıldan itibaren rastlanırken, ilk muhtarlık teşkilatı, bundan çok sonra, 1829’da kurulmuştur.

⁴⁹ Bu makalenin orijinal metnini merhum hocamızın özel arşivinden bize gönderen PROF. DR. CENGİZ ORHONLU’nun eşi sayın GÖNÜL ORHONLU’ya teşekkür ederim.

nitelikleri kazanamamış yerler oldukları sonucunu çıkarıyoruz. Bunların en önemli tipleri kom, mezraa, oba, çiftlik, yayla, kışla, ağıl, **divan**, dam ve bağ evidir (TUNÇDİLEK 1967: 98,121,122'den).

Bunlar içinde bizim tartışma konumuz olan '**divan**'lar Türkiye'nin kuzeyinde Bolu, Zonguldak, Adapazarı ve Sinop yörelerindeki dağlık alanlarda çok sayıda yer almışlardır. Divanların başlangıcı XVI.Yüzyıla kadar gitmekte, bu tarihlere ait (meseleyi aydınlatması açısından değerli bir kaynak olan) tahrir defterlerinde bunların izlerine rastlanmaktadır. En eskisi 1431 tarihli olan bu defterlerden 1525 tarihli olanında 'divan'lara rastlıyoruz. Bu da bize terimin en azından XV.Yüzyılın sonlarında bile kullanıldığını göstermektedir. Bu defterlerde 'divan'lar Gerede, Taraklıborlu, Viranşehir, Uhus, Onikidivan (Bartın), Yedidivan (Perşembe), Konurapa, Dodurga, Mudurnu ve Bolu sancağının Ereğli kazasında görülmektedirler. Bunlar arasında 'Yedidivan' ve 'Onikidivan' isimleri ilginçtir. Yine Gerede yöresinde Emir Şah Divanı, Abuk Divanı, Cemaleddin Divanı, Kayı Divanı, Sığış Divanı, Armud Su Divanı, Taceddin Divanı ve Dört Divan'ı görüyoruz. (Osmanlı Arşivi, 51 No.lu Bolu Tahrir Defteri, Sf.100,109,340,341'den). Yine aynı bölge içinde Hızır Bey yöresinde Kebe Divanı, Melik Divanı, Güney Divanı, Türkeri Divanı, Avşar Divanı, Akpınar Divanı, Kokurdan Divanı'nı görüyoruz. Halbuki Kocaeli sancağının İzmit kazasında tek bir divan görüyoruz, o da Karadeniz'e daha yakın kesimdeki Tuti (Dudu) divanıdır. **1560 tarihli tahrirlerde Kastamonu sancağında sadece Sinop yöresinde divan ismine rastlıyoruz.** Burada da iç kısımda kalan Boyabat ve Taşköprü çevresinde sonu 'bük'le biten yerler (Feridun bükü, Musa bükü, Elmacık bükü vd.) ile sonu 'özü' ile biten yerleri (Pelit özü, Darı özü vd.) görüyoruz. Bu sebeple **divan Sinop yöresinde de sadece sahil kesiminde dikkati çekmektedir.** Tahrirlere baktığımızda İç Anadolu'ya yakın kesimdeki Bozok'a bağlı Çorum kazasında da 'divan'a rastlıyoruz. Fakat biz **XVI. Yüzyıl tahrir defterlerine baktığımızda genel olarak 'divan'ların Samsun'un batısından itibaren Çorum dahil, Taşköprü ve Boyabat hariç, Kandıra dahil Sakarya nehrinin kuzeyindeki dağlık alanlarda yayıldığını görüyoruz.**

Tahrir defterlerine tekrar baktığımızda bu divanlar hakkında daha ayrıntılı bilgiler edinebiliriz. Sinop'ta Kızılcaelma divanı Aydoğmuş, Kayabaşı, Sariseki, Körseki, Kabaklı ve Gire çukuru köylerini içermektedir ve bunlar bir kısım sipahinin tımarıdır. Düşük gelirli olan bu köylerin her biri iki ya da üç tımara bölünmüştür. Bu tımarlar da genellikle bir bekâr ve evli iki kişiye verilir. En yüksek miktar 10 bekâr kişi ile 19 evli kişiye (aileye) verilmiştir. Yine Sinop'ta Kiragos divanı 23 yerleşme (ya da köy) içermektedir; Saraycık, Gürgen, Akçaşehir, Taşluca, Hacı tepeciği, Saraycık, Karacaköy, (vd.). Bahsedilen bu köyler hem

tımar olarak verilmiş, hem de iki ya da üçe bölünmüştür. Ör. Bunlardan Akçaşehir 19 aile ve 4 bekâr nüfusu ile 5'e bölünmüştü. Benzer olarak Hacı tepeciği köyü 25 evli 10 bekâr vergi mükellefine, Karacaköy 10 evli 3 bekâr, Saraycık 17 evli 8 bekâr, Gürgen 29 evli 11 bekâr vergi mükellefine sahipti. Kiragos divanında vergi verenlerin sayısı 163 evli 56 bekâr (toplam 219) kişidir ve bu kişilerin başlıca uğraşısı tarım ve arı yetiştiriciliğidir (Kastamonu Sancağı Tahrir Defteri'nden).

Kocaeli sancağının Kandıra kazasında bulunan Tuti (Dudu) divanındaki yerleşmeler köy başlığı altında belirtilmemiş, fakat mahalle olarak adlandırılmıştı. Bunlar; Kara İbrahimli, Karaca Müsellem, Müsellem, İshak çiftliği, Topçu, Kızılca mahalleleri olup tarımla uğraşan 253 vergi mükellefine sahipti. (Kocaeli Sancağı Tahrir Defteri'nden). Çorum kazası divanları ise çok sayıda köy içeriyordu. Ör. Emlak divanı 14 köy içeriyordu ve her köy 6 ilâ 73 arasında değişen sayılarda vergi mükellefine sahipti. Yine İncesu divanı 12 köye, Eyücek divanı da 10 köye sahipti (Bozok Sancağı Tahrir Defteri'nden).

Divanlara verilen isimlere baktığımızda bunların belli gruplara bölündüğünü görüyoruz;

- a. İsimlerini rakamlardan alanlar; Dört divan, Yedi divan, Oniki divan, vd.
- b. İsimlerini kişi adlarından alanlar; Koca bey, Felakeddin, Emirşah, Hacı Gazi divanı, vd.
- c. İsimlerini Türk boylarından alanlar; Kayı, Avşar, Danişmendli, Kızık divanı, vd.
- d. İsimlerini sulardan alanlar; Ak pınar, Gökçe su, İnce su divanı, vd.
- e. İsimlerini araziden alanlar; Sazak, Yığma, Viranşehir divanı, vd.
- f. Muhtelif; Yalak, Ağulu, Değirmen özü, Güney, Karakoç, Kiragos divanı, vd..

Divanların kökeni: Henüz köy olamamış dağınık yerleşmelerin meydana getirdiği üniteler 'divan' olarak adlandırılmıştır. Bu teoriye göre, her 50 ilâ 100 dağınık yerleşme (iskân mahalli) bir köy olarak düşünülmüş (göz önüne alınmış) ve burası bir divan pusulası (vergi makbuzu) ile vergiye tabi tutulmuştur (Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmanî, Cilt:1, Sf.598'den). Bu divan pusulası İstanbul'da Divan-ı humayun, vilayet merkezlerinde de beylerbeyi tarafından yürürlüğe konulan resmî bir evraktır. Bunlar tımarların dağılımı içinde de takip edilebilmektedir. **Günümüz coğrafyacıları divanları dağınık yerleşmelerin tipik bir örneği olarak düşünmektedirler. Sinop'a bağlı Kiragos divanını bir örnek olarak alırsak (ki o toplam 163 evli ve 56 bekâr vergi mükellefi ile 23 köyden meydana gelmektedir) onların bu görüşü doğru olabilir. Fakat diğer divanlara baktığımızda durum**

farklıdır. Divanları oluşturan köylerin sayısı bir yerden diğerine değişmektedir. Ör. Çorum'da bu sayı 3 ilâ 14 köy arasında değişirken, Bolu'da 2 ilâ 6 arasındadır. **Biz tüm bunlardan şöyle bir neticeye varabiliriz; Divanlar Osmanlı yönetim terminolojisinde en küçük birimi temsil eden nahiyelerin yerel adıdır.** Bu durum Çorum yöresi divanları için doğru olabilir, fakat Sinop ve Bolu yöreleri için doğru olmayabilir. Çünkü bu yörelerde hem nahiye, hem de onların bir bölümü olarak divan terimleri kullanılmaktadır.

XVIII. Yüzyılda Bolu ve Sinop divanlarının bir kısmı nahiye olmuştur. Ör. Felakeddin divanı. Fakat mutlaka hatırlanmalıdır ki Yedi Divan nahiyesi, Oniki Divan nahiyesi, **Dört Divan nahiyesi** gibi yer adlarının varlığı XVI. Yüzyılın başlarına kadar geriye gitmektedir⁵⁰. Divanlar içindeki çeşitli yerleşmeler daha sonraları bir köy olarak gelişme de göstermişlerdir. Ör. Kandıra'daki Tuti (Dudu) divanı içindeki (günümüz yerleşmelerinden) Topçu ve Kızılca köyleri gibi. Divanla ilgili bir kısım köy adları da değişmiş ve günümüzde de (halâ –halk arasında-divan olarak isimlendirilse de) değişmeye devam etmektedir. Onların sayıları ile ilgili bilgileri biz tarihî vesikalarda bulabiliriz.

Şüphesiz halâ Osmanlı yerleşme tarihinin tipik bir örneği olan ‘divan’lar konusunda söylenecek çok şey vardır. Yapılacak araştırmalar onun gerçek mahiyetini ortaya çıkaracaktır” (ORHONLU 1969:89-93).

Tarihî kaynaklara dayanılarak buraya kadar yazılanlardan şu sonuçlar çıkmaktadır;

- a. Tarihçilere göre divan bir köy, ya da köy-altı yerleşme şeklinin adı değil, köy ile nahiye arasında kalan (hattâ bazı yerlerde nahiyenin yerel adı olan) bir idarî (ve malî) birimdir⁵¹.

⁵⁰ Bu yöre ile ilgili olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bolu-Gerede ve çevresi tanıtıldıktan sonra şöyle bir bilgi vardır; "... Gerede civarında Etrak (Türkmenler) taifesi vardır. Bunların Kızılözü, Alacaözü, Aladivan, Birdivan, İkidivan, ... Yedidivana varıncaya kadar nahiyeleri vardır. Cümlesi dağlarda meskündür. Bu Etrakın **divan** tabir ettikleri de Selçukîlerden Sultan Alâaddin asrında Bolu Beyi iken, bu dağları fethettikçe aman vermek için divan edip, kös çaldırdığı yerlerdir ki, halâ **divan** lafzı ile tabir olunur" (Cilt:2, Sf. 175, Dersaadet Matb., İstanbul, 1314).

⁵¹ Gerek, 'Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı', 'Derbent Teşkilâtı', 'Yaya-Müsellem Teşkilâtı', 'Osmanlılarda Şehircilik ve Ulaşım' gibi coğrafi yönü ağır basan ve konu ile ilgili başlıca makaleyi yazan ORHONLU'nun da bu kanaatte olması, gerekse GÖKBİLGİN'in (1965) divanları "bir takım köylerin bir arada ve tanınmış bir merkez etrafında idarî ve kazaî bir ünite olarak" göstermesi, bizi kişisel olarak divanla ilgili böyle bir yargıya götürmektedir.

- b. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve yıkılış döneminde kırsal kesimde yeni bir idarî yapılanmaya ihtiyaç duyulmuş ve önce İstanbul'da uygulanan muhtarlık sistemi, daha sonra bütün köylerde uygulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla muhtarlık kurumu, (ortaya çıkış itibarıyla) *divan*ın bir devamı veya onun yerini almış bir müessese değil, tamamıyla farklı bir oluşumdur. En belirgin fark da *divan* özellikle *vergilendirme* konusunda karşımıza çıkarken, *muhtarlık* kırsal kesimde *güvenliğin sağlanması çabası* sonucu ortaya çıkmış görünmektedir. *Divan* belli kişilere verilebilen, birinden alınıp ötekine devredilebilen veya devletin doğrudan kendine bağladığı, sınırları genişletilip daraltılabilen bir vergi toplama ünitesidir. Bu yönüyle hem idarî hem malî bir birliği temsil eder. Muhtarlık ise devletin vilayet ve kazadan sonra gelen en alt kademedeki idarî örgütüdür. Coğrafya literatüründe muhtarlığın eski adı (yani Cumhuriyetin ilânından önceki adı) *divandır* şeklinde ileri sürülen bazı görüşler de bu açıdan yaklaşıldığında tam olarak doğru kabul edilemez. Ya da en azından ORHONLU'nun da belirttiği gibi, bu iddia bazı *divanlar* (ör. Sinop yöresindekiler) için geçerli olabilir, fakat (ör. Çorum gibi) bazı yöreler için de geçerli olmayabilir. Çünkü muhtarlıklar 1829'dan itibaren kurulmaya başlanmış, 1871'den itibaren de ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Literatürde bu tarihten hem önce, hem de sonra *divanların* varlığından söz edildiğine göre (bkz. TANOĞLU 1954:25), burada muhtarlık ve *divan*ın birbirlerinin devamı değil, kuruluş ve işleyiş olarak (bugün bakıldığında çok benzer görünse de, geçmiş dönem için) farklı kurumlar oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.
- c. Tarihçiler açısından da konu net olarak ortaya konulabilmiş değildir. Bu nedenle de coğrafyacıların tarihî kaynakları ve tarihçileri delil göstererek *divan* konusuna açıklık getirmeleri zordur. ORHONLU'nun da belirttiği gibi, *divan* ve buna benzer konular, tarihçiler tarafından ileride yapılacak olan daha fazla çalışma ve kapsamlı araştırmalar sonucu aydınlığa kavuşacaktır.

5.2.2. Üniversite öğretim üyesi coğrafyacılar tarafından yapılan yayınlarda *divan*

SÖZER / BAYKAL (1983) tarafından yayınlanan *Türkiye'nin Kırsal Yerleşim Bibliyografyası* isimli makalede konusu *divan yerleşmeleri* olan

herhangi bir çalışmadan bahsedilmemiştir. Bugüne kadar yayınlanan ve *divan* hakkında bilgi veren kaynaklar TANOĞLU, TUNÇDİLEK ve YÜCEL tarafından yapılmıştır. EMİROĞLU ve SERGÜN saha çalışmalarında konuya kısmen değinmişler, İZBIRAK, ATALAY ve DOĞANAY ise hem genele hem de üniversite lisans öğrencilerine hitap eden kitaplarında meseleyi yüzeysel olarak ele almışlardır. Şimdi sırasıyla bu kaynaklarda geçen *divan*la ilgili metinlere kısaca bir göz atalım.

TANOĞLU'nun (1954:13) *"Batı Karadeniz Bölgesinin bir veya birkaç evlik küçük gruplar halinde ormanlara dağılmış ve her 50-60 tanesi bir kariye (köy) itibariyle evvelce bir divana, bugün bir muhtarlığa bağlı köy hanelerini..."* diyerek ifade etmeye çalıştığı husus, bu makalede (tarihçilerin de tespitlerine dayanarak) bizim ileri sürdüğümüz görüşü büyük ölçüde desteklemektedir. Çünkü buradan çıkarılacak sonuç, *divan*ın yerleşme adı değil, bir idarî birim olduğudur. Fakat TANOĞLU makalesinin ileriki sayfalarında bu tespitini göz ardı ederek şöyle demektedir; *"Coğrafyacı ve sosyologlarımızın dikkatini Batı Karadeniz Bölgesi dağ, vadi ve ormanlarının karakteristik yerleşmelerini teşkil eden ve 'divan' adı altında toplanabilecek olan küçük dağ yerleşmeleri üzerine çekmek yerinde olur. Bunlar sedanterdir ve kanaatimce Türkiye'nin en şâyân-ı dikkat ve orijinal yerleşmeleridir"*. TANOĞLU burada, R.LEONHARD'ın 1915'de Berlin'de yayınlanan *"Paphlagonia, Reisen und Forschungen im Nordlichen Kleinasien"* isimli eserine atıfta bulunarak 1900'lü yılların başlarına, yani yaklaşık (makalesini kaleme aldığı tarihten) 50 yıl geriye giderek *divan*ı tanıtmaya devam etmektedir. Son 1-2 yüzyıl içinde çok hızlı bir değişim geçiren Anadolu yerleşmeleri için bu sürenin çok uzun olduğunu belirten yazar, *"50 yıllık bu zaman dilimi içinde kırsal yapıda köklü değişikliklerin olabileceğini de kabul etmek zorundayız"* demektedir. TANOĞLU'nun (1954:25) bu yerleşmelerin kuruluşu ile ilgili olarak verdiği şu bilgiler de ilginçtir;

"Orman açmaları ile meydana getirilen ve geçimleri kısmen orman mahsullerine dayanan Batı Karadeniz Bölgesinin 'divan' adı altında toplanan bu küçük ve dağınık yerleşmeleri, aynı bölgenin gerisinde sıralanan ova, alçak alan ve havzalardan, vadiler boyunca dağ ve ormana sokulan kimseler tarafından kurulmuştur".

TANOĞLU *divan*larla ilgili olarak burada ileri sürdüğü görüşlerin hemen hemen aynısını hiç değiştirmeksizin daha sonra yayınlanan *Nüfus*

ve *Yerleşme* isimli kitabında da dile getirmektedir (bkz.TANOĞLU 1969:266). Bu iki yayın arasındaki tek fark; ikincisinde "... **divan yerleşmeleri, münferit (tek) yerleşme ile köy yerleşmesi arasında kalan ara şekillerden birisidir...**" şeklindeki ifadesidir. **Bu ifade önemlidir, çünkü**⁵², kendisinden sonra yazılan *yerleşme coğrafyası* ile ilgili kitapların birçoğunda *divan* bahsine bu tanım kaynak teşkil etmiştir.

Türkiye'deki yerleşmeler üzerine çok sayıda çalışması olan TUNÇDİLEK, kır iskânına ayırdığı ve bugüne kadar yayınlanan eserler içinde *divan yerleşmelerine* en fazla yer veren *Türkiye İskân Coğrafyası: Kır İskânı* isimli eserinde konu ile ilgili olarak özetle şu bilgileri vermektedir;

"**Divan** Kuzey Anadolu'da Samsun-Bolu-İstanbul üçgeni içinde kalan sahada bulunabilen (!) ve **kendisine has bir idarî sistem** meydana getirdiği **köy-altı** iskân şeklidir (!). **Divanlar** bugünkü görünüşleri ile bir takım iskân grupları veya **mahallelerin toplanmasından meydana gelmiş topluluklardır** (!). **Divanlar** içinde yer alan iskân üniteleri bütün özellikleri ile **mahalle yapısındadırlar. Divanı meydana getiren iskân ünitesi ile mahalle arasında fark yoktur.** Genellikle Karadeniz Bölgesinde birkaç mahalleyi idarî zaruretlerle bir araya getiren ve hepsini bir muhtarlık idaresi altında toplayan sistemle **divan sistemi arasında fark yok gibidir** (!). **Böylece bütün Kuzey Anadolu'da hakim olan divan ve muhtarlık birbirini takip eden, biri yeni, diğeri eski iki deyimdir**" (!) (TUNÇDİLEK 1967:132)⁵³. "Son dört asır içinde divanlar

⁵² Yukarıda tarihçilerin görüşünü verirken örnek aldığımız ORHONLU da önce bu ifadeden etkilenmiş ve ilk olarak 1963 yılında yayınlanan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı* isimli kitabında TANOĞU'nun bu cümlesinden alıntı yaparak "divan"ı "dağınık yerleşme ile toplu yerleşme arasında geçiş şekillerinden birisi" olarak vermiştir (ORHONLU 1987:35). Aynı şekilde GÖNEY (1977:133) de (damları ele aldığı araştırmasında), *damların tek ev ile köy arasında bir intikal tipi olduklarını, fakat oba, divan, kom ve mezraa isimlerini taşıyan yerleşme şekillerine benzemediklerinden* bahsederken, burada divanları bir yerleşme şekli olarak ele alması, kanaatimizce TANOĞLU'nun yukarıda ifade ettiği görüşünden kaynaklanmaktadır.

⁵³ TUNÇDİLEK'in kitabındaki *divanla* ilgili kısmın birinci paragrafını oluşturan yukarıdaki tespitler bu çalışmada ileri sürülen görüşe de uygundur. Evet, bölgede mahalle tipli yerleşmeler vardır ve bunların bir kaç geçmişte idarî-malî sebeplerle bir birlik oluştururken, aynı birlik bugün muhtarlık çatısı altında kendini göstermektedir. Çünkü, adı geçen sahada köyler coğrafi yapının da etkisiyle büyük ölçüde mahallelerden meydana gelmektedir. Yazarın aynı kitabında yer alan "**mahalle**" tanımı ile yukarıdaki bilgiler birbirini tamamlamaktadır. Yazar kitabının başka bir yerinde mahalle ile ilgili olarak şöyle demektedir; "*Kır iskânı içinde hayli geniş bir yeri olan 'mahalle' köy-altı iskân şekillerinin en karakteristiği olmak gibi bir özelliğe sahip*

*bölgede silinmiş (!), Kocaeli yarımadasında sıkışıp kalmışlardır. **Divanların bugünkü görünümü** birden fazla küçük veya büyük mahallenin toplanmasından başka bir şey değildir” (!) (TUNÇDİLEK 1967:133).*

TUNÇDİLEK, Hüseyin Kazım'ın *Büyük Türk Lügatı* isimli eserinin (İstanbul, 1928) Cilt:II, Sf.835'teki tarifinden de yola çıkarak -ki bu tarif Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî'sinden aynen alınmıştır- *divanı* gerek iskân, gerekse malî mevzuat bakımından şöyle açıklamaktadır;

“Karadeniz sahilinde, ekseri Bolu ve Canik sancaklarında, ahali köy köy oturmayıp, haneler müteferrik (ayrı ayrı) olduğundan 50 yahut 100 hane bir kariye (köy) itibariyle kayıt olunup, bunlara vergileri bir divan pusulası ile tevzi olunur (dağıtılır)” (TUNÇDİLEK 1967:133)⁵⁴.

TUNÇDİLEK bu tarifi *divan* sisteminin ne olduğunu açıkladığını belirtmektedir. Ona göre *divan*, Osmanlı iskân sisteminde ufak ve dağınık iskân ünitelerini, yani köy-altı iskân şekillerini (şimdi muhtarlık şeklinde yapıldığı gibi) *idarî bir ünite* haline getirmek amacından doğmuş olduğu anlaşılmaktadır. Neticede 16.Yüzyıldan günümüze iskânda bir değişimin olmadığı, ancak bir isim değişikliğinin bahis konusu olabileceğini belirten TUNÇDİLEK, birbiri ile çelişen bu açıklamaları yaptıktan sonra *divanlar* sahasının çok daraldığını, bunlardan isim ve şekil itibariyle bütün orijinalitesini devam ettirenlerin **ancak Kocaeli Yarımadası'nda bulunduğunu** belirterek, bu yörede

*bulunur. ... Kır iskânının adeta kaidesini teşkil eden mahalle sistemi, sahip olduğu hususiyetleri ile Türkiye'nin hemen her tarafına sokulmuş, bulunduğu yerde gelişmiş ve kelimenin tam manasıyla iskânı organize etmiş bir sistem olarak müşahade edilir. Hattâ daha ileride görüleceği üzere, diğer iskan şekillerinden bazılarının (yazar burada divanı kastediyor) hayret edilecek kadar mahalleye benzedikleri görülür. **Böylece daha başka isimlerle anılan o şekillerin (!), fonksiyon bakımından mahalleden başka bir şey olmadıkları ortaya çıkar**” (TUNÇDİLEK 1967:107). Nitekim yazarın kitabında mahalleye örnek olarak gösterdiği Foto 62, 63 ve 64 ile, ‘divan’a örnek olarak verdiği Foto 65 arasında belirgin bir fark yoktur. Bütün bu doğru tespitlere rağmen yazarın burada çelişkiye düştüğü husus, geçmişten gelen alışkanlıklarla yerel halkın (idarî manâda) bugünkü muhtarlık karşılığı olarak ‘divan’ tabirini kullanmalarına bakarak, (bir yandan bunların aynı şeyler olduklarını söylerken diğer yandan yine bunlara) aralarında farklılıklar varmış gibi bir yorum getirmeye çalışıyor olması ve kitabında bunlara ayrı ayrı yer vermesidir.*

⁵⁴ Tanımda geçen arazide tek tek dağılmış halde bulunan bu hanelerin zamanla nasıl mahallelere dönüştüğü araştırmanın ileriki sayfalarında (Sinop'un Kayabaşı köyünün Kayadibi mahallesi örneğinde) gösterilecektir.

bulunan Kaynarca çevresinden örnekler göstermektedir (TUNÇDİLEK 1967:133)⁵⁵. Adı geçen eserinde TUNÇDİLEK *divanlar* bahsine şu ifadelerle son vermektedir;

“Köy-altı iskân şekilleri içinde *idarî bir sistem olarak en eski kır iskân tipini yansıtan divanlar, kendilerine has orijinallikleri ile Türkiye kır iskânına ayrı bir renk ve zenginlik katmaktadırlar*. Netice itibariyle *divanlar mahalle tipli kır iskânının en eski bir görünümü olarak, uzak bir tarihi ve geleneksel yapısı ile daha değişik bir iskân tipini temsil etmektedirler*” (TUNÇDİLEK 1967: 137).

TUNÇDİLEK konu ile ilgili bir başka çalışmasında da *divanlar*la ilgili şu özet bilgileri vermektedir;

"Çiftlik, kom, mezraa, **divan**, oba, yayla...gibi fonksiyonel ayrılığı nedeniyle ayrı ayrı isimler alan bu üniteler, fonksiyonel yapıları ne olursa olsun, bunlar iskân grubu veya mahalle örgütünden başka bir şey değildir. **Fakat 'divan' bünye ve teşekkül bakımından bunlardan biraz farklıdır**. 'Divan' tek bir iskân ünitesinden değil, birkaç iskân ünitesinin birliğinden oluşmuş bir şekil olup **bu hali ile muhtarlığa benzer (!)**. Aradaki fark, divan Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile yaşı, muhtarlık ise geçen yüzyılın eseridir. Divanların sınırları zaman içinde daraldı ve bugün sadece Samsun-Bolu-İstanbul üçgeninde görülmektedirler. **Bugün tespit edilen divanlar mahalle seviyesinde olup (!), bu mahalleler toplu veya sık dokuludur. Muhtemelen divanlar obalardan türemiş olup, divan üniteleri belirli ailelerin üremeleri sonucu mahalle haline gelmişlerdir** (TUNÇDİLEK 1971:47).

SERGÜN (1986:55-56) tarafından aynı sahada, yani Kocaeli Yarımadası'nda yapılan ayrıntılı çalışmada *divan*lardan da bahsedilmiştir. SERGÜN'e göre Kocaeli Yarımadası'nın doğu kesimindeki köy idarî ünitelerinin çoğu küçük yerleşme birimlerinin birleştirilmesi ile meydana gelmiştir. Bunlar genellikle 20-25 konutluk küçük ve toplu yerleşmelerdir. Ortalama 100-150 nüfusa sahip bu üniteler "**divan denen yerleşme sisteminin muhtarlık şekline dönüştürülmesi ile bir muhtarlık**

⁵⁵ TUNÇDİLEK'in Kaynarca çevresinden verdiği örnekler dikkatle incelenmiş, aynı sahada benzer bir başka yerleşme ile Sinop civarındaki yerleşmeler üzerinde yapılan çalışmalardan elde edilen ortak sonuçlar araştırmanın ileriki sayfalarında değerlendirilmiştir. TUNÇDİLEK'in kitabında örnek olarak verdiği 5 mahalleden meydana gelen *Kulaklı divanı* ile bizim örnek olarak verdiğimiz *Kayabaşı divanı* arasında yapı ve şekil açısından belirgin bir fark yoktur.

altında toplanmışlar ve birkaçı bir arada köyleri meydana getirmişlerdir". SERGÜN'e (1986:43) göre bu küçük yerleşme ünitelerinin çoğu, eskiden *divan* olarak tanımlanan yerleşme şekillerinin birer parçası olup, bugün bunlar, *bir muhtarlığa bağlı olarak meydana getirilmiş köylerin parçası durumundadırlar*. Yazar, araştırmasının bir başka bölümünde de konu ile ilgili olarak şöyle demektedir;

"Yakın yıllara kadar divan denen yerleşme tipine bağlı olan bu mahalleler bugün muhtarlık adı altında ayrı bir idarî sisteme sahip olmuşlar, ancak eski düzenlerini büyük ölçüde korumuşlardır. Bu nedenle eski divan sistemi ile günümüzde birkaç mahalleyi bir arada bir muhtarlığa bağlayan sistemi eş mânâda kabul edebiliriz" (SERGÜN 1986:81).

Yazarın bu tespitlerinden *divanı* idarî bir ünite olarak ele alması hususu bizce de doğru, fakat *divandan bir yerleşme sistemi* olarak bahsetmesi bu araştırmada ortaya konulmaya çalışılan görüşe aykırıdır.

Konu ile ilgili olarak en son yayınlardan birini yapan YÜCEL'e göre *divanın karşılığı*, yukarıda, coğrafya literatüründe verilen tanımların hiçbirisi değildir. YÜCEL (1995:463) özetle şöyle demektedir;

"Bugün artık anlaşılmıştır ki divanlar birer mahalleler topluluğu, ya da bir köy olmadığı gibi, muhtarlıkların maziye intikal etmiş temsilcileri de değildir. Hiç değilse XI. ve XVI. asırlardan beri divanlar yani bölükler, sınırları dahilinde tek ev ile köylerin ve bunlar arasında yer almış iskân merkezlerinden birkaçını barındıran, köyün üstünde, kadı'nın bulunduğu bucak demek olan niyâbet'e bağlı idarî zincirin bir halkasıdır. Lâkin, kesinlikle bir iskân şekli değil, köy ile bucak arası bir idarî ünedir. Osmanlılarda idarî yapı değişimleri sırasında divanların idarî zincirden sökülüp çıkarılması, üstelik bir yerleşme tipini de temsil etmeyişleri bunların hafızalardan silinmesini hızlandırmıştır".

YÜCEL'in bu tespitlerine bütünüyle katılmakla birlikte, araştırmacının adı geçen makalede yerleşmeleri yeni bir tasnife tabi tutması ve dört grupta ele aldığı bu yerleşmeler içinde (çiftçi yerleşmeler grubu adı altında) mezraa, ziraî çiftlik ve köy ile birlikte (**artık olmadığını iddia ettiği**) *divanı* da vermesi bir çelişki yaratmaktadır.

Divan adı verilen yerleşmelerden bahsetmeyen, fakat, çalıştığı sahanın iskân tarihini araştıran EMİROĞLU'nun (1970:63-65) tespitlerine göre; 1323-1692 yılları arasında *Bolu Sancak Beyliği'ne bağlı bir*

voyvodalık halinde idare edilen Akçakoca 15 divana ayrılmıştı. 1781 tarihinde ise Akçakoca 15 divan ve bu divanlara bağlı 12 mahalle ve köyden ibaretti. 1873-1874 tarihli 2 arazi yoklama tahrir defterine göre (ise) merkez Kerametlin Mahallesi olmak üzere Akçakoca'da 19 köy muhtarlığı mevcuttu"⁵⁶.

Aynı bölgede araştırma yapan DÖNMEZ (1964) de inceleme sahasında *divanların* bulunduğundan bahsetmekte, fakat bunlarla ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.

Bir kısım coğrafyacılar da mahiyetini tam olarak bilmedikleri halde, yukarıda belirtilen kaynaklara dayanarak, araştırma yaptıkları bölgelerdeki yerleşmeleri *divanlarla* kıyaslama yoluna giderek başka bir garip durumun doğmasına neden olmuşlardır⁵⁷.

Yerleşmelerle ilgili olarak yapılan daha yeni çalışmalarda ise ağırlık günümüz yerleşmelerine verilmiş, bu tür tartışmalı konulara girilmemiştir (bkz. ÖZÇAĞLAR 1996, 1997)⁵⁸.

5.2.3. Lisans eğitimi yapan üniversiteler için hazırlanan coğrafya ders kitaplarında *divan*

Bu kitaplarda da (asıl kaynağa inilmeden, daha önce yapılan çalışmalardan alıntı yapmak suretiyle yazıldıkları için olsa gerek) yukarıdaki çelişki ya da belirsizliklerin benzerleri yaşanmaktadır. Bunlara iki örnek aşağıda verilmiştir.

Türkiye Beşeri Coğrafyası'nın yazarı DOĞANAY *divanı* şu şekilde tanıtmaktadır:

⁵⁶ Burada, 1871 tarihli nizamnamenin etkisiyle idari yapının nasıl hemen muhtarlığa dönüştüğünü açıkça görüyoruz.

⁵⁷ Ör. KOCA (2000:150) kitabının “*dokularına göre köyler*” başlığı altındaki kısmında şöyle bir ifade kullanmıştır: “*Bu konuda dikkat çeken bir durum da, aynı divan yerleşmelerinde olduğu gibi, ülkemizdeki birçok köy yerleşmesi toplu, gevşek ve hâttâ dağınık dokudaki birden fazla mahalleden oluşmaktadır.*”

⁵⁸ ÖZÇAĞLAR söz konusu eserlerinde (muhtelif kaynaklarda *divan* olarak geçen) mahallelerden meydana gelmiş köy muhtarlık yerleşmeleri için, *çok yerleşmeli köy* deyimini kullanmaktadır. Ayrıca yazar, *idarî anlamda köy* ile *yerleşme anlamındaki köyün* birbirine karıştırılmaması gerektiğini savunmakta, aksi takdirde büyük yanlışlara düşüleceğini vurgulamaktadır.

"Yerleşme terimi olarak **divan**, birkaç mahalle yerleşme grubunun oluşturduğu **bir yerleşme şeklidir** (!). Özellikle kaydetmek gerekir ki divanlar geçici yerleşmeler değildir⁵⁹. Bununla birlikte **bu yerleşmeler tek tek birer köy muhtarlık yönetim birimi de değildirler**. Bu açıdan, **köyden küçük, fakat köy yönetimi bölgesi dahilindeki yerleşme grupları, yani mahalleler olarak göz önüne alınmaları gerekir** (!). Ancak yine de, **mahalle ve divan yerleşmeleri arasında bazı farklar göze çarpar**. Örneğin divan mahallelerinde yerleşmelerin dokusu gevşek ve kısmen toplulaşma eğilimi vardır. Normal köy yerleşme sistemindeki mahallelerde ise yerleşme toplu, yani sık dokulu, seyrek dokulu ve gevşek dokulu olabilir. Dolayısıyla bu açılardan **divan mahalleleri ile klâsik anlamda tanıdığımız köy mahalleleri birbirinden ayırt edilebilirler**" (DOĞANAY 1997:310).

"Buna göre **divan** adı altında, birden fazla sık veya gevşek dokulu mahallenin, bir muhtarlık yönetimi altında birleşmesi suretiyle oluşmuş **bir köy muhtarlık yerleşmesi** anlaşılmaktadır. **Köyden küçük yerleşme şekli** olarak kabul ettiğimiz yerleşme ise, **divanı oluşturan mahalle üniteleridir**. Bu mahallelerden biri, ve de muhtemelen kuruluş tarihi en eski olanı **divan muhtarlık yerleşmesinin merkezidir**. Muhtarlık, bu mahallede bulunmaktadır. Mahalle üniteleri ve sonuç olarak bu mahallelerin oluşturdukları **divan muhtarlığı**, kurucularının adları ile anılır. Örneğin Çavuşlu Divanı, Doğdüren Divanı ve Karagöllü Divanı gibi (SERGÜN 1986:81-86'dan). Ancak bazen de, **divan adı altındaki bu muhtarlık**, divanı oluşturan mahallelerin hiçbirinin adını taşımayabilir⁶⁰. **Divanlar ve bunların mahalleleri** iç ve dış göçlerle gelip yerleşilmesi yoluyla oluşmuşlardır. Bunlardaki ekonomik faaliyetler, ekip biçme ve hayvan yetiştirmeye dayanır" (DOĞANAY 1997:310).

"İl Envanter Etüdlere sonuçlarına göre; % 98'lik bir payı Sinop, Sakarya ve Kocaeli illerinde ve diğeri de Bolu ilinde olmak üzere, **400 dolayında (407 adet) divan yerleşmesi** (!), **yani divan mahallesi vardır** (DOĞANAY 1997:310).

Yazarın bu son ifadesinden divanı mahalle olarak mı, yoksa muhtarlığın karşılığı olarak mı aldığı anlaşılamamaktadır. Çünkü; **divan**,

⁵⁹ Yazar burada divanın geçici yerleşme tipi olmadığını belirtmekle birlikte, eserinin bir başka yerinde (DOĞANAY 1997:272'de) divanı geçici yerleşmeler başlığı altında ele almıştır.

⁶⁰ Metnin bu kısmında bir sonraki sayfada yer alan ve SERGÜN 1986'dan alındığı belirtilen bir harita ve altındaki bilgi: "Divan mahallelerinden oluşmuş iki köy; a)Kaynarca-Topçu Köyü ve b) Kaynarca –Gölce Köyü. **Bu mahalleler**; geçici yerleşme değil, **köyden küçük yerleşmelerdir. Zaten divan da, bunlara denir**" (!)

mahallelerden meydana gelen muhtarlığın eski adı ise 400 muhtarlığın karşılığı olarak bölgede 400 *divan* vardır. Yok eğer *divan*dan mahalleler kastediliyorsa 400 *divan*ın karşılığı bundan çok daha az sayıda muhtarlık olması gerekir.

ATALAY tarafından yine üniversite öğrencileri için hazırlanan *Türkiye Coğrafyası* isimli kitabın 3. baskısında *divan*la ilgili şu bilgi verilmektedir; "Kuzey Anadolu'da, Samsun, Bolu, İstanbul kesiminde bulunan **divanlar** daha çok sık dokulu mahalleler tipindedir. **Ancak bunların çoğu zamanımızda köy hüviyeti kazanmış durumdadır (!). Bu yerleşme birimlerinde (!) daha çok tarla tarımı yapılmaktadır** (ATALAY 1992:303). Aynı kitabın 1994'te yayınlanan genişletilmiş 4. baskısının 310. sayfasında da **divan köy-altı iskân şekillerinden birisi** olarak verilmiştir. "Köy-altı iskân şekilleri, gösterdikleri fonksiyonlara göre sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Bunlar; Çiftlik, kom, mezraa, **divan**, oba, canik, yayla, dam ve bağ evidir". Yazar, bunlardan çiftlik, yayla, oba, kom ve mezraayı açıklamış, *divan*a ise hiç değinmemiştir.

ŞAHİN ve DOĞANAY eğitim fakülteleri için hazırladıkları *Türkiye Coğrafyası* isimli kitapta köy altı yerleşmeleri başlığı altında *divan*ı şu şekilde tanımlamaktadırlar;

"Birlikte köyü oluşturan, birbirinden uzak mahalleler şeklindeki sürekli yerleşim birimleridir. Her divan, birkaç ev kümesinden oluşur. Dağınık bir yerleşme tipine sahiptirler. Akraba olan aileler aynı divanda toplanırlar. Genellikle kurucularının adıyla anılan divanlardan bir tanesi muhtarlık merkezi (köy merkezi) olarak işlev görür, diğerleri köyün mahalleleri durumundadır. Türkiye'de 400'den fazla divan mevcuttur. Bunların büyük çoğunluğu; Kocaeli, Sakarya ve Sinop illerinde bulunur" (ŞAHİN/DOĞANAY 1999:204)⁶¹.

GÜNGÖRDÜ (2001:56) tarafından yine üniversitelerin eğitim fakülteleri için hazırlanan *Türkiye'nin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası* isimli kitapta *divanlar* geçici kır yerleşmeleri başlığı altında ele alınmış, fakat daimî yerleşmeler oldukları belirtilerek, ŞAHİN ve DOĞANAY'ın (1999:204) ifadelerine benzer ifadelere yer verilmiştir.

⁶¹ ŞAHİN ve DOĞANAY'ın *divan*la ilgili olarak verdikleri bu bilgilerle, ayrıntılı araştırmasını yaptığımız, Sinop'un Kayabaşı köyü muhtarlığına (*divanına*) ait bilgiler birbiriyle örtüşmektedir.

Genele yönelik olarak hazırladığı *Türkiye* isimli kitabında İZBIRAK (1984:395) divanı, “Batı Karadeniz bölgesinde görülen dağınık yerleşme şekilleri” olarak vermiş, bunların “orman açmaları ile ilgili olarak belirmiş **devamlı köyler** veya küçük köyler olduklarını” ifade etmekle yetinmiştir.

5.2.4. Orta öğretim coğrafya ders kitaplarında *divan*

Yukarıda adı geçen coğrafya yayınlarından yararlanılarak hazırlanan orta öğretim ders kitaplarında da *divan yerleşmeleri* farklı farklı ele alınmış, bu makalede ele alınan mânâda ortaya tatmin edici bir bilgi konulamamıştır. Bugün liselerimizde “*Türkiye Beşeri Coğrafyası*” adı altında en çok okutulan 3 kitabın konuyu ele alış tarzı aşağıda verilmiştir:

İ. ATALAY, *Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, (1994), sf.106-107

“Köy-altı iskân şekli, bir köyü oluşturmaya kadar küçük olan yerleşme birimi”dir. (Burada mahallenin tanımını yaptıktan sonra) diğer köy-altı iskân şekilleri başlığı altında çiftlik, kom, mezraa, *divan*, oba, canık, yayla, dam, bağ evini vermiş, açıklama kısmında ise diğerlerini tanıttığı halde *divan*'dan hiç bahsetmemiştir.

C. ŞAHİN – H. DOĞANAY, *Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, (1994), sf.109,110 ve 119

Sf.109'da köy ve köy-altı yerleşmeleri ayrı başlıklar altında verilmiştir. Sf.110'da köy-altı yerleşmeleri olarak; yayla, mezraa, kom, ağıl, oba, **divan**, ve çiftlik gösterilmiştir. Sf.119'da *divan* yerleşmeleri tanıtılmıştır. Yazarların *divanla* ilgili olarak verdikleri bilgiler ŞAHİN/DOĞANAY 1999:204'te verilen bilgi ile hemen hemen aynıdır.

C. AYDIN, *Türkiye'nin Beşeri Coğrafyası*, (1994), sf.79 ve 112

Sf.79'da (Türkiye'de köy-altı yerleşmeleri başlığı altında) çiftlik, kom, oba, mezraa, **divan**, yayla vb. verilmiş, *divan* başlığı altında da şu bilgilere değinilmiştir; “Çok eski yerleşme birimlerinden olan **divan** Samsun-Bolu-İstanbul üçgeni içindeki alanda görülen ve mahalle yapısında olan bir yerleşme biçimidir. Zamanla önemli değişikliğe uğramış (!) olan *divan* yerleşmelerinde tahıl tarımı başta olmak üzere, tarla ürünleri üretimi ön plana geçmiştir”. Sf.112'deki sözlük kısmında

da aynı yazar *divanı* şu şekilde tanımlamaktadır; "*Divan, daha çok Karadeniz Bölgesinin orta ve batı kısımlarının dağlık kesimlerinde görülen dağınık kırsal yerleşme tipidir. Divanlar bazen kilometrelerce uzunlukta bir alana seyrek olarak dağılmış evlerden oluşmaktadırlar*".

Görüldüğü gibi, halen ortaöğretimde okutulmakta olan lise coğrafya ders kitaplarında da bir belirsizlik vardır. Kitaplarda ifade edilen ortak kanaat *divanların* köy-altı yerleşme biçimi olduğu şeklindedir. O halde mahalleleri *divan* kabul edersek, adı geçen sahadaki köyler de *divanlardan* meydana gelmektedir. Bu durum, *divanların* bugünkü muhtarlığın karşılığı olduğu görüşüyle çeliştiği gibi, *divan* olduğu iddia edilen mahallelerin ilk iki kitabın yazarına göre toplu, üçüncü yazara (C.Aydın'a) göre ise kilometrelerce uzunlukta bir sahaya dağılmış evlerden meydana geldikleri iddiası da ilginç bir çelişkidir. En önemli çelişki ise *divanın* geçmişte kullanılan fakat günümüzde tarihe intikal etmiş olması gereken bir terim olarak değil, *Türkiye yerleşme coğrafyasında* bugün adı geçen sahalarda örneklerine rahatlıkla rastlayabileceğimiz bir iskân şekli olarak gösterilmeye devam etmesidir. Bu durum, özellikle orta öğretim öğrencileri için, meseleyi daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir⁶².

5.2.5. Ansiklopedi ve sözlüklerde *divan*

Piyasada mevcut bulunan ansiklopedi ve sözlükler taranmış, bunlardan *divan* hakkında bilgi verenler aşağıda gösterilmiştir.

İslâm Ansiklopedisi, Cilt:3, MEB Yay., İst.

"Osmanlı Devletinde birkaç köyden müteşekkil küçük bir *idarî birlik*". (Ansiklopedide yer alan bu tanımın *Redhouse Türkçeden İngilizceye Lügat Kitabı*, İstanbul, 1921'den alındığı belirtilmiştir).

Meydan Larousse, Cilt:3, sf.753

⁶² Müfredat içinde yer alması nedeniyle orta öğretimin çeşitli kademelerindeki sınavlar için hazırlanan test kitaplarında da *divan* bir köy-altı iskân şekli olarak geçmekte, bu müfredat paralelinde hazırlanan sınav sorularında da bazen sorunun cevabı olarak bazen de çeldirici olarak öğrencilerin karşısına çıkmaktadır. Ör. 1995 yılı Devlet Parasız Yatılı Sınavı'nda çıkan bir soru şu şekildedir: "Yazın hayvanları otlatmak için çıkılan *geçici yerleşim birimlerine* ne ad verilir? a) Çiftlik, b) Mahalle, c) **Divan**, d) Yayla".

"Osmanlı Devleti'nde bir kısım köylerden kurulu küçük bir **idarî ve malî birim**. Osmanlı İmparatorluğu devrinde köylüler dağınık evlerde yaşadığında, 50-100 hane bir köy birimi sayılır, bunlara **divan** denir ve vergileri bir **divan pusulası** gereğince toplanırdı. Mesela Bolu'da bir kaza bölgesi 5 divan, Devrekani bölgesi 8 divan, Bartın bölgesi 12 divandı."

Büyük Larousse, Cilt:7, Milliyet Yay., sf.3234

"Yurdumuzda, özellikle Karadeniz bölgesinin orta ve batı bölümlerinin dağlık kesimlerinde görülen **dağınık kırsal yerleşme tipi**. Bu tip yerleşmeler, tarıma elverişli arazi koşullarına bağlı olarak bazan km'lerce uzunlukta bir alana seyrek bir salkım gibi yayılmış birkaç evden ya da ev kümelerinden meydana gelir".

M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, MEB Yay., 1993, İstanbul

"Meydan Larousse'daki bilgi ile aynı".

Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgatı, Cilt:2, İstanbul, 1928, sf. 835.

"Karadeniz sahilinde, ekseri Bolu ve Canik sancaklarında, ahali köy köy oturmayıp, haneler müteferrik (ayrı ayrı) olduğundan 50 yahut 100 hane bir kariye (köy) itibariyle kayıd olunup, bunlara vergileri bir **divan pusulası** ile tevzi olunur (dağıtılır)". (Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî*'sinden aynen)⁶³.

Kamus Tercümesi, Cilt:4, İst., 1305 (YEDİYILDIZ,1985: 46'dan)

"**Divan**, askerî ulufekârların esamileri tahrir olunan evrak ve defatiri tahrir eden **kâtiplerin cemiyetgâhı olan mekândır**".

Evliya Çelebi, Seyahatname, Cilt:2, Dersaadet İkdâm Matb., İst., 1314, sf.175

"Etrakın (Türklerin) divan tabir ettikleri, Selçukîlerden Sultan Alaaddin asrında Bolu Beyi iken, bu dağları fethettikçe aman vermek için divan edip, kös çaldırdığı yerlerdir ki, halâ **divan** lafzı ile tabir olunur".

⁶³ Bu tanıma göre *divan* bir yerleşme adı değil, malî mevzuatla ilgili bir kavramdır. Nitekim ORHONLU (1969) da makalesinde bu kaynağa atıfta bulunmuştur.

R.İZBIRAK'ın hazırladığı ve MEB tarafından yayınlanan *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*'nde, F. SANIR tarafından hazırlanan ve 2000 yılında yeniden basılan *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*'nde ve yine bir başka coğrafyacı S. ÖNGÖR tarafından hazırlanan ve 1980 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*'nde *divana* yer verilmemiştir. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan *Tarama Sözlüğü*'nde de ele aldığımız manâda *divan* yoktur.

5.3. BATI KARADENİZ BÖLÜMÜ KIRSAL KESİMİNDE GÖRÜLEN (VE COĞRAFYA LİTERATÜRÜNDE *DİVAN YERLEŞMELERİ* OLARAK GEÇEN) İSKÂN ÜNİTELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Batı Karadeniz bölümü kırsal kesiminde, Samsun'dan başlayarak Sakarya ve Kocaeli illerine kadar olan sahada bugün birkaç mahalleden oluşan köy muhtarlıklarının bir kısmına halk eskiden gelen alışkanlıklarla *divan* demektedir. Coğrafyacılar tarafından genelde bir *kırsal yerleşme tipi* olarak algılanan, buna karşılık tarihçiler tarafından ise kesin olarak bir *idarî ve malî birim* olduğu dile getirilen *divan*larla ilgili olarak yaptığımız araştırmalar sonucu elde ettiğimiz bilgiler aşağıda özet olarak verilmiş, genelden özele doğru inilerek (idarî anlamda *divan* olan bugün ise) mahalle tipli bir köy muhtarlık yerleşmesi olan *Kayabaşı köyü* örnek alınarak, konu açıklanmaya çalışılmıştır.

5.3.1. Tarihî geçmişleri

Bilindiği gibi Anadolu'nun yerleşme tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Bu konu ile ilgili olarak yapılmış sayısız denebilecek miktardaki yayınlara burada değinilmeyecektir. Bizi ilgilendiren husus, coğrafyacılar tarafından yapılan çalışmalarda (bkz. TANOĞLU 1954, TUNÇDİLEK 1967, vd.) *Batı Karadeniz bölümünde*, özellikle Samsun-Bolu-İstanbul üçgeni içinde kalan sahada varoldukları ileri sürülen ve *divan* adı verilen kırsal yerleşme üniteleridir. Hemen hepsi mahalle tipinde olan bu yerleşmelerden birkaç tanesi, (bazen 9-10 tanesi) bir muhtarlığa tekabül etmektedir. Bölgenin oldukça eski olan iskân tarihine bağlı olarak çok daha önce kurulmuş yerleşmeleri bir kenara bırakarak, günümüzde *divan* diye tanıtılan bu yerleşmelerin Karadeniz Bölgesi'nde nasıl, ne zaman ve ne şekilde kuruldukları hakkında yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz sonuçlara göre şunları söyleyebiliriz;

Osmanlı İmparatorluğu 1800'lü yılların son çeyreğinden itibaren hem Kafkaslar, hem de Balkanlar üzerinden büyük bir göç dalgası ile karşı karşıya kalmıştı. Özellikle Rusya 1859'da Şeyh Şamil'in esir düşmesi sonucu Kırım ve Kafkasya'daki Türk ve Müslüman topluluklar üzerindeki dinî ve siyasî baskılarını arttırmış, bunun üzerine bu bölgelerde yaşayan halk, hür olarak can, mal ve ırz güvenliklerini teminat altına alabilmek amacıyla Türk hakimiyetindeki topraklara göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu göçler Kırım Harbi'ni müteakip 1855-1865 arasında daha da yoğunlaşmıştır. 1866-1876 arasında münferit göçlerle devam eden hareket *Doksanüç Harbi*'nden sonra tekrar kitlesel bir karakter kazanmıştır. Ör.1859-1876 arasında Samsun'a denizyolu ile Kafkasya'dan gelen göçmenlerle (10 000 civarında olan) şehir nüfusu 45 000'i aşmıştır Bu dönemde Samsun'da bulunan İtalyan konsolosun verdiği bilgiye göre 1864'te şehirde 42 000 göçmen vardı. Bunların bir kısmı Terme, Akçay ve Çarşamba ve köylerine yerleştirildiler. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte Sohum'dan gelen 60 000 civarındaki göçmen de yine Çarşamba ve Bafra kazalarının iskâna müsait yerlerine yerleştirildiler (İPEK 1995b).

I.Dünya Savaşı esnasında Ruslar, Ermenilerin de yardımıyla 20 Mayıs 1915'te Van'ı, 16 Şubat 1916'da Erzurum'u ve ardından aynı yıl 18 Nisan'da Trabzon'u işgal ederek bilahare Gümüşhane, Bayburt ve Erzincan'ı da ele geçirdiler. Bütün bu olaylar sonucunda 1915 baharından itibaren Kafkaslar ve Rus işgaline uğrayan doğu illerimizden Anadolu'ya doğru büyük bir iltica hareketi başladı. Mülteciler kısa bir süre içinde Giresun, Samsun, Sivas, Elazığ, Diyarbakır ve Musul çevresinde biriktiriler. Daha sonra bunların, (Ruslar geri püskürtülünce önceki yerlerine geri gönderilmek üzere), iâşe kaynakları ve sağlık şartları açısından daha müsait olan, iskâna elverişli mahallere sevkleri kararlaştırıldı. Sonra da bütün imkânlar seferber edilerek bunların iskânı işine girişildi (İPEK 1994).

Sarıkamış hezimetini üzerine de Artvin, Borçka, Acara ahalisinin büyük bir kısmı memleketlerini terk edip hicret ettiler. Bu havaliden göç edenler kabileler halinde Trabzon'a geldiler. Halk bunlara elinden geldiğince yardımcı oldu. Ancak Trabzon'un da düşmesi üzerine bu mültecilerle birlikte Trabzonlular da göç kervanına katıldılar. Trabzon mültecilerinin bir kısmı kayıklarla, bir kısmı da sahilten yürüyerek önce Giresun'a, ardından Ordu'ya geçtiler. Kısa bir süre içinde Ordu-Ünye arası mültecilerle dolmuş, aşırı izdiham üzerine bunların bir bölümü

Ünye, Çarşamba ve Terme'nin dağ köylerine sevk edilmişlerdir. Rusların Harşit çayına kadar ilerlemeleri ile Giresun ve Ordu da işgal tehlikesi ile karşılaşınca bir göç dalgası da buradan başlamış, Aralık 1916'da Samsun ve havalisinde biriken mülteci sayısı 85 000'i aşmıştı (İPEK 1994).

Samsun'da gerek halk, gerekse yöneticiler ellerinden geleni yapmalarına rağmen salgın hastalıklar, yiyecek kıtlığı, izdiham ve diğer problemler nedeniyle bunların bir kısmı Kavak-Havza yolu ile Çorum ve Amasya taraflarına, diğerleri de Bafra üzerinden Sinop'a, oradan da İnebolu-İzmit istikametine sevk edilmeye başlandılar. Deniz yoluyla giden bir kısım mülteciler de Sinop ve Bolu sahilleri üzerinden iç kısımlara doğru geçmişlerdi. Bu son grubun talimatnamelerde belirtilen iskân mıntıkalarına iadeleri külfet ve perişanlığa sebep olacağından, bunların Kastamonu, Sinop ve Bolu livalarında geçici olarak yerleştirilmeleri uygun görüldü⁶⁴. Zamanla göç öyle bir hâl aldı ki, aşırı yoğunluk nedeniyle Bolu mülteci trafiğine kapatıldı. Bilahare Samsun, Sinop ve İnebolu çevresi de mültecilerle dolunca, yeni gelenler, Samsun üzerinden Vezirköprü çevresine doğru sevk edilmeye başlandı (İPEK 1994).

Daha sonraki yıllarda sadece Doğu Karadeniz'den göç edenlerden çok az bir kısmı geriye dönmüş, Kafkaslardan göç edenler gittikleri yerlerde kalmışlardır. Ayrıca bunlara ilave olarak Cumhuriyet döneminde de gerek doğrudan göç ederek, gerekse mübadele yoluyla gelen göçmenlerin bir kısmı yine Karadeniz Bölgesi'ne yerleştirilmişlerdir.

Batı Karadeniz Bölümünde çok öncelerden beri varlığını sürdüren yerleşmeler dışında, kuruluşları yeni olan ve en eskisi 100-150 yıl geriye giden, ormanların içine doğru sokulmuş, birbirinden bağımsız, çoğu kurucularının adları ile anılan, önce 2-3 hane, ardından bunların oğul vermesi ile (ileride örneklerle gösterilecek olan) birer mahalle görünümü kazanmış ve coğrafya literatürüne *divan* olarak geçmiş yerleşmelerin önemli bir kısmının kısa tarihçesi bu şekilde gerçekleşmiştir.

⁶⁴ Burada TANOĞLU'nun (1954:25) şu sözlerini hatırlayalım; "*Orman açmaları ile meydana getirilen ve geçimleri kısmen orman mahsullerine dayanan Batı Karadeniz Bölgesinin 'divan' adı altında toplanan bu küçük ve dağınık yerleşmeleri, aynı bölgenin gerisinde sıralanan ova, alçak alan ve havzalardan, vadiler boyunca dağ ve ormana sokulan kimseler tarafından kurulmuştur*".

Bu kısa göç tarihi Sinop-Kocaeli arasında görülen yerleşmeler içinde bazı mahallelerin niçin Abaza, Çerkez, Gürcü vb. Kafkas kökenli vatandaşlarımızdan meydana geldiğini açıkladığı gibi, bazı mahallelerin de niçin Ordu, Giresun, Trabzon ve çevresinden gelenlerden müteşekkil olduğunu da izah etmektedir. Ayrıca benzer bir göç de Balkanlar üzerinden gerçekleşmiş, örneğin Bosna-Hersek'ten gelen bir kısım mülteciler de İzmit-Adapazarı çevrelerine yerleştirilmişlerdir (İPEK 1995a). Bu mahallelerden bazılarının Balkan kökenli oluşu da buradan kaynaklanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun adım adım sonuna doğru yaklaşılırken, yukarıda kısa bir özeti verilen olaylar sonucunda, Balkanlar ve Kafkaslar'daki daha önce yerleşik durumda olan ve *devlete vergi verme* pozisyonunda olan yaklaşık 3 milyon kişi yollara düşerek aç, sefil ve perişan bir vaziyette *devlete muhtaç* hale gelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, çok zor şartlar altında bir yandan güçlü düşmanları ile mücadele ederken, diğer yandan da içinde bulunduğu bütün olumsuz şartlara rağmen kendisine sığınan ve el açan bu insanları yerleştirmek ve karnını doyurmak zorundaydı. Bunu da halen kendisine vergi veren ve asker ihtiyacını karşılamaya devam ettiği Anadolu'daki mevcut yerel düzeni bozmadan yapmalıydı.

Yaptığımız bu çalışmadan elde ettiğimiz sonuçlara göre, özellikle araştırma alanımız olan Karadeniz Bölgesi ve onun devamı olan Kocaeli Yarımadası'nda eğimli araziler üzerinde özellikle ormanların içine sokulmuş vaziyette bulunan, başlangıçta 1-2 mesken (veya iskân çekirdeğinden) oluşan, genellikle tarla tarımı ile geçinen ve (günümüze doğru) küçük toplu köyler görünümündeki mahalleler haline gelen yerleşmeler böyle doğmuştur⁶⁵. Kuruluş aşamasında buralara

⁶⁵ Bölgenin iskânı ile ilgili olarak TUNÇDİLEK daha gerilere giden bilgiler vermektedir. *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi* isimli eserinde TUNÇDİLEK özetle şunları söylemektedir; "16.Yüzyılın başlarından 19.Yüzyılın sonuna kadar Anadolu'nun kırsal yaşamı büyük çalkantılar içinde geçti. Birer toprak ağası haline gelen mültezimlerin köylü üzerindeki baskısı, köylünün bu baskılar sonucu toprağını terk etmesine, bir kısmının da dağlık sahalara çekilmesine, ... yol açtı. ... Yollardan uzak, dağ başlarında üç, beş hanelik köy tipleri oluştu. ... Özellikle Celâli isyanları Anadolu'nun tarımsal uğraşısının tamamen çökmesine yol açtı. Bunların sonucunda kırsal yerleşmesi eski karakterini kaybetti. ... 17.Yüzyılda köylerini ve topraklarını eşkıya talanı nedeni ile terk etmiş dağlara veya ıssız bucaklara sığınmış insanları yeniden yerleşik düzene getirmek için devletçe büyük gayretler sarfedildi. ... Dağlık ve ıssız sahalara çekilmiş, konar-göçer

yerleştirilen vatandaşlara, bir an önce *tüketici durumdan üretici duruma geçmeleri amacıyla* arazi, tohumluk, çiftlik hayvanı vb. yardımlar yapan devlet, daha sonra durmadan artan mültecilerle baş edebilmek ve kendi doğal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bunlardan bir an önce vergi toplama yoluna da gitmiştir. Bölgenin jeomorfolojik yapısından doğan zorluklar ve daha aşağı kesimlerdeki uygun tarım alanlarında önceden mevcut olan yerleşme dokusunu bozmadan, aralıklı olarak birbirinden uzak mesafeler içinde yerleştirilen insanlar⁶⁶ birer *divan pusulası* ile vergiye tabi tutulmuşlardır. Bu dönemde gerek devletin acil ihtiyaç içinde olması, gerekse önceden var olan toprak düzeninin bozulmasına bağlı olarak, verginin doğrudan hazineye intikal ettirilmesi düşünülmüş olmalıdır. Böylece, Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî*'sinde tanımını yaptığı "*Karadeniz sahilinde, ekseri Bolu ve Canik sancaklarında, ahali köy köy oturmayıp, haneler müteferrik (ayrı ayrı)*

hale gelmiş insanları yeniden toprağa yerleştirmek gerekiyordu. Yerleşik hayata geçmek isteyenlere yer gösteriliyor, toprak veriliyor, hattâ bazı vergilerden muaf tutuluyordu. ... Konar-göçerlerin toprağa yerleştirme işlemini daha başka bir olay izledi. Bu, 18.Yüzyılda başlayan, 19.Yüzyılda azamî düzeye ulaşan Kafkasya, Kırım ve Balkan memleketlerinden gelen göçmenlerin toprağa yerleştirilmesi olayı idi. Göçmenlere de aynı şekilde devlete ait topraklardan yer gösteriliyor ve o sahalarda yerleşmeleri sağlanıyordu. Büyük bir intizamsızlık ve plânsızlıkla da olsa yıllar geçtikçe devlete ait boş topraklar bu şekilde yeniden tarıma açılma olanağına kavuşuyorlardı. ... Daha evvelki yüzyıllarda huzursuzluk nedeniyle dağılmış olan köyler, yeniden eski yerleşme sahalarına inme çabası gösteriyorlardı. Mamefi, her yede bu olanak bulunamıyordu. Çünkü çoğunun toprakları yeni gelenlerin mülkü olmuştu. Bununla beraber boş sahalarda o kadar çoktu ki bunların üzerine yerleşme olanağı vardı. Bu şekilde eski yerleşme sahaları üzerinde hiçbir yasal işleme tâbi olmadan üç, beş evden meydana gelen köyler kuruluyordu. Bu sahalarda yerleşme olanağı bulamayanlar yamaç boyları veya platolar üzerindeki ormanları tahrip ederek yeni yerleşme yerleri açıyorlardı. Ancak ormanlardan kazanılmış topraklar taban toprakları gibi verimli olmadığından, bu toprakların verimliliklerini çabuk yitirmeleri nedeniyle, yerleşenler buradan daha başka alanlara atılıyorlar ve yeni bir yaşam sahası kurma çabasında bulunuyorlardı. Böylece kırdaki tarla kültürlerine dayanan 'göçebe bir tarım sistemi'ni uygulama olanağı bulunmuş oluyordu" (TUNÇDİLEK 1986:62-67). Bölgenin iskânı ile ilgili benzer bilgilere EMİROĞLU (1972) da değinmiştir.

⁶⁶ Kafkasya'dan gelenlerin bir kısmı özellikle parçalanarak yerleştirilmişlerdir. Örneğin Çerkezlerin kabile yapısı nedeniyle, bunların yerleştirildikleri sahalarda çoğunluğu oluşturarak yerli halkı rahatsız etmemeleri için devlet bunları birbirlerinden uzakta ayrı ayrı mahallelere yerleştirmiştir. Bu iskân şeklinin tipik örneklerine (araştırma sahamız olan) Sinop'un Ayancık ve Türkeli ilçeleri kırsal kesimlerinde rahatlıkla rastlanılmaktadır. Bu yörede birbirleri ile akraba olan Çerkezler ve Abazalar (Abhazlar), Türk köyleri arasına mahalleler şeklinde adeta serpiştirilmiştir.

*olduğundan 50 yahut 100 hane bir kariye (köy) itibariyle kayıd olunup, bunlara vergileri bir **divan pusulası** ile tevzi olunur (dağıtılır)"* şeklindeki ifadesi tam olarak yerini bulmaktadır. Bu durum, aynı yörede (ör. Sinop yöresinde) niçin hem *divan*ların hem de geçmişten beri var olan ve *divan sistemi* içinde yer almayan köylerin yan yana olabildiğini de açıklamaktadır.

Özet olarak, mevcut köylere dokunulmadan ve onların düzenini bozmadan, onların yakınlarında veya uzaklarında, fakat onların yardımıyla, yeni gelen göçmenler müsait olan yerlere (ki buralar Karadeniz Bölgesinde genellikle ormanların içleri ya da kenarlarıdır) yerleştirilmişler, tüketici durumdan üretici duruma geçirilmişlerdir⁶⁷. Daha sonra da (ilk yerleştirildiklerinde) 1-2 haneden oluşan ve arazide geniş bir yer işgal eden bu iskân çekirdekleri *divan* adı altında idarî ve malî bir birlik olarak örgütlenmişlerdir. Bu yerleşme çekirdeklerinin bir kısmı zamanla büyüyerek mahalle haline gelmiş⁶⁸, bir kısmı da bağımsız toplu büyük bir köy olmuştur. Cumhuriyet dönemi ile birlikte köylerin yeniden örgütlenmesi esnasında toplu ve büyük köyler bir muhtarlığa karşılık getirilirken bölgedeki mahalleler (biraz da eski *divan* örgütlenmesine paralel olarak) bir kaç bir arada bir muhtarlığa karşılık getirilmişlerdir. Zamanla bu mahalleler içinde de büyüüp nüfusu artanlar ayrı bir muhtarlık olmuşlardır.

5.3.2. Örnek yerleşmeler

Bu kısımda *divan yerleşmesi* oldukları ileri sürülen iskân ünitelerinin en yaygın görüldükleri yer olarak kabul edilen Batı Karadeniz Bölümü ile onun devamı olan Kocaeli Yarımadası'ndan örnekler verilecektir (*Şekil 5*).

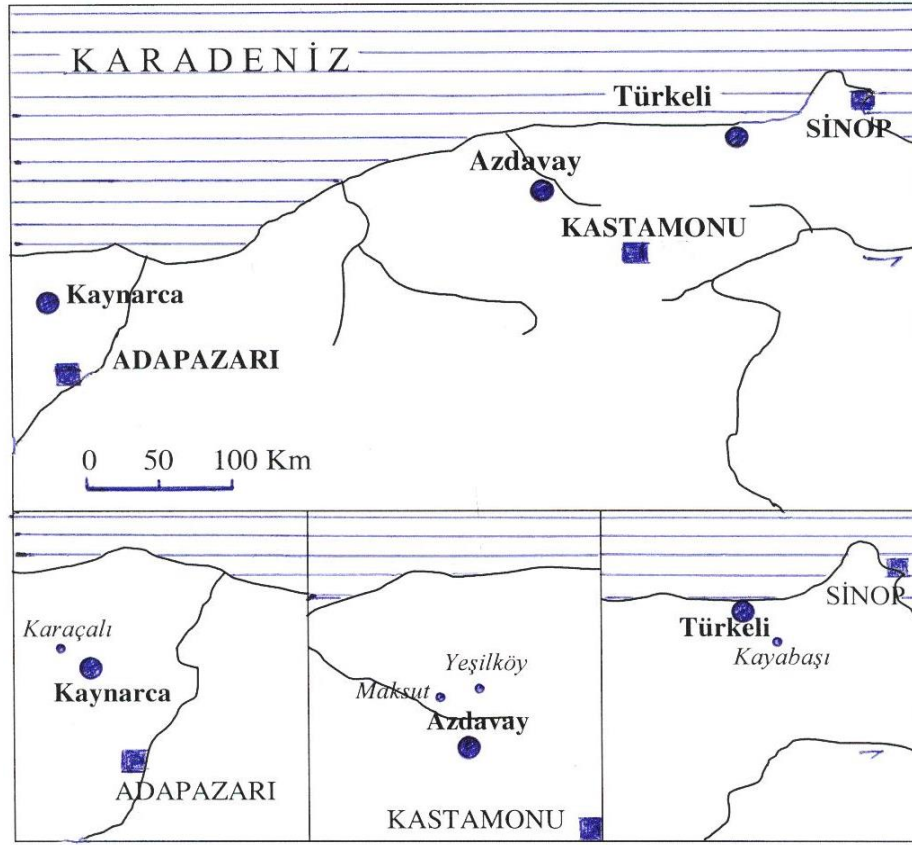
5.3.2.1. Sakarya yöresinden örnekler: TUNÇDİLEK *divan* konusu ile ilgili örneklerini bu yöreden, Sakarya ilinin Kaynarca kazasından seçmiştir (bkz. TUNÇDİLEK, 1967:134). *Kocaeli Yarımadasında Kırsal*

⁶⁷ Özellikle Kafkaslardan gelen göçmenlerin orman içlerine veya orman kenarlarına yerleştirilmelerinin bir nedeni de bunların meyvecilikten iyi anlamaları, buna karşılık tahıl tarımını bilmemelerinden de kaynaklanmıştır.

⁶⁸ İleriki sayfalarda Kayabaşı köyü ve Kayadibi mahallesi örneğinde bu süreç açıklanmıştır.

Yerleşme isimli eserinde SERGÜN de (1986:83) aynı yöre ile ilgili olarak benzer tespitlerde bulunmuştur. Biz de araştırmamızda konu ile ilgili olarak bölgenin diğer yöreleriyle olan farklılık veya benzerliklerini ortaya koyabilmek için daha ayrıntılı bilgiler vermek amacıyla (yukarıda adı geçen kaynaklarda bahsedilen) Kaynarca kazasından bir örnek köy seçtik. Bu köy *Karaçalı muhtarlığı*, yöredeki yaygın ismi ile *Karaçalı Divanı*'dır⁶⁹.

Şekil 5: Örnek yerleşmelerin lokasyon haritası

⁶⁹ Köy hakkında ayrıntılı bilgi edinmemi sağlayan öğrencim Evren ÖZTÜRK'e teşekkür ederim.

Karaçalı Köyü Muhtarlığı (Divanı); toplam 190 hane ve 1136 nüfusu⁷⁰ ile 5 mahalleden meydana gelmektedir. Bu mahallelerin başlıca özellikleri *Tablo 5* özetlenmiştir.

Tablo 5: Karaçalı köyünün mahalleleri, hane sayıları, yerleşme dokuları ve halkın kökeni

Mahalle adı	Hane sayısı	Yerleşme dokusu	Halkın kökeni
Celaliye	100	Toplu	Giresun, Ordu, Trabzon
Soğuksu	30	Dağınık	Giresun
Şaşkınlr	30	Dağınık	Balkan muhaciri
Kova	20	Orta derecede dağınık	Giresun, Ordu, Trabzon
Aşağı Karaçalı	10	Orta derecede dağınık	Balkan muhaciri

Halk arasında bu 5 mahallenin toplamına bugünkü muhtarlığın karşılığı olarak *divan* denilmektedir. Mahalle halkı kendi içinde genellikle akrabadır. Zamanla yer alım satımı sonucu dışarıdan gelip yerleşenler de olmuştur. Köyün adı, sahil kesiminde genellikle develerin yediği *karaçalı* adı verilen bitkilerin çokluğundan gelmektedir. Daha önce buraya yerleşmiş olan Yörüklerin bir kısmı Bursa ve Balıkesir taraflarına göç etmişler, bir kısmı da ayrı bir mahalle olarak (Ör. Arifağa mahallesi) Karaçalı'dan ayrılıp 1970'te bağımsız muhtarlık (ayrı bir *divan*) olmuşlardır. Ayrılma sebebinin başında ise diğer mahallelere olan uzaklık, o günkü şartlarda ulaşımın zor olması gibi faktörler gelmektedir. *Karaçalı*'nın temel geçim kaynağı tarım ve büyükbaş hayvancılıktır. *Tablo 5*'te de görüldüğü gibi halkı Doğu Karadeniz ve Balkan kökenlidir. Son yıllarda fındık bahçeleri bütün tarlaların önemli bir kısmını kaplar hale gelmiştir.

Yerleşme tarihine daha yakından bakıldığında ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ör. Şaşkınlr mahallesi 1952 yılında Balkanlar'dan gelen muhacirlerin buraya yerleştirilmesi ile kurulmuştur. Yöreye Karadeniz Bölgesi'nden gelenler artınca daha önce gelen muhacirler sonra gelen Karadenizlilere yerlerini satarak buradan gitmişlerdir. Mahalle önceleri toplu iken Ordu ve Trabzon'dan gelenlerin (geldikleri yerlerdeki alışkanlıklarına bağlı olarak) dağınık bir hâl almıştır. Celaliye

⁷⁰ 1996 yılına ait nüfus miktarıdır.

mahallesi de 1950’li yıllarda kurulmuş toplu bir yerleşme olup ismini Celal Bayar’dan almıştır. Burası aynı zamanda en kalabalık ve en büyük mahalle olup, muhtarlık merkezi buradadır. Soğuksu mahallesi başlangıçta orman içinde yer alırken, zamanla ormanın tahrip edilmesi ile orman kenarında kalmıştır.

Karaçalı köyü ile ilgili olarak yukarıda verilen bilgiler SERGÜN’ün belirttiği hususlarla örtüşmektedir. Şöyle ki; “*Kocaeli yarımadasındaki çoğu köylerin kuruluş tarihleri 1940’lardan sonradır. Yerleşme dokusu oldukça gevşek olan bu köylerdeki vatandaşlarımız Doğu Karadeniz Bölgemizden gelmişlerdir*” (SERGÜN 1986:15). “*Bazıları gerçek anlamda, coğrafi tanımı ile, toplu bir köye bağlı bulunan, bazıları ise birkaçı bir muhtarlığa bağlı olarak köy idarî birimlerini oluşturan bu küçük yerleşme üniteleri Kocaeli Yarımadası’nın özellikle doğu bölümünde yaygındır. Kocaeli Yarımadasında 327 adet idarî birime (muhtarlığa) karşılık, bu muhtarlıkları oluşturan 797 adet yerleşme ünitesi vardır*” (SERGÜN 1986:44).

5.3.2.2. Kastamonu yöresinden örnekler: Benzer yerleşmelere Kastamonu ilinde de yaygın olarak rastlanılmaktadır. Biz örneklerimizi Azdavay ilçesi kırsal kesiminden seçtik⁷¹.

Yörede *divan* ismi verilen mahallelerden meydana gelmiş yerleşmeler genellikle orman sahası içinde orman açmaları ile meydana getirilmişlerdir. Aynı *divan* (muhtarlık) içinde mahallelerin birbirlerine uzaklıkları bazen 10 km’ye kadar çıkabilmektedir. Ör. Yeşilköy divanında Haya ile Donuç mahalleleri arasındaki mesafe 2 km. iken, Donuç ile Söküveren mahalleleri arasındaki uzaklık yaklaşık 8 km’dir. Başlangıçta orman içinde kalan yerleşmeler yoğun orman tahribi nedeniyle günümüzde ormanların kenarlarında kalmışlardır.

Yörede *divanlar* (muhtarlıklar) genellikle 4-10 mahalleden meydana gelmektedirler. Ör. Maksut Divanı 7, Mehmet Çelebi divanı ise 6 mahalledir. *Divanlar* oluşturan bazı mahalleler tek bir sülâleden meydana geldikleri gibi, bazen de çoğunluğu birbirine yabancı olabilmektedir. Okul, cami, kahvehane, bakkal vb. tesisler genellikle

⁷¹ Yöre hakkında yaptığım araştırmalarda yardımcı olan öğrencim Hakkı ERDOĞAN’a teşekkür ederim.

birbirine yakın mahallelerde ortak olarak yer almakta, uzakta kalan mahalleler ise kendi içlerinde bunlara ayrıca sahip olmak durumundadırlar.

Azdavay ilçesinde 54 muhtarlık bulunmakta, bunlar yaklaşık 400 mahalleden meydana gelmektedirler. Ör. Azdavay ilçe merkezinin 18 km kuzeyinde yer alan *Maksut köyü muhtarlığı (Maksut divanı)*; Maksut, Beka, Boşnak, Yaren, Tabaklı, Kurtlar, Keşci ve Himmet isimlerinde 7 mahalleden meydana gelmektedir. Bunlardan en eskisi ve *divana* adını veren Maksut mahallesidir. Maksut adı Osmanlı döneminde Celâli isyanlarından kaçan Maksut isimli bir askerin buraya yerleşmesi ve çoğalması ile meydana gelmiştir. Boşnak, Yaren ve Tabaklı mahalleleri bu mahalleye yakın oldukları için, bu mahallelerin çocukları Maksut mahallesindeki okula devam etmektedirler. Maksut mahallesinin yaklaşık 10 km. uzağında kalan Himmet mahallesi de Kurtlar ve Keşci mahallelerine merkezlik görevi yapmaktadır. Maksut 17 hane, Tabaklı 8, Kurtlar 6, Keşci 3 ve Himmet 16 haneden meydana gelmektedir. Tek bir muhtarlık çatısı altında toplanan bu 7 mahallenin ortak kooperatifi, köy odası, değirmeni vb. tesisleri olup birbirleri ile yakın ilişki içindedirler.

Bir başka örnek de *Yeşilköy Divanı (muhtarlığı)*dır. Bu muhtarlık Haga, Donuç, Eğerciler, Sökören ve Ortaca isimli 5 mahalleden meydana gelmektedir. Mahalleler tamamen orman içinde kalmakta, Yeşilköy adı da buradan gelmektedir. Muhtarlığın merkez mahallesi Eğerciler olup, okul ve cami buradadır.

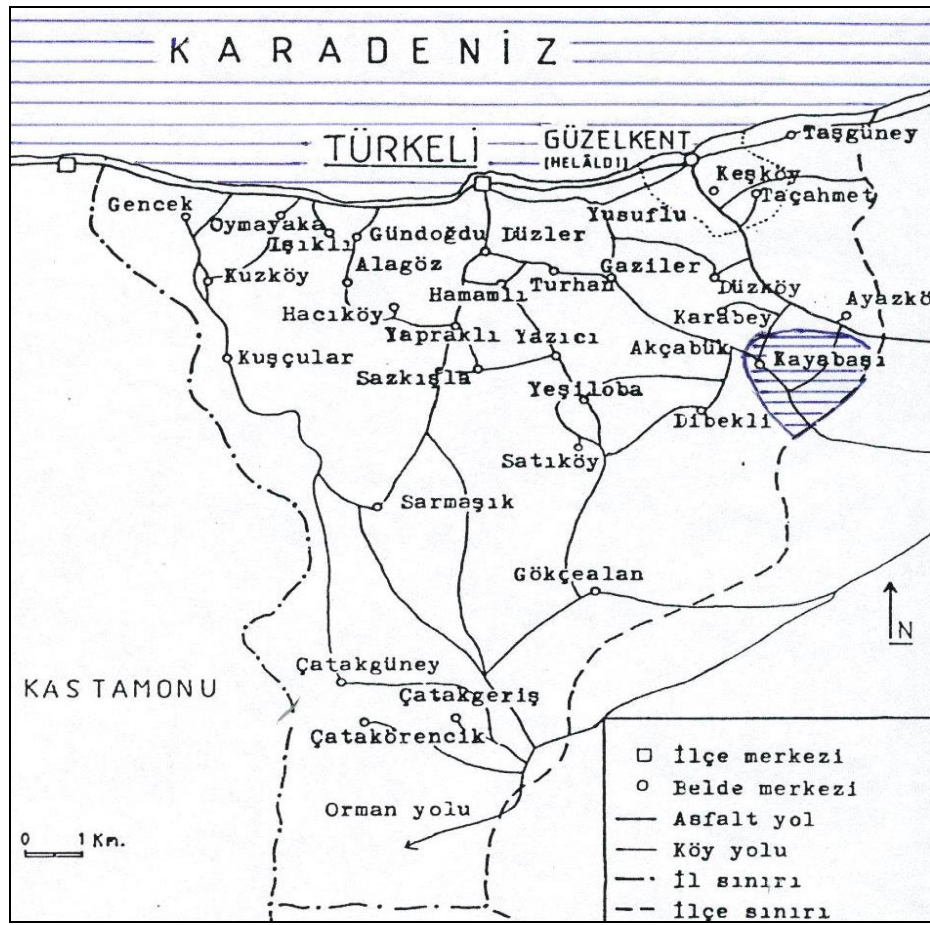
Azdavay yöresindeki kırsal yerleşmeler genellikle İç Anadolu'dan, özellikle de Eskişehir civarından gelenler tarafından kurulmuşlardır. Yöredeki kırsal yerleşme bütünüyle mahallelerden meydana gelmekte, jeomorfolojik yapı nedeniyle bazen mahalleler içinde de evler birbirlerinden uzakta yer alabilmektedir. Bu durumda mahalle içinde de mesken grupları *aşağı köy*, *yukarı köy* veya *öte köy* gibi yer adları ile anılmaktadır.

5.3.2.3. Sinop yöresinden örnekler: Mahalle tipli köy yerleşmelerinin en yaygın olduğu illerden birisi de Sinop'tur. Özellikle Sinop şehrinin batısında kalan Erfelek, Ayancık ve Türkeli ilçelerinde bu tür yerleşmelerin orijinal şekillerini görmek mümkündür. Biz de

araştırmamızda Türkeli ilçesinin *Kayabaşı Divanı (muhtarlığı)* merkez olmak üzere, Ayancık-Türkeli yöresini örnek olarak inceledik⁷².

Türkeli ilçesi 33 muhtarlık (Şekil 6) ve bu muhtarlıklara bağlı 172 mahalleden meydana gelmektedir (Tablo 6).

Şekil 6: Sinop'un Türkeli ilçesi köy muhtarlıkları (YILMAZ 1992:110'dan)

⁷² Kocaeli Yarımadası'nda 242 muhtarlık 708 mahalleden (SERGÜN 1986:44), Akçakoca'da 38 muhtarlık 65 mahalleden (EMİROĞLU 1970:63), Kaynarca'da Kulaklı muhtarlığı 5 mahalleden (TUNÇDİLEK 1967:134), Azdavay'da 54 muhtarlık yaklaşık 400 mahalleden meydana geldiği gibi, Sinop'un Ayancık ilçesi 72 muhtarlık 371 mahalleden, Türkeli ilçesi de (yukarıda da belirtildiği gibi) 33 muhtarlık 172 mahalleden meydana gelmektedir.

Tablo 6: Türkeli ilçesi muhtarlıkları ve bunları oluşturan mahalleler

Muhtarlık adı	1935 nüfusu	1990 nüfusu	Önemli mahalleleri
Akçabük (Marbel)	374	890	Yervi, Kayaköy, Marbel
Alagöz (Sırtıvan)	253	176	Sırtıvan, Bilgili
Ayaz	700	699	Ayaz, Çayköy, Ağaköy, Aşağıköy, Akman, Fakoğlu
Çatakgeriş	151	318	Teciroğlu, Kuzgeçe, Gümler, Kütük, Çay, Köse
Çatakgüney	369	923	Kestanecik, Hatip, Yk.Güney, Hamzalar, Celaller, Soley, Çerkezler
Çatakörencik	261	578	Gergi, Gerişharman, Aydoğulular, Tekke, Aş.Güney
Direkli (Kalasa)	400	919	Aş,Marbel, Yk.Marbel, Abaza, Kilisearkası, Demirci
Düzköy	538	575	Cöve, Siyamköy, Aca, Abaza, Kocaköy, Safranlı, Cayla
Düzler	358	299	Yılanlık, Karşı, Güverkit
Gaziler (Dayısta)	462	425	Dayısta, Eyrit
Gencek	392	506	Gencek, Yazyurdu, Çatle, Hasandağı
Gökçealan (Ciple)	672	636	Ciple, Ekse, Başciple, Tavaca, Çizmeci, Kuz, Yayla, Kayadibi, Kocaoglu
Gündoğdu (Kirtöz)	305	212	Geriş, Yukarköy,Aşağıköy, Yalı
Hacıköy	424	263	Hacıköy, Köseretaşı, Kirazcık, Öke
Hamamlı (Ayandon)	285	239	Ayandon, Çayırılar
Helaldı (Nahiye Mrk.)	444	1500	Helâldı, Yalı
Işıklı (Mugan)	278	277	Mugan, Moganaltı
Karabey (Palamar)	265	621	Palamar, Çarşamba Pazarı, Akmanköy
Kayabaşı	430	986	Kayabaşı, Kayadibi, Görköy, Örenler, Oğnaz
Keşköy	722	500	Keşköy, Kestaneköy, Cinoğlu
Kuşçular	462	252	Güvendi, Kuzsökö, Sökü, Çömez, Yorgancı, Gayranca,
Kuzköy	298	226	Kuz, Yenice, Bilgili
Oymayaka (Coray)	276	296	Coray, Güllüsu
Sarmaşık	391	611	Sarmaşık, Çolakoglu, Aydınoğlu

Satıköy (Usva)	458	786	Usva, Aş.Usva, Yk.Usva, Çınar, Devköy, Sağköy
Sazkışla (Adliye)	250	289	Sazkışla, Sazak, Suluçukur, Aspişer
Taçahmet	350	400	Yeniköy, Kocadüz, Silahçı
Taşgüney (Cabanay)	483	441	Cabanay, Ayvasıl, Kılığnaz, Aktaş, Hatip
Turhan	502	687	Tosos, Demirciköy
Yapraklı (Bolla)	357	480	Bolla, Düre, Kirazcık
Yazıcı	512	469	Yazıcı, Düztarla, Karşı
Yeşiloba (Reyfez)	506	762	Reyfez, Dayı, Sarpıca, Kurvana, Aş.Kurvana, Kurtköy, Yk.Kurvana, Soköy
Yusuflu	319	282	Yusuflu, Emrelli, Balaycık, Ayançeşme, Çeşmeli

Çok sayıda mahalleden meydana gelen bu muhtarlıkların eski ve yeni nüfusları da dikkate alındığında ne kadar az nüfuslu, buna karşılık ne kadar dağınık oldukları hemen anlaşılmaktadır. Engebeli bir arazi üzerinde bu derece dağınık olarak yer alan (üstelik geçmişte mesken sayısı da şimdi olduğundan çok daha az olan) iskân ünitelerinin geçmişte idarî ve malî açıdan bir sorun teşkil ettikleri kuşkusuzdur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bize göre *divan* sistemini ortaya çıkaran bu coğrafi şartlardır. Tarihî kaynakların *divan* ile ilgili olarak ortaya koydukları tanıma göre 1-2 hane şeklinde geniş bir araziye dağılmış olan yerleşmeler daha önceki uygulamalar örnek alınarak⁷³ bir *divan pusulası* ile idarî birlikler teşekkül ettirilerek vergilendirilmiş olmalıdır. Nüfuslarına bakıldığında aradan geçen 100 yıldan fazla zamana rağmen, birkaç mahallenin toplamının bile 1000 kişiye ulaşmadığı dikkate alınırsa, bu sistemin hangi gerekçelerden ortaya çıktığı kolayca

⁷³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan (Hicrî 1260) 1840 tarihli Sinop Temettuat Defterinde şöyle bir bilgi geçmektedir; “*Bolu eyaleti dahilinde kaim Sinop sancağına mülhak kazalardan Sinop kazası (merkez) tabi Kiregöz nahiyesinde vaki **Selbeyi divanındaki ahalinin** emlâk, arazi ve temettuatlarına dair... defterdir*”. “(Bu divan içinde) *karye-i mezkur (yukarıda adı geçen karyenin) sakinlerinden ...filâncanın oğlu ... 'nun emlakı, arazisi ve temettu ile ticaretten elde ettiği geliri ve hayvanatı, dönümü ile birlikte tarlası, yıllık hasılatı, gayri mezruhu (nadasa bırakılmış toprakları), hayvanları (öküzleri, camışları, ..)*”. Gerek bu defterden, gerekse ORHONLU'nun (1969) tespitlerinden anlıyoruz ki Sinop civarında Kafkas göçleri öncesinde de *divanlar* vardı. Muhtemeldir ki bunlar yeni yerleşmelerin idarî ve malî düzenlemelerinde örnek alındı.

anlaşılabilir. Konunun daha net ortaya konulabilmesi için aşağıda bazı yerel örneklerle özellikle yer verilmiştir.

Tablo 6'da yer alan Helâldı, Işıklı (Mugan), Hamamlı (Ayandon), Düzler, Keşköy, Alagöz (Sırtıvan) gibi (bir kısmı eski Rum yerleşmesi, bir kısmı da yüzlerce yıllık Türk yerleşmesi olan) köylerden sahile yakın olanlar toplu, büyük ve mahalle sayısı az iken, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan yerleşmeler ise (Yeşiloba, Direkli, Satıköy, Kuşçular, Gökçealan ve Çatak köyleri) hem dağlık alanda ormanların içinde yer almakta, hem de (yüzey şekilleri ve farklı yerlerden gelinerek yerleşildikleri için) çok sayıda yerleşim biriminden meydana gelmektedirler. Bunlardan en eskisi geçen yüzyılın sonlarına ancak uzanan çok sayıda mahalleden meydana gelmiş köyler (muhtarlıklar) için *divan* terimi hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır.

Yörede *divan* ile ilgili olarak iki önemli tespitimiz daha vardır. Bunlardan *birincisi*; Ayancık'ın Babaköy muhtarlığı bir vadinin karşı yamaçlarında yer alan iki mahalleden meydana geliyor ve halk arasında *Babadavut Divanı* olarak adlandırılıyordu. Akarsuyun oluşturduğu fizikî engel nedeniyle 1990'lı yılların başında yapılan referandumla bu iki mahalle birbirinden idarî olarak ayrılarak *Babaköy* ve *Davutlar* adlarıyla iki ayrı muhtarlık olmuşlardır. Arazideki gözlemlerimiz sırasında halk bu olayı ısrarla “*önceden bir divandık, şimdi iki ayrı divan olduk*” şeklinde ifade etmişlerdir.

İkinci tespitimiz ise *divan*ların değişken olan sahaları ile ilgilidir. Örneğin Helâldı Çayı havzasında bulunan ve bugün 8'i idarî olarak Türkeli ilçesine 2'si de Ayancık ilçesine bağlı olan köylerin hepsi 19.Yüzyılın sonlarına doğru tek bir *divan*dı. O tarihlerde (bugün 5 ayrı mahallesinde toplam 187 meskene sahip olan) Kayabaşı muhtarlığı 4 haneden meydana geliyordu. Tek tek meskenlerin zamanla mahallelere dönüşmesi ile *divan*ların alanlarında da değişimler olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi bugün 8 muhtarlığa karşılık gelen saha 1 *divan* iken, zamanla 6 muhtarlık 1 *divan*, 3 muhtarlık bir *divan* ve nihayet bugünkü her bir muhtarlık ayrı bir *divan* olmuştur⁷⁴. Cumhuriyet döneminde idarî

⁷⁴ *Divanlarla ilgili olarak şu bilgiyi hatırlayalım; “Henüz köy olamamış dağınık yerleşmelerin meydana getirdiği üniteler ‘divan’ olarak adlandırılmıştır. Bu teoriye göre, her 50 ilâ 100 dağınık yerleşme (iskân mahalli) bir köy olarak düşünülmüş (göz*

sistemin en alt kademesini muhtarlıkların oluşturması ile, *divan*ların alanlarıyla fazla oynanmadan bunlar muhtarlıklara dönüştürülmüş, fakat *divan* ismi yöre halkı arasında idarî bir terim olarak kullanılmaya devam etmiştir. Ayrıca, Helâldı, Keşköy, Taşgüney ve Yusufu köyleri de önceleri 1 *divan* iken önce ayrı ayrı *divan* olmuşlar, daha sonra Cumhuriyet döneminde bunların merkezî kısmında bulunan Helâldı nahiye yapılmış, çevresindeki adı geçen köyler ile Kayabaşı köyünün de içinde bulunduğu 10 muhtarlık (Akçabük, Ayaz, Direkli, Düzköy, Karabey, Kayabaşı, Keşköy, Taçahmet, Taşgüney ve Yusufu köyleri) Helâldı nahiyesine bağlanmış, buraya bir de *bucak müdürü* atanarak idarî sistem son şeklini almıştı⁷⁵.

Yörenin (deniz kıyısına yakın alçak kesimleri hariç) yoğun olarak nüfuslanması ve yukarıda bahsedilen dağınık yerleşme yapısının ortaya çıkışı hemen hemen 19.Yüzyılın eseridir denebilir. Fakat burada (özet olarak da olsa) araştırma sahasının tarihsel gelişimine de bakmak faydalı olacaktır. Çünkü yöredeki yerleşme yapısı ile nüfus özellikleri ve nüfusun tarihsel gelişimi arasında yakın bir ilişki vardır.

Araştırma sahasında yerleşme tarihi M.Ö.7. Yüzyıla kadar geriye gitmektedir. Yöre, M.Ö. 2.Yüzyıl sonunda Roma egemenliğine girmiş, 11.Yüzyılda Türklerin (Danışment Oğulları'nın) eline geçmiş ve 1460'ta da Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon seferi esnasında Osmanlı yönetimine bağlanmıştır (TİMOR 1999:128). Ayancık ilçe merkezinin yaklaşık 5 km batısında yer alan Çaylıoğlu köyü (İstefan-Stefan-Istafan adlarıyla) çok eski kaynaklarda yer alan bir yerleşmedir. Osmanlı nüfus sayımlarına göre 1881'de Ayancık ilçesinin nüfusu 29 802 idi ve bu nüfusun % 4'ü Müslüman % 96'sı gayrimüslimdi (TİMOR 1999:129). Osmanlı'nın son döneminde özellikle Kafkaslar ve Doğu Karadeniz vilayetlerimizden yoğun olarak Türk göçmen alan yöre hızla nüfuslanmıştır. Özellikle sahile yakın kesimlerde Türklerle Rumlar uzun yıllar iç içe yaşamışlar, bu beraberlik Cumhuriyetin ilk yıllarına, *mübadeleye* kadar devam etmiştir. Ör. Keşköy⁷⁶, Düzköy ve Helâldı köylerindeki Rumlar

önüne alınmış) ve burası bir divan pusulası (vergi makbuzu) ile vergiye tabi tutulmuştur" (Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmanî, Cilt:1, Sf.598'den).

⁷⁵ Yöre ile ilgili geçmişe ait bilgilerinden yararlandığım merhum Şükrü KOCABAŞ-OĞLU'nu saygıyla anıyorum.

⁷⁶ Köyün adı burada bulunan eski bir kilise kalıntısından (ve burada daha önceleri varolan Hristiyan keşişlerden) gelmektedir.

Cumhuriyet dönemine kadar burada yaşamışlar, daha sonra mübadele ile Yunanistan'a gitmişlerdir. Osmanlı'nın son dönemlerinde sahile yakın köylerde Türklerle Rumların ortak hayat sürdüğü işte bu yapı değiştirilmezken, özellikle Doğu Karadeniz ve Kafkaslardan gelenler hemen bu köylerin yamaç kısımlarına veya ormanların kenarlarına iskân edilmişlerdir (Foto 29). Göçün arkası gelmeye devam edince de yeni gelenler çevredeki zengin ormanlık alanların içlerine yerleştirilmişler, bu kişiler tarafından tarım alanı elde etmek için de ormanlar büyük ölçüde tahrip edilmiştir (Foto 30). Yine Osmanlı'nın son döneminde yörenin nüfuslanmasına bağlı olarak buraya bir kaymakam tayin edilmiş, (o zamanlar Zonguldak için maden direği üretim ve deniz yoluyla gönderilme istasyonlarından biri olan) Ayancık kaza merkezi olmuştur. 1956'da Türkeli'nin de ilçe olması ile Helâldı nahiyesi Ayancık'tan ayrılarak Türkeli'ne bağlanmış, böylece idarî yapı son şeklini almıştır.

Başlangıçta geniş bir arazi üzerine tek tek dağılmış meskenlerden meydana gelen, daha sonra bu meskenlerin oğul vermesi (çoğalması ile) mahallelere dönüşen, birkaç mahallenin bir arada eskiden bir *divana*, şimdi ise bir muhtarlığa karşılık gelen yerleşmelere yöreden tipik bir örnek olarak *Kayabaşı köyü* seçilmiştir.

Foto 29: Önde, verimli alüvyal topraklar üzerinde mübadele yıllarına kadar Türklerle Rumların ortak olarak yaşadıkları Düzköy, arka yamaçlarda Kafkaslar bölgesinden gelenlerin yerleştirildikleri küçük mahalleler

Foto 30: Büyük ölçüde Kafkas göçleri sonucu oluşmuş Direkli (Kalasa) köyünün Abaza (Abhaz) mahallesi. Tarım alanlarının büyük kısmı orman açmaları ile elde edilmiştir.

Kayabaşı Köyü Muhtarlığı (Divanı) ⁷⁷

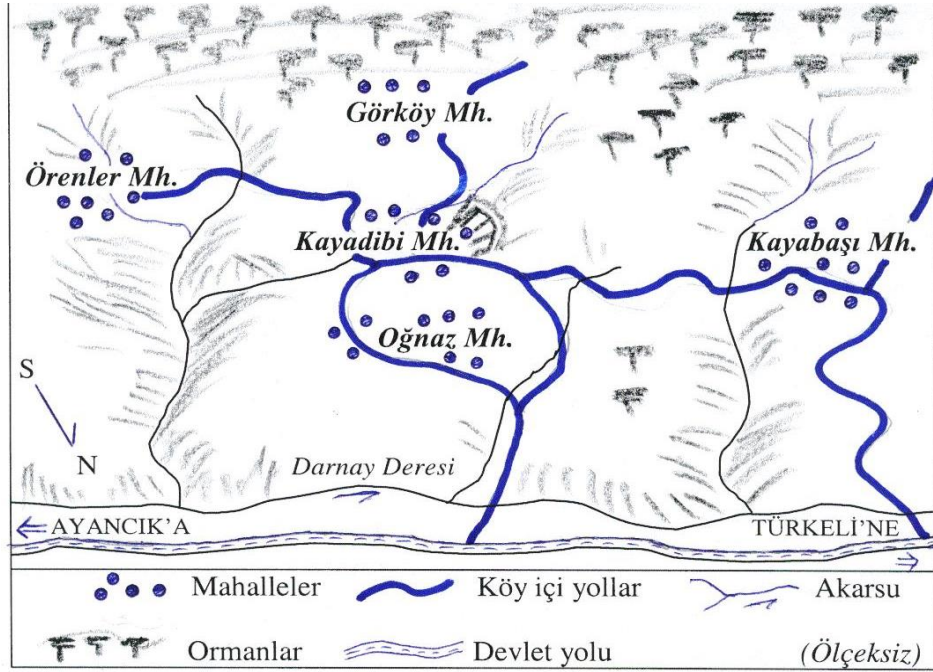
Kayabaşı köyünün tarihi 150-200 yıl geriye ancak gitmektedir. Köy esas olarak 1800’lü yıllardan itibaren nüfuslanmaya başlamıştır. Bütünüyle orman arazisi üzerinde, orman açmaları ile meydana getirilen tarlalar üzerine gelişme göstermiştir. Aşağıda da açıklanacağı gibi tek tek meskenlerin geniş bir arazi üzerinde dağınık olarak yer aldığı yerleşme, zamanla bu meskenlerin kendi çevrelerinde türeyen ekleri ile mahalleler oluşmuş, bugünkü Kayabaşı köyü de 5 mahalleden meydana gelen “*çok mahalleli*” bir köy yerleşmesi olmuştur. Kayabaşı köyü ve onu oluşturan mahallelerin bazı sayısal özellikleri *Tablo 7*’de, bu mahallelerin lokasyonları *Şekil 7* ve *Şekil 8*’de ve genel görünümeleri de *Foto 31, 32, 33, 34, 35, 36*’da gösterilmiştir. Bunlardan *Kayadibi mahallesi* (diğerleri ile olan ortak yönleri de dikkate alınarak) ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

⁷⁷ Araştırmanın bu kısmı, A.Ü. DTCF Coğrafya Bölümü tarafından 15-19 Nisan 1996’da Ankara’da düzenlenen III.Coğrafya Sempozyumu’nda “*Batı Karadeniz Bölümünde (Sinop-Türkeli) Bir Kır Yerleşmesi: Kayabaşı Divanı*” ismi altında sunulan (bkz. YILMAZ 1996) bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

Tablo 7: Kayabaşı Muhtarlığı (Divanı) mahallelerinin bazı özellikleri (veriler 1998 yılına aittir)

	Örenler	Kayabaşı	Görküy	Oğnaz	Kayadibi	Toplam
Nüfus miktarı	197	195	176	149	62	779
Mesken sayısı	41	31	44	50	21	187
--Ahşap	27	11	22	26	12	98
--Beton *	14	20	22	24	9	89
-----Dolu	36	27	31	34	12	140
-----Boş	5	4	13	16	9	45
Okul	1	-	-	1	-	2
Cami	1	1	1	1	-	4
Sağlık evi	-	1	-	-	-	1
Bakkal	1	1	-	1	1	4
Değirmen	-	3	-	-	-	3

Şekil 7: Kayabaşı Köyü'nün şematik görünümü.

Şekil 8: Türkeli ilçesi köylerinden Kayabaşı Muhtarlığı (Divanı)'nın 1/25 000 ölçekli topografya haritası üzerindeki görünümü

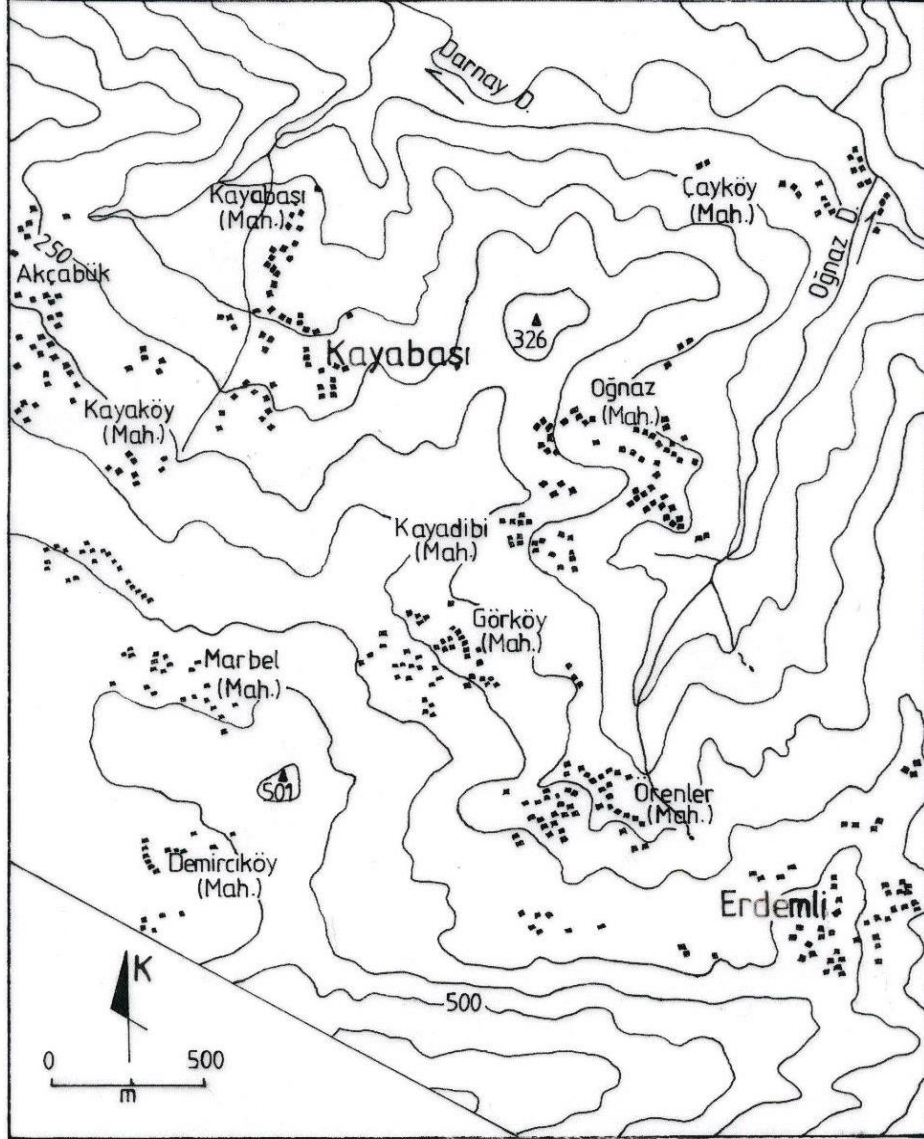

Foto 31: Kayabaşı köyü muhtarlığına bağlı Kayabaşı mahallesinin Ayancık-Türkeli karayolundan görünümü (NW'dan SE'ya)

Foto 32: Kayabaşı köyü muhtarlığına ismini veren Kayabaşı mahallesinin bir başka açıdan ve yakından görünümü (W'dan E'ya)

Foto 33: Örenler mahallesi (NW'dan SE'ya)

Foto 34: G rk y mahallesi (N'den S'e)

Foto 35: Oğnaz mahallesi (NE'dan SW'ya)

Foto 36: Kayadibi mahallesi (S'den N'e).

Kayadibi Mahallesi

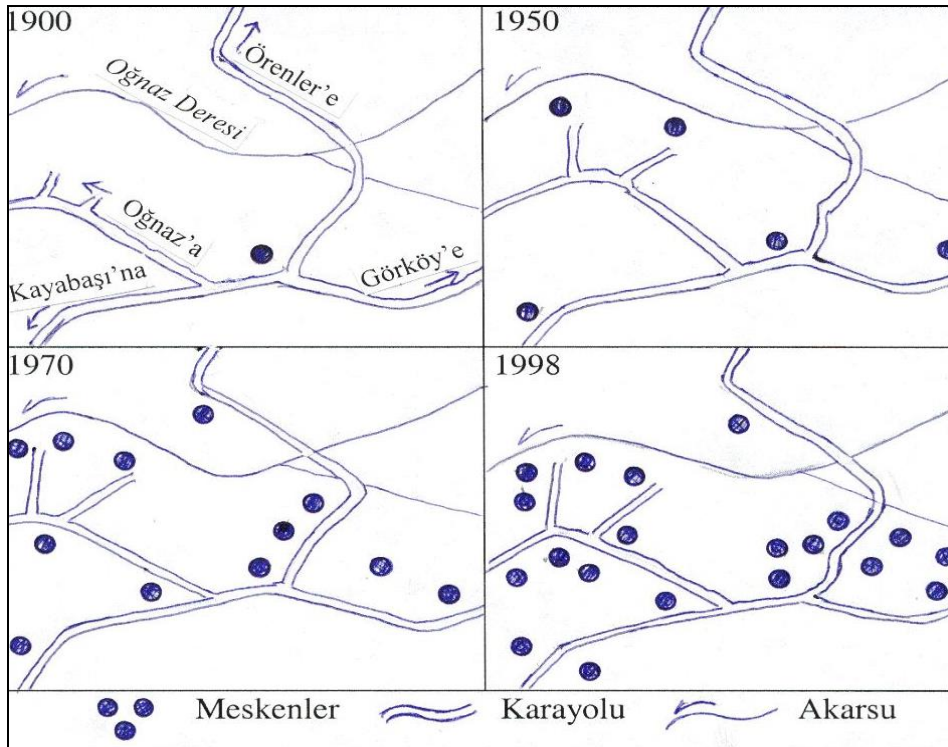
Mahallenin kurucusu Ali Kâhya'dır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının ardından doğu illerimizin bir kısmının Rus işgali altına girmesi üzerine, ailesiz-yersiz-yurtsuz kalan bu kişi, doğudan batıya doğru olan göçlere katılarak Sinop civarına gelmiş ve muhtemelen devletin iskân politikasının bir sonucu olarak, Kayabaşı köyüne, bugünkü Kayadibi mahallesine ilk evi yaparak yerleşmiştir. Bu nedenle Kayadibi mahallesinin diğer adı Ali Kâhyaoglu (Ali Kâhyalı) mahallesidir. Ali Kâhya'nın dört oğlu olmuş, bunlardan olan toplam 12 erkek evlattan altısı Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşmüştür. Geri kalanların hepsi mahalle içinde kalmışlar, zaman içinde nüfus artışına bağlı olarak miras yoluyla kişi başına düşen toprak miktarı azalırken, yeni gelen neslin hepsinin mahalle içinde kalması ile mahalledeki konut sayısı giderek artmıştır. Ali Kâhyalı ailesi *Soyadı Kanunu* ile "Yılmaz" soyadını almıştır. Bunlardan sadece bir aile Görköy mahallesine gitmiş, buna karşılık komşu Akçabük köyüne bağlı Yervi mahallesinden de bir aile Kayadibi'ne gelmiştir. Kayadibi mahallesi *Kayacan* soyadlı bu bir aile dışında tamamen *Yılmaz* soyadını taşımaktadır ve birbirleriyle akrabadır⁷⁸. En son 2001 yılı yaz aylarında köy içinde tarafımızdan yapılan nüfus tespitine göre; mahallede daimî oturan toplam 62 nüfusa karşılık, (İstanbul'da 42, Sinop'ta 9 ve Samsun'da 4 olmak üzere) yurt içinde toplam 57, yurtdışında ise (Almanya'da 44, Avusturya'da 12, Fransa'da 5, İsrail'de 4 olmak üzere) toplam 65 nüfusu vardır. Görüldüğü gibi köyde bulunan nüfusun yaklaşık iki katı nüfus (kırdan kente göçü doğuran faktörler nedeniyle) dışarıda bulunmaktadır. Mahallenin (kendisine adını veren kayalığın üzerinden) genel görünümü ile bu görünümün oluşum safhaları *Foto 37* ve *Şekil 9*'da gösterilmiştir.

⁷⁸ Benzer soyadı özellikleri diğer mahallelerde de görülmektedir. (Kayadibi mahallesindeki *Kayacan* soyadındaki gibi istisnalar hariç), Örenler mahallesi ALTINTAŞ, ERCAN ve ÖZCAN, Görköy mahallesi ÖZMEN ve ÜNLÜ, Oğnaz mahallesi DEMİRTAŞ, ÇAYLI, ÖZDEMİR ve ÜNLÜ Kayabaşı mahallesi de ÖZTÜRK ve ÜNAL soyadlarından meydana gelmektedir. Genel olarak bütün mahalleler kendi içlerinde birbirleri ile akraba olup, kız alış-verişi nedeniyle mahalleler arasında da akrabalık bağları kuvvetlidir. Köylerdeki bu özellik TUNÇDİLEK'in (1967:108) "İster bir ailenin fertleri veya ayrı kökten gelen akrabalar olsun, isterse tam tersi olarak fertler arasında herhangi bir akrabalık bağı mevcut olmasın; ancak birbirleriyle sosyo-ekonomik bağlar kurmuş, karşılıklı bir dayanışma sistemine ulaşmış, birbirleri arasındaki tecrid faktörünü yıkmış kimselerin birbirinden uzak veya yakın mesafede tesis etmiş oldukları meskenlerin meydana getirdiği toplumu mahalle olarak takdim etmek mümkündür" şeklinde ifade ettiği mahalle tanımına da uygundur.

Foto 37: Kayadibi mahallesi, kayanın üzerinden yerleşme dokusunun görünümü

Şekil 9: Kayadibi mahallesi gelişme safhaları (Foto 37'deki görünüme göre)

Kayadibi mahallesi diğerlerine göre daha merkezde olduğu için muhtarlığın ilkokul ve camisi önce buraya yapılmıştır. Daha sonra yurtdışına göçün etkisi ile artan refah seviyesine bağlı olarak Görköy, Örenler ve Kayabaşı mahallelerine de ayrıca birer cami, Örenler'e ayrı bir okul ve nihayet yakın yıllarda Kayadibi mahallesine bir sağlık ocağı inşa edilmiştir.

Yurtdışında çalışanların etkisiyle özellikle 1970'li yılların sonlarından itibaren yoğun bir yapılaşma görülmüş, çok sayıda beton ev inşa edilmiştir. Dışarıdan bakıldığında ahşap ve beton ev yoğunluğu nedeniyle modern ve kalabalık mahalleler gibi görülen bu yerleşmeler (bkz. Foto 34) gerçekte çok az daimî nüfusa sahip olup, sokakları dolaşıldığında adeta birer hayalet köy görünümündedirler. Bunda en önemli faktör ise köydeki geçim kaynaklarının yetersizliği, bunun sonucu ortaya çıkan göçler ve nihayet özellikle dış göçün gidilen ülkelerde kalıcı niteliğe bürünmüş olmasıdır. Ör. Almanya'da olup, köye ev yaptıran ve her yıl tatile gelen ailelerden geriye sadece yaşlılar kalmış, ikinci ve üçüncü kuşak ölüm, düğün vb. istisnalar dışında köye uğramaz olmuşlardır⁷⁹. Bu şekilde mahallelerdeki içten büyüme durduğu için uzun yıllardır yöredeki muhtarlık sayısı sabit kalmış, 50-100 yıl önce kapalı ekonomik sistem içinde artan nüfusa bağlı olarak büyüyen mahallelerin yerini nüfus bakımından küçülen fakat dış görünüş itibarıyla (yurt dışında çalışanların inşa ettirdikleri konutlar nedeniyle) çok nüfuslu toplu köyleri andıran bir coğrafi görünüm ortaya çıkmıştır.

5.4. Bölüm sonu değerlendirme ve öneriler

Bu bölümde, tarihçiler tarafından genel olarak idarî ve malî bir birim, coğrafyacılara tarafından ise bir kırsal yerleşme şekli olarak kabul edilen *divanlar* ele alınmıştır. Mevcut literatüre ilave olarak, tarafımızdan yapılan saha çalışmalarıyla da desteklenen araştırma sonuçlarına göre *divanlar* konusunda özet olarak şunlar söylenebilir:

- a. *İdarî* anlamda *divanların* tarihçesi 15.Yüzyıla kadar geriye gitmesine rağmen, *Türkiye yerleşme coğrafyası* konusu içinde geçen *divanlar* esas olarak 18.Yüzyılın ikinci yarısında Balkan ve Kafkas göçleri esnasında ortaya çıkmışlardır.

⁷⁹ Kendisini oluşturan mahallelerle birlikte *Kayabaşı köyü*, IV. Bölümde ele alınan *gurbetçi köylerden* biridir.

- b. 18. ve 19. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve çöküş yılları olduğu için, bu döneme ait düzenli kayıtlar bulmak mümkün olmadığından, konu tarihçiler tarafından tam olarak ortaya konulabilmiş değildir. Bu durumu kendileri de kabul etmektedirler. Fakat tarihçiler bir kısım verilerden yola çıkarak *divan*ların bir yerleşme şekli değil, geçmişte kullanılan (bugün kullanılmayan) bir *idarî sistem* olduğunda hemfikirler. Tarihî kaynaklarda *divan* bazen *nahiye*nin karşılığı, bazen köy ile nahiye arasındaki bir *idarî birim*, bazen de *malî mevzuatla ilgili* bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.
- c. Yaptıkları saha araştırmaları sonucu bazı coğrafyacılar da *divan*ların geçmişte kullanılan fakat bugün kullanılmayan ve günümüzde muhtarlığın karşılığı olan bir *idarî sistem* olduğu sonucuna varırken; bazı coğrafyacılar ise *divan*ları ayrı bir *yerleşme şekli* olarak ele almışlar ve bunların *ağıl*, *oba*, *mezraa*, *kom*, vb. gibi bir köy-altı kırsal yerleşme şekli olduğunda ısrar ederek eserlerinde örneklerle bunları açıklamaya çalışmışlardır.
- d. Üniversitelerimizdeki coğrafya bölümlerinde görevli öğretim üyelerince yayınlanan kitap ve makalelerde *divan*lardan bir yerleşme şekli olarak bahsedilmesi, ortaöğretim coğrafya ders kitabı yazarlarını da yanıltmış, bu durum, tam olarak bilinmeyen bir konuda öğrenciler arasında kavram kargaşasına yol açmıştır.
- e. Bizim tespitlerimize göre de *divan* bir yerleşme şeklinin ismi değil; geçmişte kullanılan, bugün kullanılmayan bir idarî (ve malî) birimin adıdır. Karadeniz Bölgesi'nde var olduğu iddia edilen *divan*lar geçen yüzyılda çeşitli olaylar sonucu iskâna açılan sahalardaki dağınık meskenleri bir idarî çatı altında birleştirmek ve onlardan bu şekilde vergi almak amacından doğmuştur. *Divan*, o günkü şartlarda tek tek meskenlerden meydana gelen coğrafi görünümün adı değil, o meskenlerin birliğinden doğan idarî yapının adıdır. Son 150 yıllık zaman dilimi içinde, coğrafya literatüründe her biri bir önceki eserden alıntı yapılarak bugüne aktarılan bilgi tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü bölgedeki (tek tek meskenlerden meydana gelen) bu özellik ortadan kalkmış, bunun yerini bugün mahallelerden meydana gelen bir yapı almıştır.
- f. Bölgede artık 19.Yüzyılın sonlarında görülen, geniş arazi üzerinde tek tek dağılmış meskenlerden meydana gelen ve ayrı ayrı oldukları için A.Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani*'sinde

“Karadeniz sahilinde ekseri Bolu ve Canik sancaklarında ahali köy köy oturmayıp, haneler müteferrik (ayrı ayrı) olduğundan 50 yahut 100 hane bir kariye (köy) itibariyle kayıt olunup bunlara vergileri bir divan pusulası ile tevzi olunur (dağıtılır)” şeklinde izah ettiği görünüm artık kalmamıştır. O zamanlar tek tek meskenlerden meydana gelen yapının yerini, (bu meskenlerin kendi içlerinde çoğalması ile) bugün mahalleler almıştır. Kayabaşı köyü örneğinde de görüldüğü gibi, bu mahalleler 15-20 meskenden meydana gelmekte, genellikle aynı soyadı taşıyan ailelerden müteşekkil ve bir muhtarlığa karşılık gelecek büyüklüğe sahip olmadıkları için de birkaç tanesi bir arada bir muhtarlık oluşturmaktadırlar. Bölgedeki kırsal yerleşme şekli bu haliyle bizim “çok mahalleli köyler” diyebileceğimiz, ÖZÇAĞLAR’ın (1997:7) ise “çok yerleşmeli köyler” olarak isimlendirdiği tanıma uygun düşmektedir. Bu tip yerleşmeleri Karadeniz Bölgesi’nin dağınık dokulu yerleşmesi ile iç bölgelerin toplu dokulu yerleşmesi arasında bir geçiş tipi olarak değerlendiren TARKAN (1976:213-214), birden fazla mahalleden meydana gelen bu ve benzeri iskân şekillerini “parçalı yerleşme” olarak tanımlamıştır.

Bu tespitlere göre, kırsal yerleşme coğrafyası ile ilgili yayınlarda, bir yerleşme şekli ve adı olarak *divan*lardan bahseden tüm kısımlar yeniden gözden geçirilmeli, yanlışlıklar düzeltilmelidir. Esas itibariyle (eyalet, sancak vb. gibi) tarihe intikal etmiş olan *divan* terimi günümüz Türkiye yerleşme coğrafyası literatüründen bütünüyle çıkartılmalıdır. Bölgede mahallelerden meydana gelen kırsal yerleşme dokusu için de *parçalı yerleşme*, *çok mahalleli yerleşme*, *çok yerleşmeli köyler* gibi terimler kullanılabilir, mevcut yerleşme özellikleri bu şekilde açıklanabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye kırsal yerleşme coğrafyası ile ilgili olarak mevcut literatür gözden geçirildiğinde şu hususlar özellikle dikkati çekmektedir: Gerek kırsal yerleşmeler, gerekse onları oluşturan meskenler üzerine kitap, kitapta bir bölüm, makale ya da bildiri şeklinde her yıl artan oranda çok sayıda araştırma yapılmakta ve yayınlanmaktadır. Fakat bütün çabalara rağmen, Türkiye'nin iskân ve mesken çeşitliliği konusunda sahip olduğu zenginlik nedeniyle, bu araştırmalar yetersiz kalmakta, yapılan her araştırma daha yeni araştırmalar için başka kapılar aralamaktadır. Bu kitapta, gerek bu eksikliklerin bir kısmını gidermek, gerekse farklı görüşler ileri sürerek yeni bir tartışma zemini yaratabilmek amacıyla, beş bölümde beş farklı konu ele alınmıştır.

Birinci bölümde gerek kırsal yerleşmeler gerekse onları oluşturan meskenlerle ilgili olarak bugüne kadar yapılan çalışmalar gözden geçirilmiş, bunlardan coğrafya literatürü içinde yer alan mevcut araştırmalar yazar adlarına göre ana başlıklar altında sunulmuştur.

İkinci bölümde örnek bir isim, *gelik*'ten yola çıkılarak Türkiye'nin kırsal kesimlerinde görülen geçici ya da dönemlik kullanılan basit meskenler üzerinde durulmuştur. Bu tür meskenlerin ülke genelindeki dağılımları, yapılış amaçları, kullanım süreleri vb. özellikleri belirtilmiş, yöresel isimlerdeki farklılıklardan yola çıkılarak bunların ayrı fonksiyonlara sahip birbirleri ile ilgisi olmayan konutlar değil, aksine, birbirine benzer olan ve ortak bir isimle adlandırılabilen meskenler oldukları vurgulanmıştır. İsim farklılıklarından yola çıkılarak bunların ayrı ayrı araştırma konusu yapılmasının Türkiye kırsal yerleşme coğrafyası literatürüne bir zenginlik katmayacağı görüşü savunulmuştur.

Üçüncü ve *dördüncü* bölümde Türkiye'nin kırsal yerleşme coğrafyası literatürü içinde yer almayan iki yeni iskân şekli tanıtılmıştır. Bunlardan *birincisi*, büyük şehirlerimizin çevrelerindeki kırsal alanlarda hızla gelişen ve müstakil lüks konutlardan meydana gelen, daha çok *country*, *recreational town* gibi yabancı isimlerle anılan, bizim daha iyi bir isim bulununcaya kadar *sefa köyler* ismini verdiğimiz, sahip oldukları şehrsel özellikler nedeniyle ne kadar kırsal, ya da ne kadar kentsel oldukları tartışma konusu olabilecek yerleşmeler; *ikincisi* ise fonksiyonel açıdan yurt dışına bağlı olan *gurbetçi köyleri*'dir. Bunların ortaya

çıkışları, başlıca geçim kaynakları, yol boylarına toplanma ve kentsel görünüm kazanma gibi yapısal özellikleri bir örnekle açıklanmıştır.

Beşinci bölümde ise bugüne kadar üzerinde tam bir görüş birliğine varılamamış konulardan biri olan *divanlar* ele alınmıştır. Birçok coğrafya kitabında köy-altı yerleşme şekli olarak takdim edilen *divanların* gerçekte, geçmişte varolan, bugün ortadan kalkmış bulunan, köy ile nahiye arasında kalan idarî ve malî bir birim olduğu, bir yerleşme şeklinin adı olmadığı, görüldükleri yerler olarak bahsedilen Batı Karadeniz bölümünde bugün mahallelerden meydana gelen muhtarlıkların bulunduğu, bunlara *divan* değil, *çok mahalleli* veya *çok yerleşmeli köy* denmesinin daha doğru olacağı vurgulanmış, *divan* teriminin kırsal yerleşme literatüründen bütünüyle çıkartılması önerilmiştir.

Doğaldır ki, Türkiye kırsal yerleşim coğrafyası ile ilgili terminolojik sorunlar yukarıda bahsedilenlerden ibaret değildir. Bunlar sadece bizim dikkatimizi çeken ve üzerinde araştırma yaptığımız konulardır. Kırsal kesimle ilgili olarak örneğin, köylerin kuruluş yeri seçiminden idarî sorunlara, yöreden yöreye değişen kültürel çekiciliklerden sosyo-ekonomik yapı özelliklerine kadar çok geniş bir sahada araştırma eksikliklerinin varlığı devam etmektedir.

Şu da unutulmamalıdır ki kırsal yerleşmelerle ilgili yapılacak araştırmalarda çok hızlı hareket edilmesi artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Çünkü, bir yandan kırlar hızla boşalarak en önemli potansiyelleri olan insan kaynaklarını kaybetmekte, diğer yandan ise, özellikle sosyo-ekonomik şartların etkisi altında gerçekleşen değişim süreci sonunda, yerleşme ve meskenler hızla birbirine benzeyerek binlerce yılın birikimi olan kültürel zenginliğimiz yozlaşma ve “*aynılaşma*” tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. İşte bu şartlar altında, aslî özelliklerini muhafaza eden mevcut yerleşme ve konut tiplerini tespit etmek kadar, değişimi ve değişimin neden ve sonuçlarını takip etmek, daha önce varolmayan yeni yerleşmelerin ortaya çıkış ve gelişme süreçlerini belirleyebilmek de büyük önem kazanmaktadır. Tüm bunları yaparken, hızla nüfus kaybeden ve kendi kendine yeterliliği sona ermekte olan kırsal yerleşmelerimizin içinde bulunduğu ekonomik sorunlara çözüm getirecek yeni önerilere olan ihtiyaç ve bu konuda varolan araştırma eksiklikleri de her geçen gün kendisini daha fazla hissettirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABADAN, N. (vd.) (1976) **Göç ve Gelişme; Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma**, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara.
- AKDAĞ, M. (1995) **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, Cilt: 1-2, Cem Yayınevi, İstanbul.
- AKPINAR, E. (2001) **Kalkınma Yolunda İki İlçe; Kelkit ve Köse**, Köse ve Kelkit Kaymakamlığı Yay., İstanbul.
- ALAGÖZ, C. A. (1941) “*Türkiye’de Yaylacılık Araştırmaları*”, **A.Ü. Türkiye Coğrafyası Dergisi**, Sayı:2, Ankara, (1-52).
- ALAGÖZ, C. A. (1993) “*Coğrafya Terimleri Hakkında Muhtıra*”, **I.Türk Coğrafya Kongresi, Raporlar, Müzakereler, Kararlar**, Ankara.
- ATALAY, İ. (1989) “*Türkiye’de Kır Yerleşmelerinin Arazi Degradasyonu Üzerindeki Etkileri*”, **AKDTYK, Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1, Ankara, (91-101).
- ATALAY, İ. (1992) **Türkiye Coğrafyası**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- AVCI, S. (1989) “*Ilıca’da Coğrafi Şartlar ve Mesken İlişkileri*”, **Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Dergisi**, Sayı:17, Erzurum, (175-192).
- AZMAZ, A. (1980) **Migration of Turkish ‘Gastarbeiters’ of Rural Origin and the Contribution to Development in Turkey**, Publ. Breitenbach, Saarbucken.
- BARKAN, Ö. L. (1939) “*Türk İslâm Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller; Malikâne-Divanî Sistemi*”, **Türk Hukuku ve İktisat Tarihi Mecmuası**, Sayı:2, İstanbul, (119-184).
- BATES, D. G. (1971) “*Güneydoğu Anadolu’da Göçebe Yörük Yerleşmeleri Üzerine Bir Çalışma*”, **Türkiye: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar**, İ.Ü. Coğ. Enst., Yay., İstanbul, (245-292).

- BAYKARA, T. (1988) **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Türk Kültürünü Arş. Enst. Yay. No:86, Ankara.
- BİLGİN, T. (1969) **Ceyhan Doğusunda Volkanik Şekiller ile Hassa Leçesi**, İ.Ü. Coğrafya Enst. Yay. No: 58, İstanbul.
- BULUT, İ. (1992) **Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Araştırma; Erbaa Ovası ve Çevresi**, Atatürk Üniv. Sosyal Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- BULUT, İ. (1995) “*Tipik Bir Yolboyu Köyü Örneği; Kars-Kümbetli Köyü*”, **Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:1**, Erzurum, (96-111).
- BULUT, İ. (1998) **Torul'un Coğrafi Etüdü**, Atatürk Üniv. Yay. No: 876, Erzurum.
- CEYLAN, S. (1996) “*Artvin Yöresinde Geçici Yerleşmelerden Olan Bağ Evlerinin Üç Farklı Örneği: Bağ Evi, Üzüm Ambarı ve Koğ'lar*”, **A.Ü. III. Coğrafya Sempozyumu Bildirileri (15-19 Nisan 1996)**, Ankara.
- CEYLAN, S. (1998) “*Trakya'nın Güneybatısında Göçebe Evlere Bir Örnek: Güme'ler*”, **Türk Coğrafya Kurumu, 28. Coğrafya Meslek Haftası Bildirileri, 10-12 Haziran 1998**, Edirne.
- CİN, H. (1985) **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ÇADIRCI, M. (1991) **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK Yay.No:124, VII.Dizi, Ankara.
- ÇADIRCI, M. (1993) “*Türkiye'de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi*”, **Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt:2, Sayı:3**, TODAİE Yay., Ankara, (3-11).
- DE PLANHOL, M.X. (1949) “*Burdur Çevresinde Mağara Yerleşme Tipleri*”, **Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 11-12**, Ankara, (142-147).
- DOĞANAY, F. (1993) **Merkez Köyler**, DPT Yay., Ankara.
- DOĞANAY, H. (1989) “*Ordu'da Bazı Oba Yayla Yerleşmeleri ve Yaylacılık*”, **Coğrafya Makaleleri**, A.Ü. Fen-Ed. Fak. Yay. No:55, Erzurum.
- DOĞANAY, H.(1993) **Coğrafyada Metodoloji**, Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen Kitapları Dizisi, No: 187, İstanbul.

- DOĞANAY, H. (1997) **Türkiye Beşerî Coğrafyası**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. No: 2982, İstanbul.
- DOĞANAY, H. / KOCA, H. (1998) “Ulaşımın Yerleşmeye Etkilerine İki Tipik Örnek; Fevzipaşa ve Nurdağı Kasabaları”, **Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:33**, İstanbul (1-24).
- DOĞU, A.F. (1997) “Bulut-Altıparmak Dağlarında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm”, **A.Ü. Türkiye Coğrafyası Dergisi, Sayı:6**, Ankara, (63-91).
- DÖNMEZ, Y. (1960) “*Hanege Köyü*”, **İ.Ü. Coğ. Enst. Der., Sayı:11**, İstanbul, (51-75).
- DÖNMEZ, Y. (1964) “*Karasu Batısında Bir Yörük Yerleşmesi*”, **İ.Ü. Coğ. Enst. Dergisi, Sayı: 14**, İstanbul, (181-199).
- DÖNMEZ, Y. (1973) “*Kuzeydoğu Anadolu’da Bir Yerleşme:Karaağaç Köyü*”, **İ.Ü. Coğ. Enst. Der. Sayı:18-19**, İstanbul, (87-111).
- ELİBÜYÜK, M. (1990) “*Türkiye’nin Tarihî Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler*”, **AKDITYK Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2**, Ankara, (11-42).
- EMİROĞLU, M. (1970) **Akçakoca’da Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler**, A.Ü.DTCF Yay.No:192, Ankara.
- EMİROĞLU, M. (1972) “*Türkiye Orman İçi Kırsal Yerleşmeleri ve Bolu Örneği*”, **AÜDTCF Coğ. Arş. Dergisi, Sayı:5-6**, Ankara, (139-173).
- EMİROĞLU, M. (1977/a) **Bolu’da Yaylalar ve Yaylacılık**, A.Ü. DTCF Yay. No: 272, Ankara
- EMİROĞLU, M. (1977/b) “*Bolu’da Geçici Bir Yerleşme Tipi: Güzle*”, **A.Ü. DTCF Coğrafya Arş. Dergisi, Sayı: 8**, Ankara (97-120).
- EMİROĞLU, M. (1990) “*Urla Yarımadasında Kırsal Yerleşmeler*”, **Atatürk KDTYK Coğ. Arş. Der. Sayı:2**,Ankara, (227-256).
- ERİNÇ, S. (1945) “*Kuzey Anadolu Kenar Dağlarının Ordu-Giresun Kesiminde Landşaft Şeritleri*”, **Türk Coğ. Dergisi, Sayı: 7-8**, İstanbul, (119-140).
- ERİNÇ, S. (1953) **Doğu Anadolu Coğrafyası**, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No:15, İstanbul.

- ERİNÇ, S. (1973a) **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye'de Coğrafya**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50.Yıldönümü Yay., Ankara.
- ERİNÇ, S. (1973b) *"Türkiye: İnsan ve Ortam"*, **İ.Ü. Coğ. Enst. Dergisi, Sayı:18-19**, İstanbul, (1-34).
- ERTÜRK, M. (vd.) (2000) *"İskilip'te Yaylacılık"*, **Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:4**, Erzurum, (55-72).
- GİRGİN, M. (1991) *"Alaşehir Çayı Vadisinde Bağ Evleri"*, **A.Ü.K.K.Eğitim Fak.Dergisi, Sayı:2**, Erzurum, (150-165).
- GÖK, Y. (2001) *"Erzurum-Kars Depremi'nden (1983) Sonra Yeri Değiştirilen Yerleşmeler"*, **Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 5**, Erzurum, (145-158).
- GÖKBİLGİN, T. (1965) *"15. ve 16. Asırda Eyalet-i Rum"*, **Vakıflar Dergisi, Cilt:4**, İstanbul, (51-61).
- GÖNEY, S. (1967) *"Mengen Havzasında Köy Meskenleri"*, **İ.Ü. Coğ. Enst. Dergisi, Sayı:16**, İstanbul, (112-132).
- GÖNEY, S. (1973) *"Büyük Menderes Havzasında Köy Meskenleri"*, **İ.Ü. Coğ. Enst. Dergisi, Sayı:20-21**, İstanbul, (129-134).
- GÖNEY, S. (1975) **Büyük Menderes Bölgesi**, İ.Ü. Yay. No: 1895, İstanbul.
- GÖNEY, S. (1976) **Adana Ovaları I**, İ.Ü. Yay. No: 2162, İstanbul.
- GÖNEY, S. (1977) *"Türkiye'de Bir Eğreti Kır Yerleşme Şekli Hakkında Bazı Yeni Müşahedeler"*, **İ.Ü.Coğ. Enst. Dergisi, Sayı:20-21**, İstanbul, (129-134).
- GÖZENÇ, S. (1979) **Bolu Depresyonu ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma**, İ.Ü. Coğ. Enst. Yay. No:108, İstanbul.
- GÜLER, İ. (1992) **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdarî Taksimat ve Ekonomik Tarihi)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- GÜLER, İ. (1995) *"XVIII.Yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesinde Eşkıyalık Hareketleri"*, **Osmanlı Araştırmaları XV**, İstanbul, (187-219).

- GÜMÜŞTEPE, F. (1992) "*Konya Ovası Mesken Eklentileri ve Bunların İktisadî ve Sosyal Yaşamdaki Yeri*", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı:27, İstanbul, (115-128).
- GÜNAY, R. (1989) **Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay.No:456, Ankara.
- GÜNER, İ. (1993) **İlimiz Iğdır**, Iğdır Valiliği Yay., Iğdır.
- GÜNER, İ. (1995) "Iğdır Ovası ve Çevresinde Yaylacılık", **Doğu Coğrafya Dergisi**, Sayı: 1, Erzurum, (229-246).
- GÜNER, İ. (vd.) (2000) "Bodrum-Milas Yöresinde Devamlı Kır Yerleşmeleri", **Doğu Coğrafya Dergisi**, Sayı:4, Erzurum, (73-116).
- GÜRBÜZ, M. (1999) "Dibek Dağları'nda (Göksun) Kar Suyuna Bağlı Olarak Yapılan Yaylacılık", **Türk Coğ. Dergisi**, Sayı: 34, İstanbul, (661-678).
- GÜRBÜZ, M. (2001) **Kahraman Maraş Merkez İlçenin Beşerî ve İktisadî Coğrafyası**, K.Maraş İl Kültür Md.Yay. No:3, Kahraman Maraş.
- GÜRBÜZ, O. (1997) "Türkiye'de Göçebe Mesken Örneği; Çadır", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 32, İstanbul, (185-196).
- GÜRBÜZ, O. (1998) "Van Gölü Çevresinde Kır Yerleşmesi", **İ.Ü. Coğrafya Dergisi**, Sayı:6, İstanbul, (93-136).
- GÜRİZ, A. (1971) "*Kır Yerleşmelerinde Mülkiyet*", **Türkiye: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar**, İ.Ü. Coğ. Enst., Yay., İstanbul, (87-113).
- HALAÇOĞLU, Y. (1988) **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Yay., Ankara.
- HÜTTEROTH, W.D. (1971) "*İç Anadolu'da Sosyal Yapının Arazi Bölünmesi ve İskân Üzerindeki Etkileri*", **Türkiye: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar**, İ.Ü. Coğ. Enst., Yay., İstanbul, (55-86).
- HÜTTEROTH, W.D. (1990) "*Methods of Historical Geography – Examples from Southeastern Turkey, Syria and Irak*", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Kongresi Tebliğleri**, TTK Yay., Ankara, (487-496).
- IŞIK, Ş. (1992) "*Ezine-Bayramiç Çevresinde Kır Meskenleri*", **Ege Coğrafya Dergisi**, Sayı:6, İzmir, (101-118).

- IŞIK, Ş. (1999) "*Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği*", **Ege Coğrafya Dergisi**, Sayı:10, İzmir, (239-279).
- İNALCIK, H. (1990) "*Köy, Köylü ve İmparatorluk*", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Kongresi Tebliğleri**, TTK Yay., Ankara, (1-11).
- İNANDIK, H. (1951) "*Diyarbakır Civarında Köy Hayatı*", **İ.Ü. Coğ. Enst. Der.**, Sayı:1, İstanbul, (138-143).
- İNANDIK, H. (1956) "*Adapazarı Ovası ve Çevresinde Nüfus ve Yerleşme*", **İ.Ü. Coğ. Enst. Der.**, Sayı:7, İstanbul, (66-91).
- İNANDIK, H. (1958) "*Doğu Karadeniz Bölgesinde Köy Hayatı*", **İ.Ü. Coğ. Enst. Der.**, Sayı:9, İstanbul, (148-154).
- İPEK, N. (1991) "*Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler*", **19 Mayıs Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:6, Samsun, (97-134).
- İPEK, N. (1994) "*Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'daki Göç Hareketleri*", **19 Mayıs ve Millî Mücadele Semp. Bild. (16-20 Mayıs 1994)**, 19 Mayıs Ünv. Yay.No:89, Samsun, (54-111).
- İPEK, N. (1995a) "*Balkanlar, Girit ve Kafkaslardan Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskân Birimlerinin Kuruluşu (1879-1912)*", **S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:1, Isparta, (197-226).
- İPEK, N. (1995b) "*Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme*", **19 Mayıs Ünv., Eğitim Fakültesi Der.**, Sayı:10, Samsun, (145-160).
- İZBIRAK, R. (1984) **Türkiye**, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.
- İZBIRAK, R. (1986) **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.
- KAFESÇIOĞLU, R. (1955) **Kuzeybatı Anadolu'da Ahşap Ev Yapıları**, İTÜ Mim. Fak. Yay., İstanbul.
- KALELİOĞLU, E. (1977) "*Gaziantep Yöresinde Yerleşmeler, Meskenler, Nüfus ve Ekonomik Faaliyetler*", **A.Ü. DTCE, XXVIII, 3-4**, Ankara, (39-98).

- KARA, H. (1977) "*Çukurova'nın Üç Köyünde Tarım-Nüfus İlişkileri ve Bölge Kır Kesimi Sorunları Konusunda Bir İnceleme*", A.Ü. DTCT Coğ. Arş. Der. Sayı:8, Ankara, (159-192).
- KARABORAN, H. (1985) "*Fırat Havzasında Yerleşmeler*", Fırat Üniv. Türk-İslâm Tarih, Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Semp. Bild., Elazığ.
- KARABORAN, H. (1987) "*İki Eğreti Yerleşme Şekli: Banı ve Pey*", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 39, Ankara, (83-104).
- KARABULUT, Y. (1996) "*Bodrum Yarımadasının Coğrafi Özellikleri*", A.Ü. Türkiye Coğrafyası Dergisi, Sayı:5, Ankara, (117-170).
- KOCA, H. (1994) **Erdemli İlçesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- KOCA, H. (1999) **Düziçi'nin Coğrafi Etüdü**, Atatürk Üniv. Yay. No: 899, Erzurum.
- KOÇMAN, A. (1983) "*Yenimuhacir Köyü (Keşan)*", Ege Coğrafya Dergisi, Sayı:1, İzmir, (108-128).
- KODAY, S. (1995) "*Olur'da (Erzurum) Geçici Yerleşme Şekilleri*", Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 1, Erzurum, (302-313).
- KODAY, S. (1999) "*Hınıs İlçesinde Kom Yerleşmeleri Üzerine Bir Araştırma*", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 34, İstanbul, (357-382).
- KÖKSAL, A. (1972) **Bafra Ovasının Coğrafya Etüdü**, A.Ü. DTCT Yay. No:220, Ankara.
- KÖSE, A. (1995) "*İvrindi (Balıkesir) Çevresinde Sıva Yerleşmeleri*", Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:1, Erzurum, (314-335).
- KÖY HİZMETLERİ GN. MD. (1985) **30075 Köyümüzün Köy Envanter Etüdları 1981-Türkiye**, Köy Hiz. Gn. Md. Yay., Ankara.
- MUTLUER, M. (1996) "*Edremit Yöresinde Kırsal Yerleşmelerin Coğrafi Dağılışı ve Nüfus Büyüklüklerini Etkileyen Faktörler*", Ege Coğrafya Dergisi, Sayı:8, İzmir, (207-225).

- ORHONLU, C. (1969) “*Divan: A Historical Term in The Settlement Geography of Turkey*”, **Disputationes ad:MONTIUM VOCABULA VIII/4**, (10th International Congress of Onomastic Sciences), Wien, (89-93).
- ORHONLU, C. (1987) **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yay., İstanbul.
- ÖNGÖR, S. (1960) “İmroz Adasında Tipik Bir Yerleşme Şekli”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 20, İstanbul, (72-82).
- ÖNGÖR, S. (1980) **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, TDK, Yay. No: 467, Ankara.
- ÖZ, M. (1999) **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, TTK Yay., Ankara.
- ÖZAV, L. (1995a) “*Oltu (Erzurum) Yöresindeki Köy Yerleşmeleriyle İlgili Bir İnceleme; Coğrafi Konumlarına Göre Köyler*”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Sayı:1, Erzurum, (336-361).
- ÖZAV, L. (1995b) “*Gediz Kasabası Çevresinde Güme Yerleşmeleri*”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı:30, İstanbul, (173-187).
- ÖZÇAĞLAR, A. (1996) “*Türkiye’nin İdarî Coğrafyası Bakımından Köy, Bucak, İlçe, İl ve Belde Kavramları Üzerine Düşünceler*”, A.Ü. DTCF **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Sayı:12, Ankara, (7-24).
- ÖZÇAĞLAR, A. (1997) **Türkiye’de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler)**, Ekol Yayınevi, Ankara.
- ÖZEY, R. (1987) “*Dumlu Çevresinde Kom Yerleşmeleri*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:49, İstanbul, (119-126).
- ÖZEY, R. (1990a) “*Fırat-Karasu Kaynakları Çevresinde Köy Yerleşmeleri*”, **Fırat Üniv. Coğrafya Semp.**, 14-15 Nisan 1986, Fırat Havzası Arş.Merkezi Yay., Elazığ, (213-234).
- ÖZEY, R. (1990b) “*Gümüşhane ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmelerin Başlıca Sorunları ve Çözüm Yolları*”, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Semp.**, 13-17 Haziran 1990, Gümüşhane Valiliği Yay., Gümüşhane, (307-383).
- ÖZEY, R. (1991) “*Bozdoğan ve Çevresinde Bahçe Evleri*”, **Türk Dünyası Arş. Dergisi**, Sayı:71, İstanbul, (121-143).

- ÖZEY, R. (1995) "*Serçeme Çayı Havzasında Yerleşmenin Coğrafi Özellikleri*", **Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:1**, Erzurum, (362-379).
- ÖZGÜÇ, N. (1975) **İstanbul'un Trakya Doğrultusunda Gelişmesi ve Yeni Bir Rekreasyon Sahası**, İ. Ü. Coğ. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- ÖZGÜÇ, N. (1977) "*Sayfiye Yerleşmeleri: Gelişme ve Başlıca Özellikleri*", **İ.Ü. Coğ. Enst. Der. Sayı:22**, İstanbul, (142-162).
- ÖZGÜR, M. (1996) "*Yeni İlçe Merkezlerimizin Fonksiyonel Bakımdan Gösterdiği Özellikler*", A.Ü. DTCF, **Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı:12**, Ankara, (25-32).
- SANIR, F. (2000) **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- SARAÇOĞLU, H. (1989) **Doğu Anadolu**, Milli Eğitim Bak., Yay., İstanbul.
- SARIBEYOĞLU, M. (1951) **Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası**, A.Ü. DTCF Yay., Ankara.
- SELEN, H.S. (1945) "*Türkiye'de Köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri*", **Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:7-8**, İstanbul, (97-108).
- SERGÜN, Ü. (1975) **Beşeri Coğrafya Açısından Bir Araştırma; Uluova**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 2029, İstanbul.
- SERGÜN, Ü. (1986) **Kocaeli Yarımadasında Kırsal Yerleşme**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 3370, İstanbul.
- SEVGİ, C. (1984) "*Adana İlinin Kuzeydoğusu Kesiminde Yaylacılık*" **Ege Coğrafya Dergisi, Sayı:2**, İzmir, (177-197).
- SÖZER, A. N. (1964) "*Erzurum Ovasında Tarih Öncesi Kır Yerleşmesi*", **Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:22-23**, Ankara, (205-215).
- SÖZER, A. N. (1969) **Diyarbakır Havzası, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Bölge Araştırması**, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Der.Yay.No:19, Diyarbakır.
- SÖZER, A. N. (1970) **Erzurum Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, A. Ü. İşletme Fak.Yay.No:9, Erzurum.

- SÖZER, A. N. (1972) **Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- SÖZER, A. N. (1974) “Güneydoğu Anadolu’nun Nüfus ve Kır Yerleşme Sorunlarına Coğrafi Bir Bakış”, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Sorunları Semineri**, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum, (171-207).
- SÖZER, A.N. (1983) “Türkiye’nin Kırsal Yerleşim Coğrafyasına İlişkin Terminolojik Sorunlar ve Tipolojik Yaklaşımlar”, **Ege Coğrafya Dergisi, Sayı:1**, İzmir, (1-13).
- SÖZER, A. N. / BAYKAL, F. (1983) “Türkiye’nin Kırsal Yerleşim Bibliyografyası”, **Ege Coğrafya Dergisi, Sayı:1**, İzmir, (129-140).
- SÖZER, A. N. (vd.) (1990a) **Karadeniz Bölgesi**, Ege Üniv.Coğrafya Bölümü Yay., Ders Notları No:6, İzmir.
- SÖZER, A. N. (1990b) “Kozak Yaylacılığı Üzerine Bazı Gözlemler ve Notlar”, **Ege Coğrafya Dergisi, Sayı:5**, İzmir, (1-9).
- SÖZER, A.N. (1996) “Coğrafya Terimleri Sorunumuza Eleştirel Bir Yaklaşım”, **A.Ü. III. Coğrafya Sempozyumu Bildirileri (15-19 Nisan 1996)**, Ankara.
- ŞAHİN, C. (1991) **Türkiye Afetler Coğrafyası**, Gazi Üniv. Yay. No:172, Ankara.
- ŞAHİN, C. (2001) **Türkiye’de Coğrafya Öğretimi, Sorunlar-Çözüm Önerileri**, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara.
- ŞAHİN, F. (2000) “Refahiye ve Çevresinde Geçici Kır Yerleşme Şekilleri”, **Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:4**, Erzurum, (173-192).
- TANDOĞAN, A. (1968) “Fırtına Deresi Yukarı Çığırının Üç Köyünde Coğrafi Müşahedeler”, **A.Ü. Coğrafya Arş. Dergisi , Sayı:2**, Ankara, (280-307).
- TANDOĞAN, A. (1970) “Çayeli ve Pazar İlçelerinde Yerleşme-Mesken Tipleri ve Nüfus”, **A.Ü. DTCF Dergisi XXIV,3-4**, Ankara, (99-155).
- TANDOĞAN, A. (1988) “İncesu Vadisinde (Çayeli) Coğrafya Gözlemleri”, **A.Ü. Coğrafya Arş. Dergisi , Sayı:11**, Ankara, (91-110).

- TANOĞLU, A. (1943) “*Malatya dolaylarında Coğrafi Geziler-I*”, **Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:2**, Ankara, (195-212).
- TANOĞLU, A. (1954) **İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod**, (Türkiyat Mecmuası, Cilt: XI'den ayrı basım), İstanbul.
- TANOĞLU, A. (1969) **Nüfus ve Yerleşme**, İ.Ü. Coğ. Enst. Yay. No:45, İstanbul.
- TARKAN, T. (1973) **Orta ve Aşağı Çoruh Havzası, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bakımından Bir Bölge Araştırması** Atatürk Ün. Ed. Fak.Yay. No:37, Erzurum
- TARKAN, T. (1976) “*Doğu Karadeniz Bölümünün Nüfus ve Yerleşme Özelliklerinin Ana Çizgileri*”, Atatürk Ün. **Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi, Sayı:7**, Erzurum, (203-218).
- TAŞ, K.Z. (1999) “*Bir İskân Şekli ve Birimi Olarak Divan*”, **SDÜ, Fen-Ed. Fak., Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:4**, Isparta, (191-201).
- TIRAŞ, M. (2001) “*Zorkun Yaylası*”, **Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:36**, İstanbul, (161-170).
- TİMOR, A. (1999) “*Ayancık'ta Şehirsel Gelişmenin Yarattığı Mekânsal Değişimler*”, **İ.Ü. Coğrafya Dergisi, Sayı:7**, İstanbul, (125-150).
- (TOLUN-) DENKER, B. (1960) “*Güneydoğu Toroslarda Göçebelik (W.D. Hütteroth'a Göre)*”, **Türk Coğ. Dergisi, Sayı: 20**, Ankara, (136-142).
- TOLUN-DENKER, B. (1970) **Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadî Faaliyetler**, İ.Ü.Coğ. Enst. Yay.No: 59, İstanbul.
- TOLUN-DENKER, B. (1977) **Yerleşme Coğrafyası; Kır Yerleşmesi**, İ.Ü.Coğ. Enst. Yay. No:93, İstanbul.
- TUNCEL, M. (1967) “*Bakırçay Yöresinde Köy Tipleri*”, **İ.Ü. Coğ. Enst. Dergisi, Sayı: 16**, İstanbul, (133-139).
- TUNÇ, M. (1997) *Trabzon'da Kırsal Alanlardaki Daimi Yerleşmelerde Mesken Tipleri ve Eklentileri*”, **Türk Coğ. Dergisi, Sayı:32**, İstanbul, (143-160).
- TUNÇDİLEK, N. (1956) “*Eskişehir Bölgesinde Mesken Şekillerine Toplu Bir Bakış*”, **İ.Ü. Coğ. Enst. Der. Sayı:7**, İstanbul, S(92-106).

- TUNÇDİLEK, N. (1958a) "*Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Şekilleri*", **Coğrafi Araştırmalar II**, İ.Ü. Coğ. Enst.Yay. No:21, İstanbul (48-55).
- TUNÇDİLEK, N. (1958b) "*İç Anadolu'daki Kır Yerleşmelerinin Ekonomik Yapılarına Göre Sınıflandırılması*", **İ.Ü. Coğ. Enst. Dergisi**, Sayı:9, İstanbul, (87-102).
- TUNÇDİLEK, N. (1960) "*Orta Sakarya Vadisinde Meskenler*", **Türk Coğ. Dergisi**, Sayı:20, İstanbul, (36-50).
- TUNÇDİLEK, N. (1963) "*Türkiye'nin Farklı İki Bölgesinde Kır Yerleşme Şekilleri Hakkında Müşahedeler*", **İ.Ü. Coğ. Enst. Dergisi**, Sayı:13, İstanbul, (99-112).
- TUNÇDİLEK, N. (1964a) "*Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık*", **İ.Ü. Coğ. Enst. Dergisi**, Sayı:14, İstanbul, (15-28).
- TUNÇDİLEK, N. (1964b) **Bozaniç Köyü**, İ.Ü. Coğ. Enst. Yay. No:38, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N. (1967) **Türkiye İskân Coğrafyası: Kır İskânı**, İ.Ü. Coğ. Enst. Yay.No:49, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N. (1971) "*Kır Yerleşmeleri: Köy-altı Şekilleri*", **Türkiye; Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar**, İ.Ü.Coğ. Enst.Yay., İstanbul, (17-52).
- TUNÇDİLEK, N. (1980) "*Türkiye Köylerinin Yapısal Özelliklerine Toplu Bir Bakış*", **İ.Ü. Dz. Bil. ve Coğ. Enst. Dergisi**, Sayı:9, İstanbul, (23-40).
- TUNÇDİLEK, N. (1986) **Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi**, İ.Ü. Yay. No: 3367, İ.Ü. Dz. Bil. ve Coğ. Enst. Yay. No:4, İstanbul.
- TUNÇEL, H. (1994) **Develi İlçesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, A.Ü. Sosyal Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- TUNÇEL, H. (1996) "*Mezraa Kavramı ve Türkiye'de Mezraalar*", **A.Ü. Türkiye Coğrafyası Dergisi**, Sayı: 5, Ankara (73-98).
- TÜMERTEKİN, E. (1959) "*Türkiye Ziraatinin Bünyesi*", **İ.Ü.Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10, İstanbul, (16-35).
- TÜMERTEKİN, E. (1973a) "*Yerleşme Planlaması; Şehir-Köy İlişkileri*", **İ.Ü.Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 18-19, İstanbul, (71-85).

- TÜMERTEKİN, E. (1973b) **Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirselleşme Fonksiyonları**, İ.Ü.Coğrafya Enstitüsü Yay. No:72, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E. (1980) "*Kırsal Alanlar ve Coğrafya*", **İTÜ Mim. ve Şeh. Enst. Der.**, Sayı:17, İstanbul, (51-63).
- TÜMERTEKİN, E. (1997) "*Beşeri Coğrafya*", Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim; **Sosyal Bilimler-II**, TÜBA Yay. Ankara, (187-215).
- TÜMERTEKİN, E. / ÖZGÜÇ, N. (2002) **Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân**, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- TÜRK DİL KURUMU (TDK) (1967) **Tarama Sözlüğü**, Cilt:3, TDK Yay., Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU (TDK) (1988) **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara.
- TÜRKDOĞAN, O. (1977) **Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları**, Dede Korkut Yay., İstanbul.
- T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI (1946) **Türkiye’de Meskûn Yerler Kılavuzu**, İçişleri Bak. Yay., Ankara.
- T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI (1982) **Köylerimiz 1981**, İçişleri Bak. Yay. No: 372, Ankara.
- T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI (1986) **Türkiye Mülkî İdare Bölümleri; Belediyeler Köyler**, İçişleri Bak. Yay. No: 408, Ankara.
- TÜTENGİL, C. O. (1975) **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- UZUN, A. (1995) "*Tekkeköy’de (Samsun) Mağara-Kale Yerleşmeleri*", **Doğu Coğrafya Dergisi**, Sayı: 1, Erzurum, (413-433).
- UZUN, S. (1995) "*Dereboğazı Köyünde (Ilıca-Erzurum) Mesken Tipleri ve Yerel Mesken Terminolojisi*", **19 Mayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı:10**, Samsun (215-244).
- ÜNAL, M.A. (1997) **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta.
- UZUN, S. (1997) "*Orta Çoruh Vadisinde Çalı Örtülü Meskenler*", **Akademik Açı**, 1997/1, Samsun (71-81).

- YAZICI, H. (1991) “*Lâçin Köyüne Bağlı Geçici Yerleşme Şekilleri*”, A.Ü. K.K.Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Erzurum, (186-212).
- YAZICI, H. (1994) “*Tercan Ovası ve Çevresinde Kırsal Yerleşmeler; Geçici Yerleşme Şekilleri*”, Türk Coğ. Dergisi, Sayı:29, İstanbul, (191-208).
- YAZICI, H. (1997) **Orta Sakarya Vadisi’nin Coğrafi Etüdü**, Atatürk Üniv. Yay. No: 839, Erzurum.
- YEDİYILDIZ, B. (1985) **Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.No:598, Ankara.
- YILMAZ, C. (1987) **Helâldı ve Çevresinde Coğrafi Mekân Değişimi**, İ.Ü. Sos. Bil. Enst. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- YILMAZ, C. (1991) “*Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Türkiye’de Kırsal Kesim Üzerine Etkileri ve Yeni Bir Yerleşme Tipi Örneği: Türkeli-Güzelkent*”, **Coğrafya Meslek Haftası Bildirileri (20-24 Kasım 1991)**, İzmir.
- YILMAZ, C. (1996) “*Batı Karadeniz Bölümünde (Sinop-Türkeli) Bir Kır Yerleşmesi: Kayabaşı Divanı*”, A.Ü. III. Coğrafya Sempozyumu **Bildirileri (15-19 Nisan 1996)**, Ankara.
- YILMAZ, C. (1998a) “*Durusu (Terkos) Gölü Kenarında Yeni Bir Yapılaşma Alanı ve Bunun Muhtemel Çevresel Etkileri*”, **Türk Coğrafya Kurumu, 28. Coğrafya Meslek Haftası Bildirileri, 10-12 Haziran 1998**, Edirne.
- YILMAZ, C. (1998b) “*Sinop-Kastamonu Yöresinde Geçici Bir Mesken Tipi; Gelik*”, **OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:11**, Samsun (89-99).
- YILMAZ, C. (2001) “*Sinop-Kastamonu Yöresi Ahşap Kır Meskenlerinde Taş Çatı Örtüsü*”, **Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:6**, Erzurum, (163-186).
- YİĞİT, A. (1990) “*Hazar Gölü Havzasında Yerleşme Tipleri*”, **F.Ü. Sos. Bil. Dergisi, Cilt:4, Sayı:2**, Elazığ, (271-291).
- YÜCEL, T.(1966) “*İmroz’da Coğrafya Gözlemleri*”, A.Ü. DTCF, **Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı:1**, Ankara, (65-108).

- YÜCEL, T.(1988) "*Türkiye'de Kır Yerleşme Tipleri*", Türk Kültürü Araştırmaları, **Türk Kültürü Araştırmaları Cilt:XXVI, Sayı: 1**, Ankara, (61-69).
- YÜCEL, T.(1995) "*Türkiye'nin Kır Yerleşmeleri ve Tipleri Üzerine Yeni Görüşler*", Türk Kültürü Araştırmaları, (Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan), **Türk Kültürünü Araştırma Enst. Dergisi, Sayı: XXXI / 1-2**, Ankara (447-469).
- ZAMAN, M. (1999) "*Güzle Yerleşmelerine Tipik Bir Örnek; Alataşı Güzlesi (Şalpazarı-Trabzon)*", **A.Ü. Fen-Ed. Fak., Ed. Bil. Dergisi, Sayı:25**, Erzurum.
- ZAMAN, M. (2000) "*Tonya İlçesinde Oba-Yayla Yerleşmeleri ve Yaylacılık*", **Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:3**, Erzurum, (221-244).
- ZAMAN, M. / SEVİNDİ, C. (2001) "*Tonya İlçesinde Mezraa Yerleşmeleri*", **Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:5**, Erzurum, (428-445).

Dalmeiye Kitapları

*Kırsal Yerleşmeler I
Terminolojik Sorunlar*

Yrd. Doç.Dr. Cevdet Yılmaz

ISBN: 975-8217-26-7

